

Konference Anarkisme og Den Østrigske Skole

Anarkokapitalisme som et voldeligt anarki.

Torben Mark Pedersen

Venstreakanism som radikal individualisme.

Sebastian Køhlert

Carl Menger og den marginalistiske revolution i økonomisk teori

Torben Mark Pedersen

Carl Menger og den østrigske skole

Torben Mark Pedersen

Praxeologi - det logiske valg

Uffe Merrild og Jonas Ejlersen

Den østrigske kritik af socialismen

Kristoffer Moustén Hansen

LIBERTAS

Tidsskriftet Libertas

ISSN 0903-9341. © Libertas

Tidsskriftet Libertas, som udgives af selskabet Libertas, er et uafhængigt tidsskrift til fremme af studiet af fri markedsøkonomi og personlig frihed.

Tidsskriftet Libertas postomdeles til medlemmer.

Tidsskriftet er indekseret i Dansk Artikelindeks.

Offentliggjort materiale – signeret eller usigneret – udtrykker ikke nødvendigvis redaktionens, udgiverens eller medlemmernes holdninger.

For indholdet hæfter alene forfatterne og redaktionen.

Redaktion

Torben Mark Pedersen (ansv.)

Johan J.R. Espersen

Ryan Smith

Jens Emil Eistrup

Otto Brøns-Petersen

Redaktionen kan kontaktes på:

torbenmarkp@hotmail.com

Konference artikler

Temaindledning

Anarkokapitalisme som et voldeligt anarki

Torben Mark Pedersen

Venstreakanismen som radikal individualisme

Sebastian Køhlert

Carl Menger og den marginalistiske revolution i økonomisk teori

Torben Mark Pedersen

Carl Menger og den østrigske skole

Torben Mark Pedersen

Praxeologi - det logiske valg

Uffe Merrild og Jonas Ejlersen

Den østrigske kritik af socialismen

Kristoffer Moustén Hansen

Konference: Anarkisme og Den Østrigske Skole

Lørdag d. 10. februar kl. 13, CEPOS, Landgreven 3

14.00 Velkomst v. Niels Westy

14.10 Anarkokapitalisme som et voldeligt anarki Torben Mark Pedersen

14.35 Venstrianarkisme Sebastian Køhlert

15.05 Carl Menger og den østrigske skole Torben Mark Pedersen

15.30 Kaffepause

15.50 Praxeologi Uffe Merrild og Jonas Ejlersen

16.30 Østrigernes socialismekritik Kristoffer Moustén Hansen

17.10 Afsluttende debat

17.30 Afslutning

Anarkokapitalisme som et voldeligt anarki

Torben Mark Pedersen

Rothbards rettighedsbaserede anarkokapitalisme tager udgangspunkt i selvejerskabet og individets ukrænkelige og ufortabelige rettigheder, og fra ukrænkeligheden og ufortabeligheden af rettigheder følger, at det ikke er legitimt at udøve nogen form for vold mod andre. Det gælder også i selvforsvar, som straf eller som en del af et militært forsvar. Der er derfor ikke noget moralsk grundlag for at benytte vold i selvforsvar, som straf eller i forsvaret mod militære angreb. For at kunne begrunde selvforsvar, private retssystemer og militært forsvar må Rothbard antage, at rettigheder er en social konvention i strid med hans eget filosofiske udgangspunkt.

Rejts til Somalia er en indvending, mange anarkokapitalister er blevet mødt med fra kritikere af anarkokapitalismen, og lige så ofte har ancapere rystet på hovedet af kritikernes uforstand, for der er mange områder, hvor regler håndhæves af private, hvor tvister afgøres ved private mæglinger, og hvor private vagtværn varetager beskyttelsesfunktioner, ligesom der historisk er talrige eksempler på private retssystemer. Ydermere er der en enorm litteratur om, hvordan retssystemer kan tænkes at ville fungere på et frit marked uden stat.

Problemet er ikke, at private retssystemer ikke kan fungere i praksis, eller at et privat forsvar ikke er muligt, men at der ikke i Rothbards anarkokapitalisme er et moralsk grundlag for at straffe kriminelle, der ikke har givet deres samtykke til det.

Ukrænkelige og ufortabelige rettigheder

Murray Rothbard (1926-95) har fået status som "Mr. Libertarian" og hyldes for sin konsekvente rettighedstænkning, statskritik og som det anarkokapitalistiske samfunds førende teoretiker.

Rothbards politiske filosofi udformes i en lang række værker, mest udførligt i *The Ethics of Liberty* fra 1982. Rothbard indleder med at

bekende sig til den filosofiske tradition for eksistensen af en naturlig lov, der kan erkendes med fornuften, og den leder Rothbard til at erklære, at bevaringen og opretholdelsen af livet er en objektiv og ultimativ værdi, Rothbard (1982, 32-33). Rothbard går videre og hævder, at individer med deres fornuft vil erkende selvejerskabet og retten til ejendom.¹

Rothbard tager eksplicit udgangspunkt i Lockes (1689) begreb om selvejerskab, men for Rothbard i modsætning til Locke² er selvejerskab absolut: "Every man has the absolute right of property in his own self", Rothbard (1970, 1047), og: "Let us consider the first principle: the right to self-ownership. This principle asserts the absolute right of each man, by virtue of his (or her) being a human being, to "own" his own body; that is, to control that body free of coercive interference," Rothbard (1974, 97), og videre: "We conclude, then, with the premise of absolute universal right of self-ownership

¹ Se Espersen (2013) for en kritik af Rothbards naturretstænkning.

² Når rettigheder ikke er absolutte hos Locke, så skyldes det, at mennesket og alt på jorden ifølge Locke er skabt af Gud, og at de naturlige rettigheder er udledt af den naturlige lov, der er givet af Gud: at intet menneske må ødelægge noget af det, Gud har skabt, hvorfor enhver har ret til at forsvare sig selv om sin egen ejendom.

as our first principle of justice in property,” Rothbard (1974, 98).

Det følger videre, at selvejerskabet må være ufortabeligt, for der er ingen måde, hvorpå et individ ufrivilligt kan fortabe ejendomsretten til sig selv. Rothbard (1982, 40) afviser endda, at man frivilligt kan afhænde ejendomsretten til sig selv.

Den enkelte kan frivilligt afhænde retten til produktet af sit arbejde og retten til at lede og fordele ens arbejdsindsats i et aftalt tidsinterval hver dag til en arbejdsgiver. Enhver kan afhænde retten til at slå på én i en boksekamp og lignende, ligesom enhver kan afhænde retten til at straffe til et privat retssystem.

Der er derimod ingen måde, hvorpå et menneske kan fortabe sit selvejerskab, eller andre retmæssigt kan fratage et menneske ejerskabet til sig selv, og sker det med magt, er det illegitimt.

Rothbard (1982) udleder alle andre frihedsrettigheder fra selvejerskabet, så det følger, at når selvejerskabet er ukrænkeligt og ufortabeligt, så er alle deraf afledte frihedsrettigheder ligeledes ukrænkelige og ufortabelige. Og der er ingen undtagelser.

Lad mig forsøge at formalisere logikken i argumentationen:

Aksiom 1: Alle individer har ejendomsret til deres egen person. Selvejerskab er absolut, dvs. ukrænkeligt og ufortabeligt.

- **Følge A:** Individuelle rettigheder udledt af selvejerskabet er ukrænkelige og ufortabelige.
  - **Følge A-1:** Der findes ingen måde, hvorpå et individ ufrivilligt kan fortabe selvejerskabet eller de deraf udledte rettigheder.
- **Følge B:** Det ligger i begrebet ukrænkelige rettigheder, at ingen legitimt må udøve vold eller nogen form for tvang over for en persons liv, frihed eller ejendom, når denne ejer sig selv.
  - **Følge B-1:** Ikke-aggressionsprincippet: Ingen person eller gruppe af personer må udøve aggression mod en anden person eller dennes ejendom.
  - **Følge B-2:** Der kan kun legitimt udøves vold eller tvang over for en persons liv, frihed eller ejendom, hvis denne er

helt eller delvist uden rettigheder.

- **Følge C:** Et individ, der ejer sig selv, kan frivilligt afhænde sine rettigheder til andre i et nærmere bestemt, i et tidsbegrænset eller i et ubetinget og ubegrænset omfang. Følge A-1 er blot en præcisering af Følge A, og det følger direkte af det aksiomatiske udgangspunkt for Rothbards naturretsfilosofi.

Ikke-aggressionsprincippet

Rothbard (1973, 23) formulerer en individualistisk etik med ikke-aggressionsprincippet (Non-Aggression Principle, NAP): “The libertarian creed rests upon one central axiom: that no man or group of men may aggress against the person or property of anyone else.”

I bogen “Egalitarianism as a revolt against nature” formulerer Rothbard (1974, 116) libertariansk teoris fundamentale aksiom som: “no one may threaten or commit violence (“aggress”) against another man’s person or property. Violence may be employed only against the man who commits such violence; that is, only defensively against the aggressive violence of another.”

Ikke-aggressionsprincippet er en moralsk maksime, der kan udledes ud fra Aksiom 1 som følge B-1, idet det er en delmængde af Følge B. Der er en vigtig semantisk forskel på Følge B og Følge B-1, nemlig at NAP alene omhandler “aggression”, hvilket er en delmængde af udøvelsen af vold eller tvang, idet “aggression” ifølge Rothbard ikke omfatter selvforsvar eller straf.

Som svar på kritikere modererer Rothbard (1995) NAP og siger, at “Enhver, der stadig er utilfreds med denne brug af ordet “tvang” kan simpelthen eliminere ordet fra diskussionen og erstatte det med “fysisk vold eller truslen derom.”

For at undgå det semantiske spørgsmål om forskellen mellem NAP og ukrænkeligheden og ufortabeligheden af individuelle rettigheder, vil jeg i det følgende alene tage udgangspunkt i de ukrænkelige og ufortabelige rettigheder.

Det anarkokapitalistiske samfund

Da staten virker med vold og opkræver skatter med tvang, er hele statens virke baseret på en krænkelse af individernes rettigheder

(forudsat de ikke har givet deres samtykke til det), hvorfor staten er illegitim.

Rothbard går derfor ind for et samfund uden stat, anarkokapitalisme: Et samfund, der kun består af individer, virksomheder og frivillige sammenslutninger. Det kalder Rothbard også for et libertariansk samfund eller et samfund med ren frihed:

“The regime of pure liberty – the libertarian society – may be described as a society where *no ownership titles are “distributed,”* where, in short, no man’s property in his person or in tangibles is molested, violated, or interfered with by anyone else. But this means that *absolute freedom*, in the social sense, *can* be enjoyed, (...) by every man in society,” Rothbard (1982, 41).

Private retssystemer

Ifølge Rothbard (1970, 1973, 1974, 1982, 1995) vil lov og orden i et anarkokapitalistisk samfund blive håndhævet af et system af privat “politi”, domstole og privat udfærdigede love, og ifølge Rothbard vil et sådant privat retsvæsen være langt mere effektivt end det nuværende retssystem, fordi politi, domstole og lovgivere på et frit marked vil have et økonomisk incitament til at yde den bedst mulige service over for deres kunder, og fordi konkurrencen og omdømmeeffekter vil virke markedsdisciplinerende. Der findes talrige nutidige og historiske eksempler på private retssystemer, se bl.a. Friedman (1990), Jensen (1994), Rothbard (1995).

Det skulle være hævet over enhver tvivl, at der godt kan eksistere private retssystemer og privat retshåndhævelse, og det er sandsynligt, at de i mange tilfælde vil være mere effektive end statslige retssystemer. Der er imidlertid også en række åbenlyse vanskeligheder ved private retssystemer, se bl.a. Jesper Veibys artikel i dette nummer af LIBERTAS, og ret beset kan ingen vide med sikkerhed, hvordan et 100 pct. privat retsvæsen vil fungere.

Privat retshåndhævelse strider mod ufortabeligheden af rettigheder

Der er imidlertid et mere fundamentalt problem for private retssystemer i et Rothbardsk anarkokapitalistisk samfund, nemlig at

straf strider mod, at individets rettigheder er ukrænkelige og ufortabelige.

Hvis det skal være legitimt at straffe en forbryder, så må denne enten

1. Frivilligt have afhændet sine rettigheder til en domstol og dermed givet sit samtykke til at kunne blive straffet.
2. Ufrivilligt have fortabt sine rettigheder i et nærmere bestemt omfang, så en domstol – eller enhver anden person – legitimt kan straffe pågældende.³

Det er kun afhændelsen eller fortabelsen af rettigheder, der gør det legitimt at straffe en person for lovovertrædelser, jf. Følge B-2, og da der ikke er nogen omstændigheder, hvorunder et individ ufrivilligt kan fortabe sine rettigheder, vil der ikke være nogen domstole, der har ret til at straffe en kriminel uden dennes samtykke.

Retten til selvforsvar

Ifølge Rothbard (1982, 90) stammer retten til at straffe fra retten til selvforsvar. Han skriver: “all rights of punishment derive from the victim’s right to self-defense.”

Der er to indvendinger mod det argument:

1. “Ret til selvforsvar” fører logisk set ikke til ret til at straffe, idet selvforsvar og selv-tægt/straf er to forskellige ting.
2. Mere grundlæggende, så kan der ikke eksistere en ret til at benytte vold selv i selvforsvar. Det ville forudsætte, at voldsmanden havde fortabt sine rettigheder i det øjeblik, vedkommende udøver vold, jf. Følge B-2, men selvejerskabet kan ikke fortabes, og Rothbard kommer da heller ikke med noget argument for, at individer kan fortabe deres selvejerskab og dermed deres rettigheder. Han *påstår* blot, som citeret ovenfor, at det er legitimt at udøve vold i selvforsvar: “Violence may be employed (...)”

³ Der må ligeledes være en måde, hvorpå en kriminel, der forud for en straf har fortabt sine rettigheder i et nærmere bestemt omfang, kan genvinde de fortabte rettigheder efter udstået straf. I modsat fald vil den kriminelle kunne blive udsat for gentagen straf i det uendelige. Det er svært at forestille sig, at en sådan generhvervelse af “naturlige” rettigheder kan ske som andet end ved en social konvention.

defensively against the aggressive violence of another,” Rothbard (1974, 116).

Retten til selvforsvar følger af ejendomsretten

Rothbard (1982, 77) argumenterer for, at retten til selvforsvar følger af ejendomsretten. Han skriver: “If every man has the absolute right to his justly-held property, it then follows that he has the right to *keep* that property – to defend it by violence against violent invasion.”

Rothbard begrundet påstanden med, at “if a man owns property and yet is denied the right to defend it against attack, then it is clear that a very important aspect of that ownership is being denied to him. To say that someone has the absolute right to a certain property but lacks the right to defend it against attack or invasion is also to say that he does *not* have total right to that property.”

Ingen vil benægte en retmæssig ejer retten til at skjule sine værdier, eller holde fast i dem, hvis en tyv forsøger at fratage ham dem, og dermed passivt beskytte sin private ejendom, men det følger ikke af ejendomsretten, at man har ret til at udøve vold mod andre mennesker, der forsøger at krænke ens ejendomsret. Det ville forudsætte, at retten til at forsvare sin private ejendom kunne medføre, at en potentiel tyv fortabte sit selvejer-skab, jf. Følge B-2, men det kan ikke begrundes. Rettigheder er ufortabelige.

Rettigheder som en social konvention

Denne fejlslutning hos Rothbard fører ham ud i en række komplikationer mht. i hvilken udstrækning, man må straffe forbrydere. Må en butiksejer slå en dreng ihjel, der stjæler et stykke tyggegummi? I hvilken grad fortaber drengen sine rettigheder ved at begå tyveri?

Rothbard (1982) foreslår som en fundamental regel, at: “the criminal, or invader, loses his own right *to the extent* that he has deprived another man of his.” Det er en fornuftigt regel, men den er fuldstændig arbitrær, og den strider imod ufortabeligheden af rettigheder. Det er ikke andet end en social konvention, så utilsigtet vil Rothbard basere strafudmåling på, at rettigheder er en social konvention.

Rothbard argumenterer ydermere for, at

der må være en form for proportionalitet mellem forbrydelsen og straffen, og det kan virke fair, men det er igen helt arbitrært og forudsætter, at individer fortaber deres rettigheder, når de begår kriminalitet, og at nogen har en ret til at træffe kollektive beslutninger om strafudmåling for dem, der ikke selv har givet deres samtykke dertil.

At domstole tildeles magt til at gennemtvinge straf får Rothbard (1995) til at stille spørgsmålet, om “det ikke er at bringe staten tilbage?” Det afviser Rothbard og hævder, at han *definerede* anarkisme på en sådan måde, at man ikke kan udelukke brugen af magt i beskyttelsesøjemed, men det er ugyldigt, og selv “Mr. Libertarian” kan ikke bortdefinere andre individers ukrænkelige rettigheder.

Fordi Rothbard ikke er konsekvent i forhold til sine egne præmisser om et absolut selvejer-skab, må han nødvendigvis forudsætte, at rettigheder er en social konvention, hvilket strider mod hans eget naturretslige udgangspunkt.

Passivt selvforsvar

Når kriminelle ikke kan fortabe deres rettigheder ved at begå kriminalitet, så må selvforsvar alene bestå i passivt at beskytte eget liv og ejendom. Hvis man griber en cykeltyv på fersk gerning, har man selvfølgelig lov til at holde fast i cyklen og hindre tyveriet, men man har ikke lov til at slå ud efter cykeltyven. Udsættes man selv for vold, må man værge for sig eller flygte, men man har ikke ret til at slå igen.

Ret til at bære våben – men ikke til at bruge dem

I et anarkokapitalistisk samfund vil enhver have ret til at bære våben, men ingen vil have ret til at bruge dem, heller ikke i selvforsvar.

Pacifisme

Rothbard (1974, 119) hævder, at i tilfælde af krig er det legitimt at forsvare sig med vold, men kun mod den enkelte angriber:

“The Libertarian’s basic attitude toward war must then be: it is legitimate to use violence against criminals in defense of one’s rights of person and property; it is completely impermissible to violate the rights of other innocent people. War, then, is only proper when the exercise of violence is rigorously limited to the

individual criminals.”

Anvendelse af masseødelæggelsesvåben som konventionelle bomber, missiler og atomvåben er derfor ifølge Rothbard illegitime: “the use of nuclear or similar weapons, or the threat thereof, is a sin and a crime against humanity for which there can be no justification,” se også Rothbard (1982, kap. 25).

Den indvending, der er fremført ovenfor mht. kriminelle, er også gyldig her: Fjendtlige soldater kan lige så lidt som almindelig kriminelle fortabe deres selvejerskab og rettigheder, hvorfor det aldrig kan være legitimt at dræbe dem, selv ikke i selvforsvar.

Ingen vil derfor have ret til at forsvare sig militært med våben mod militære angreb fra fremmede magter. Udenlandske soldater fortaber lige så lidt som kriminelle deres rettigheder, blot fordi de udøver militær aggression, så i det anarkokapitalistiske samfund har ingen ret til at dræbe deres fjender – end ikke i selvforsvar.

Et anarkokapitalistisk samfund må være konsekvent pacifistisk, og forsvar må alene være ikke-voldeligt. Enhver vil have ret til at bygge beskyttelsesrum på deres egen ejendom eller i fællesskab med andre, pansre deres biler, iføre sig Kevlarhjelme og skudsikre veste, men man har ingen ret til at forsvare sig med våben.

Rothbard (1974) afviser eksplicit, at det anarkokapitalistiske samfund må være konsekvent pacifistisk, og at man ikke har ret til selvforsvar, men begge dele følger af, at selvejerskabet og de deraf afledte rettigheder er ukrænkelige og ufortabelige.

Retskontrakter

Hvis der skal etableres et retssamfund på anarkokapitalistiske principper, så må det forudsætte, at alle – også de kriminelle – frivilligt afgiver retten til at straffe til et retssystem.

Men der er ingen grund til at tro, at hard-core kriminelle skulle abonnere på et retssystem og afgive retten til at dømme til noget retssystem, når de ellers straffrit kan begå kriminalitet.

Selv blandt lovlydige borgere kan der være mange, der ikke vil overlade det til bestemte retssystemer at dømme dem. Retroende muslimer vil ikke afgive retten til at straffe til an-

det end shariadomstole, og vesterlændinge ved deres fulde fem vil ikke overlade det til shariadomstole at straffe dem. Og professionelle kriminelle har et stærkt incitament til ikke at give deres samtykke til, at de kan blive dømt og straffet af noget retssystem. Resultatet vil være, at alle lovlydige borgere vil være fuldstændig prisgivet de kriminelle, der ikke respekterer andres rettigheder.

The Machinery of Freedom og private retssystemer

Kritikken rejst ovenfor rammer ikke konsekventialistiske begrundelser for samfund uden stat, som Friedman (1973).

Afsluttende bemærkninger

Den form for rettighedsliberalisme, der ligger bag Rothbards anarkokapitalisme, er en ekstrem individualistisk “politisk filosofi”, der undergraver den frihed, som det var intentionen at sikre.

I virkeligheden er det misvisende at kalde det for “politisk filosofi”, for det er filosofi om individer og ikke om noget politisk, og det er en individualistisk filosofi, der ikke kan danne grundlag for civilsamfund med lov og orden, med mindre man antager, at der ikke findes kriminelle, hvilket Rothbard afviser.

I alle samfund må der nødvendigvis træffes kollektive beslutninger, for samfund er andet og mere end summen af individer og deres rettigheder. Normer og sædvaner er ganske vist sociale konventioner, der kan opstå i en evolutionær proces som det ikke-intenderede resultat af menneskers handlinger, men en samfundsmæssig orden forudsætter, at grundlæggende retfærdighedsprincipper om, at man ikke må krænke andres liv, frihed eller ejendom, kan håndhæves af domstole for at sikre den indre fred, og at de ydre grænser kan forsvares mod angreb fra fjender. Og det udelukker Rothbards filosofiske udgangspunkt i et absolut selvejerskab og deraf afledte ukrænkelige og ufortabelige rettigheder.

For at kunne begrunde retten til selvforsvar, straf og militært forsvar må Rothbard bryde med sit eget filosofiske udgangspunkt og gøre rettigheder til sociale konventioner, så et flertal kan beslutte, at kriminelle fortaber deres ret-

tigheder i et nærmere bestemt omfang, når de begår kriminalitet, at individer har ret til voldeligt selvforsvar, og at samfund har ret til at forsvare sig militært mod militære angreb.

Sagen er, at det ikke er muligt at basere et samfund på ukrænkelige og ufortabelige, individuelle rettigheder, og Rothbards vision om det anarkokapitalistiske samfund er ikke bare en utopi, men en umulighed.

Et Rothbardsk anarkokapitalistisk samfund vil forfalde til et endnu mere voldeligt anarki end Hobbes' (1651) naturtilstand. I Hobbes' naturtilstand har hver enkelt i det mindste ret til med alle midler at forsvare sit liv, frihed og ejendom, hvilket kan virke afskrækkende på kriminelle, og i det mindste sikrer det de stærkeste borgeres sikkerhed, der effektivt kan forsvare sig selv.

I Rothbards anarkokapitalistiske samfund er ingen "Rothbardianske" borgere sikre, og det anarkokapitalistiske samfund er ikke stabilt men vil uundgåeligt udvikle sig til en tilstand, hvor det er styret af konkurrerende kriminelle bander eller på anden vis baserer sig på principper, der strider mod ukrænkeligheden af de individuelle rettigheder, som Rothbard ønsker at forsvare.

Litteratur

Espersen, Johan J.R. (2013): "Rothbards naturret" *LIBERTAS* nr. 51.

Friedman, David (1973): *The Machinery of Freedom*.

Friedman, David (1990): "Om anarkokapitalisme og libertarianisme", *LIBERTAS* nr. 9, genoptrykt i nr. 38 fra 2001/2.

Hobbes, Thomas (1651): *Leviathan*. København 2008.

Jensen, Henrik Gade (1994): "Ret uden stat" *LIBERTAS* nr. 19, genoptrykt i nr. 38 fra 2001/2.

Locke, John (1689): *Anden afhandling om styreform*. København 1996.

Rothbard, M. (1970): *Power and Market. Government and the Economy*, 2nd ed. i Rothbard: *Man, Economy and State with Power and Market*. Scholar's edition, Auburn 2004.

Rothbard, M. (1973): *For a New Liberty. The Libertarian Manifesto*. N.Y.

Rothbard, M. (1974): *Egalitarianism as a revolt against nature*. 2nd ed., Auburn 2000.

Rothbard, Murray (1982): *The Ethics of Liberty*. N.Y. 2002.

Rothbard, Murray N. (1995) "Retssystemet på det frie marked" *LIBERTAS* nr. 20.

Venstreakanarkisme som radikal individualisme

Sebastian Køhlert

Anarkisme findes både i en venstre- og en højreaktivistisk (anarkokapitalisme) variant, og artiklen giver en introduktion til forskellige venstreaktivistiske retninger og kontrasterer dem med anarkokapitalismen.

Der synes at herske en mægtig strid internt i den anarkistiske bevægelse. Nuvel har bevægelsen aldrig været synderlig homogen, men dette på trods, har anarkismen altid været i besiddelse af visse principper, alle internt i bevægelsen har kunnet tilslutte sig, såvel individualister som kollektivist. Dette tæller eksempelvis: (I) Et forsvar for arbejdsværdilæren (II) Individets ukrænkelighed og (III) Socialismen. I moderne tid, med fremkomsten af den anarkokapitalistiske bevægelse, evaporerede et sådant grundlag. Demarkationskriteriet for, hvornår en given bevægelse x kan siges at være anarkistisk, er betydeligt sværere at definere, hvis ikke umuligt, på nær hvis man påviser, at visse dele af det anarkistiske spektrum ikke er anarkistiske.

Udgangspunktet for denne artikel er at introducere klassisk individualistisk anarkisme. Artiklen vil forsøge at fremføre tre helt centrale elementer i klassisk individualistisk anarkisme: (1) Individets suverænitet, (2) Menneskets ret til egne besiddelser og (3) En kritik af privilegier og en anarkistisk forståelse af statens rolle.

Individets suverænitet

“Probably no agitation has ever attained the magnitude, either in the number of its recruits or the area of its influence, which has been attained by Modern Socialism, and at the same time been so little understood and so misunderstood, not only by the hostile and the indifferent, but by the friendly, and even by the great mass of its adherents themselves,” Tucker (1888).

Helt centralt i venstreakanismen står individets suverænitet. Det er denne ene grundtese alle dele af bevægelsen, hvilket tæller multiple politiske ideologier, der spænder bredt, deler. Uenigheden består i, hvad man skal udlede heraf. I den individualistiske del af bevægelsen betyder individets suverænitet, at individet besidder en række rettigheder a-priori. Sådanne rettigheder er ukrænkelige, de eksisterer uafhængigt af den enkelte, og man kan opnå indsigt heri ved hjælp af fornuften. En sådan idé er kognitivistisk, da man besidder en idé om, at etiske propositioner er enten sande, eller falske. Alle de, der krænker disse rettigheder, må derfor anses som ‘overtrædere’ af en transcendent lov, Warren (1868, 125). Josiah Warren var samtidig af den overbevisning, at behovet for suverænitet udgjorde det mest grundlæggende i den menneskelige antropologi. Menneskets immanente behov for suverænitet affødte dermed et krav for selvsamme, hvilket i praksis betyder, at mennesket altid vil søge suveræniteten, hvorfor alle menneskelige samfund vil approksimere suverænitet og frihed. Dette medfører, at suveræniteten udgør grundlaget for orden, foruden hvilken fred ikke kan eksistere; et samfund, der ikke anerkender dette menneskelige krav, er fordømt til revolution, oprør og anomi, Warren (1868, 134).

“self-sovereignty” is an instinct of every living organism; and it being an instinct, cannot be alienated or separated from that organism,” Warren (1868, 126).

For en del vil de forrige passager sandsynligvis skabe visse associationer til anarko-kapitalisme, især de, der er tilkommet den ‘anar-

kistiske' bevægelse fra mere liberale miljøer – hvis man da overhovedet kan kalde det én bevægelse. Jeg vil i indeværende artikel forsøge at fremlægge et syn, der på afgørende punkter divergerer fra den anarko-kapitalistiske ideologi, hvor forståelsen af socialisme udgør et springende punkt. Moderne liberalister har en tendens til udelukkende at rette deres kritik imod staten og ellers ignorere andre tilfælde, hvor individer underlægges andres vilje, eksempelvis på arbejdspladsen. Nogle vil da mene, at der her befinder sig et valg. Jeg vil dog senere vise, hvorfor dette ikke er tilfældet. Endvidere vil jeg påvise, hvorfor venstre-anarkistismen besidder en forventning om, at libertarianske midler vil føre socialistiske mål med sig og samtidig påvise, hvordan store dele af bevægelsen er vokset ud af den klassiske liberalisme:

“De ledes af en usynlig hånd til at foretage stort set samme distribution af livets fornødenheder, som ville være sket, hvis jorden var blevet delt i lige portioner mellem alle indbyggere. Og på denne måde fremmer de uden at vide det samfundets interesser,” Smith (1776, 231).

Socialismen

Det synes naturligt at starte en artikel om anarkisme med en mindre diskussion af begrebet socialisme. Grundlæggende udgjorde socialister tidligt blot en broget flok, der alle var optaget af en ting: “arbejdsproblemet”, eller det problem, at arbejderen ikke modtog det fulde udbytte af sit arbejde. Joseph Pierre Proudhon og Benjamin Tucker reducerede denne bevægelse til to strømninger: (I) Den anarkistiske strømning og (II) Den statssocialistiske, og dermed ligeledes den marxistiske strømning. To bevægelser, der så samme grundlæggende problemstilling, men var uenige om, hvordan man nåede endemålet. Denne opdeling kunne tydeligt ses i den socialistiske forsamling, Internationale, hvor både Proudhon og Lysander Spooner udgjorde aktive medlemmer. En bevægelse, hvor tilhængere af Proudhon tidligt udgjorde den stærkeste del af bevægelsen, men ligeledes en bevægelse, hvor man senere forlod den anarkistiske agenda til fordel for marxismen. Dette kom i særdeleshed til udtryk ved Haag konferencen i 1872, hvor den marxistiske fraktion vandt debatten og anså de anarkistiske

elementer som ekskluderet.

“it [socialism] is a glorious word, much abused, violently distorted, stupidly misunderstood, but expressing better than any other the purpose of political and economic progress,” Tucker (1897, 361).

At “enhver ejede frugten af eget arbejde”, “at arbejde udgjorde det rette måleinstrument for prisen”, hvilket senere hos Warren blev til, at “omkostninger udgjorde en nedre grænse”, udgjorde uafviselige maksimer hos venstreakanister af forskellige støbninger. Denne idé havde man fra den klassiske økonomi. Dette kom senere til at danne grundlaget for både Marxistisk økonomi og den Proudhonianske økonomi. De principper, man deducerede heraf, udgjorde ikke andet end naturlige konklusioner af Adam Smiths værker, ifølge Tucker. Man tog grundlæggende Adam Smiths egne principper og førte disse til deres logiske endepunkt. Disse grundlæggende elementer kom til at danne grundlaget for tre primære principper: (I) At den naturlige løn udgjorde det producerede produkt, (II) At den eneste retsmæssige måde at erhverve ejendom på var ved arbejde - udover handel og arv - (III) At enhver, der tjente på anden vis gjorde dette uretmæssigt og, at dette udelukkende udgjorde en mulighed, grundet forskellige monopoler og privilegier - noget Adam Smith også behandler i *Nationernes Velstand* (1776). Tre foregangsmænd drog disse konklusioner logisk fra Smith: Josiah Warren, Joseph Pierre-Proudhon og Karl Marx. De to første uafhængigt af hinanden.

Problemet var derved identificeret og kan findes i det tredje princip: monopoler og privilegier. Disse udgjorde fundamentet for den afvigelse fra den naturlige løn, man kunne observere. Men, hvad udgjorde da løsningen på et sådant problem? Marx drog ned af en vej; Proudhon og Warren tog en anden. Idéen hos Marx var, at vi bedst bekæmpede disse monopoler ved at kreere et endnu større altomfavende monopol. Staten skulle styre alt. Monopoler og privilegier skulle ekstrapoleres til en hidtil ukendt størrelse. Problemet selv udgjorde da kuren hos Marx; men kan et problem nogensinde løses ved hjælp af sig selv; eller ved at ekstrapolere det? I så fald synes den naturlige konklusion for statssocialismen at være, at en-

destationen altid må være absolut kontrol. Vi forstår da bedst statssocialismen som den doktrin, at "al menneskelig interaktion bør reguleres og styres af staten, uafhængigt af individuelle præferencer". Hos Proudhon og Warren drog man, som sagt, ned ad en anden vej. Da problemet bestod i monopoler og privilegier, da måtte løsningen herpå bestå i antitesen hertil, nemlig konkurrence – kun dette kunne løse problemet. Alt skulle udsættes for konkurrence - uden undtagelse. Derefter ville alt approksimere de marginale produktionsomkostninger, og lønnen bevæge sig imod den naturlige løn.

Menneskets ret til egne besiddelser

"All parties without exception, when they seek for power, are varieties of absolutism," Proudhon (1982, 160).

Vor diskussion af socialismen leder os frem til vort andet element. For det er netop i forståelsen af ejendom, at vi finder en af de helt centrale afvigelser fra anarkokapitalismen. Joseph Pierre-Proudhon skrev i en af sine indledende bemærkninger i værket *Qu'est-ce que la propriété ? ou Recherche sur le principe du Droit et du Gouvernement* (1840). En af de mest berømte passager lyder: "What is property? (..), It is robbery (..)". Det slående heri er det paradoksale i den pågældende fremsigelse. Ejendom udgør vel den blotte forudsætning for overhovedet at kunne tale om røveri? Denne ofte diskuterede passage i værket har dog en indforstået mening. Det skyldes grundlæggende, at ejendom, som vi i dag forstår den, fremtræder på to måder: som en personlig ejendom eller "besiddelse", og som privat ejendom eller "et juridisk betinget ejerskab".

Romerne definerede ejendom som retten til at bruge og udnytte ens eget, indenfor lovens rammer: "jus utendi et abutendi re suâ, gaudemus juris ratio patitur", hvor en besiddelse i stedet er: "a matter of fact, not of right". I dag anvender vi dog inkonsistent blot "ejendom" om både personlig og privat ejendom – og det er netop dette, der forhindrer folk i at se det uretfærdige i ejendomsret til jord. Men for at forstå Proudhon og andre anarkisters modstand imod "ejendom", er denne distinktion en nødvendighed, da modstanden ikke går på besiddelser, men den "private ejendom" og det

juridiske privilegium, der følger hermed. Den rette distinktion er derfor ikke den juridiske grænsebestemmelse mellem "løsøre" og "fast ejendom", den sande er forskellen mellem de ting, der er frembragt ved arbejde, og de ting, der udgør naturens frie gaver - forskellen mellem formue og jord:

"There are different kinds of property: 1. Property pure and simple, the dominant and seigniorial power over a thing; or, as they term it, naked property. 2. Possession. "Possession," says Duranton, "is a matter of fact, not of right." Toullier: "Property is a right, a legal power; possession is a fact..." "This double definition of property — domain and possession — is of the highest importance," Proudhon (2011, 91).

En af implikationerne af denne modstand imod "privat ejendom" er, at anarkister ikke anerkender absolut råderet over naturressurser som legitim ejendom, da disse faktorer eksisterede før vor egen eksistens. Heraf følger, at vi ikke kan opnå fuld råderet over disse, da de ikke er skabt ved arbejde. Man har dog ret til disse, så længe man arbejder på dem, hvorefter man ligeledes ejer gevinsten. Her lægger man sig op af en generel klassisk liberal forståelse af ejendom. En forestilling, der eksemplificeres af Lockes betingelse, jf. Nozick (1974, 174-183), det faktum, at man udelukkende kunne tilegne sig naturressurser ved at arbejde på dem, samt, at man efterlod ligeså meget og ligeså godt, Locke (1980, §33). Dertil kommer flere passager i den første afhandling, hvor Locke som modsvar til Filmer hævder, at Adam ikke kunne besidde hele verden, men snarere, at verden oprindeligt udgjorde fælleseje, Locke (1824, §90).

"God gave the world in common to all mankind. Whenever, in any country, the proprietor ceases to be the improver, political economy has nothing to say in defense of landed property. When the "sacredness" of property is talked of, it should be remembered that any such sacredness does not belong in the same degree to landed property."

Forståelsen af ejendom hos Locke ligner til forveksling den forståelse, Cicero besad. Cicero sammenligner jorden med et teater: "Quemadmodum theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest ejus esse eum locum

quem quisque occuparit” (Cicero, Loeb: Bog 3, passage 67). Teatret er fælles for alle, fremsiger Cicero, men selvom teatret er fælles for alle, da er det korrekt at hævde, at det sæde den enkelte okkuperer, tilhører den pågældende. Det vigtigste er dog, at noget udelukkende tilhører den enkelte, hvis området besættes af den enkelte, siden det ikke er muligt for den enkelte at besætte flere pladser i teatret på samme tid, da kan den enkelte udelukkende besidde et. Dette leder ligeledes frem til et af Ciceros mest berømte aksiomer: “suum quidque cuiusque sit” (Cicero, De officiis: Lib 1, Cap 7).¹ Den enkelte har en ret til at besidde, og dette udgør netop, hvad vi behøver til vor arbejdskraft, samt til vort forbrug - som teatereksemplet påviser, hvor man udelukkende har ret til det ene sæde man okkuperer.

Ovenstående opfattelse er netop den som venstreanarkismen abonnerer på. Du har ret til alt, hvad du igennem arbejde skaber, hvis og kun hvis, du ikke udtrækker overskudsværdi, grundet privilegier, eller monopoler. Vi har alle teatret (eller jordens naturressurser) tilfælles. Disse ressourcer udgør det grundlag, vor eksistens bygger på. Derfor kan du ligeledes udelukkende siges at besidde en ret til jorden og de naturressurser, du anvender lige så længe, du besidder en intention om at anvende disse. Intention snævert forstået dog, hvor brug udgør det primære. Du kan derfor ikke blot have en intention hele dit liv om at bruge en naturressurse og derefter fortsat gøre krav herpå. Så snart du rejser dig fra stolen, da tilhører pladsen ikke længere dig. Det eneste evigtgyldige du kreerer i processen, er de besiddelser du skaber - disse er ubetinget dine. En anden analogi hertil er vor opfattelse af havet. Hvis man er ude at fiske i havet, og herved blander sin arbejdskraft med havet, da vil meget få hævde, at du rent faktisk ejer havet, snarere vil vi alle være enige om, at du besidder en ret til den fisk du fangede. I forlængelse heraf ejer man heller ikke jorden, hvis man blander sin arbejdskraft med denne, men de afgrøder der produceres, og ligeledes de forbedringer du har lavet på jorden. Selvsamme distinktion abonnerede de amerikanske Founding Fathers på. Her Thomas Paine:

“There are two kinds of property. Firstly,
1 Til enhver, hvad, der tilhører ham.

natural property, or that which comes to us from the Creator of the universe – such as the earth, air, water. Secondly, artificial or acquired property – the invention of men. In the natural property all individuals have legitimate birthrights. Men did not make the earth. It is the value of the improvement only, and not the earth itself, that is individual property,” Paine (1795, linje 04).

Et forsvar for arbejdsværdilæren

Grundlaget for, at man kan snakke om eksempelvis en naturlig løn er, at værdien af et givent gode ikke er fuldkommen subjektiv. For skal det være muligt at fremsige, at der eksisterer en ‘naturlig løn,’ eller en ‘naturlig pris,’ da udgør det en nødvendighed, at der eksisterer et objektivt element i et givent gode. De klassiske økonomer var af den idé, at dette element var arbejdet, hvilket ligeledes går igen i venstreanarkistisk økonomi. Først og fremmest er det vigtigt at forstå, hvad naturlig betegner i denne sammenhæng. Naturlig betegner blot den originale pris og kunne uden tab af mening erstattes hermed. Siden den originale pris på ethvert gode er den arbejdskraft, der er lagt heri, kan det udledes, at denne ligeledes udgør den naturlige pris. Det er ud af tanken om den originale pris, at de klassiske økonomer trækker idéen om en objektiv værdi. Dette afsnit vil udgøre et delvist forsvar for arbejdsværdilæren, som Ricardo var en af de første til klart at afgrænse:

“The value of a commodity, or the quantity of any other commodity for which it will exchange, depends on the relative quantity of labour which is necessary for its production,” Ricardo (2004, 11).

Det er samtidig vigtigt at holde sig for øje, at når vi her taler om værdi, eller eksistensen af en objektiv værdi, da taler vi ikke om varens bytteværdi. Hverken Adam Smith, eller senere individualistiske anarkister er uenige i tesen om, at prisen på et givent gode naturligvis kan afvige fra dens naturlige pris på markedspladsen (Smith, 1952: s. 24), men derfor udgjorde arbejdet stadig den originale pris på et givent gode. Når der her tales om den originale pris på et givent gode, menes der den subjektive omkostning herved eller “den mængde af be-

svær forbundet ved en given produktion heraf”:

“Al tings virkelige pris - det, som noget virkelig koster for den, der ønsker at besidde det - er det slid og den møje, som det er at skaffe sig denne ting.... Arbejdet var den første pris, de oprindelige købspenge, der blev betalt for alle ting,” Smith (1776, 69).

Idéen hos de klassisk liberale om et egentligt omkostningsprincip udgør en vigtig maksime i venstreakonistisk økonomi ligeså - betegnelsen omkostningsprincip ses senere hos Josiah Warren, og deduceres fra de klassiske økonomer, Warren (1852, 45). Denne maksime tilsiger, at prisen over tid vil approksimere et givent godes naturlige pris, da de marginale produktionsomkostninger udgør prisen grænse. I et sådant tilfælde “ville det besvær, forbundet med produktionen” danne et givent godes naturlige værdi. Denne naturlige værdi, vil prisen på markedspladsen approksimere over tid, hvis og kun hvis der ikke eksisterer kunstige barrierer på markedet, der forhindrer prisen i at opføre sig naturligt. Det udgør derfor heller ikke en umulighed, at markedsprisen både kan være over eller under den naturlige pris på forskellige tidspunkter.

Disse afvigelser kan dog ingenlunde anvendes til at tilbagevise arbejdsværdilæren. Et af de store spørgsmål i klassisk økonomi var nemlig, hvordan prisen kunne divergere væk fra omkostningsprincippet? Hvis vi forestiller os et gode. Lad os blot betegne det X. X er særligt populært hos forbrugeren. Vi observerer da, at prisen på X er betydeligt højere, end de marginale produktionsomkostninger for X, men hvorfor? Da opdager vi, at X besidder særlige privilegier og samtidig beskyttes af staten i form af forskellige licenser. Prisen siges derfor at være kunstig høj, da prisen ikke er et resultat af markedet, men staten. På markedet vil profit aldrig kunne fastholdes for X, da nye kombattanter vil indtræde og sikre en bevægelse imod de marginale produktionsomkostninger. Smith, Ricardo og senere venstreakonistiske teoretikere behandlede dette indgående, da de identificerede 4-5 forskellige elementer i statslig intervention, der drev prisen væk fra dens naturlige leje, Smith (1952, 24-26).

Samtidig er det også værd at nævne, at både

Smith og Ricardo var bekendt med, at der eksisterede afvigelser fra arbejdsværditeorien. Afvigelser, der senere udgjorde fundamentet i kritikken hos blandt andet Böhm-Bawerk,² Böhm-Bawerk (1890, 383-387). Dele af disse afvigelser fra arbejdsværdilæren havde både Smith og Ricardo beskæftiget sig med tidligere. Dette gælder særligt Böhm-Bawerks første afvigelse, nemlig den, at knappe goder med uelastisk udbud, eksempelvis sjældne bøger, malerier, etc. synes at afvige fra arbejdsværditeorien. En sådan kritik hos Böhm-Bawerk synes dog at hvile på en eklatant misforståelse, da opfattelsen allerede hos Ricardo var, at omkostningsprincippet udelukkende omhandlede de goder, som det var muligt at producere nok af, til at møde efterspørgslen. Her hos Smith:

“These different sorts of rude produce may be divided into three classes. The first comprehends those which it is scarce in the power of human industry to multiply at all. The second, those which it can multiply in proportion to the demand. The third, those in which the efficacy of industry is either limited or uncertain (...) Smith (1952, 94-95).

Samtidig havde Adam Smith allerede foretaget detaljerede studier i “Nationernes velstand” over forskellige former for uelasticitet - både de, der var forårsaget af mennesket og de, der ikke var. Dertil er det værd at nævne, at goder, der forbliver uelastiske for altid, udgør en meget lille del af alle goder. Endvidere kom de marginalistiske angreb dog fra flere sider. Værd at nævne ligeså, er Jevons kritik heraf, Jevons (1965, 1-2).

Statens rolle og kritik af kapitalisme

“Throughout this country at present there exists a serious contest between capital and labour,” Hodgskin (1825, 1).

Hvad er det største problem i politik? Eller det største problem generelt? Det er, at folk blot ridser lidt i overfladen, i stedet for at angribe roden til et problem, som Thoreau påpegede århundreder tilbage. Hvad er problemets essens og hvad kan vi gøre? Som vi kan se hos Adam Smith, har det tidligt været en central tese i liberalismen, at privilegier og monopoler Böhm-Bawerks kritik i *Capital and interest* fra 1890, var hovedsagligt baseret på disse afvigelser.

ler udgjorde det primære problem; et problem, der danner grundlag for både ulighed og en uretfærdig fordeling af goderne. Senere har Hayek ligeledes påpeget, at noget af det, der kendetegner den klassiske liberalisme, netop er kampen imod privilegier, Hayek (1960, 5). Denne kamp deler venstreanarkismen. Tucker plæderer endda for, at venstreanarkismen ikke udgør andet end komplet "Manchesterisme" - som eksempelvis Richard Cobden og John Bright, Tucker (1897).

Derfor kan venstreanarkisme i høj grad ses i forlængelse af klassisk liberalisme. Tucker hævdede jo også, at de økonomiske principper, der kendetegner den anarkistiske bevægelse, ikke er andet, end Adam Smith taget til sin logiske endestation. Derfor befinder flere elementer af de fire privilegier, Tucker identificerer, sig også i forlængelse af Smith. De fire var: Pengemonopolet, Landmonopolet, Told og immateriel ejendom.

Det første privilegium har flere konsekvenser. Det, at en gruppe af individer i samfundet har modtaget et privilegium skænket af staten til at kontrollere vores betalingsmiddel er problematisk, mener både Proudhon, Warren og Tucker. Problemet er, at dette giver denne lille gruppe af folk muligheden for at styre renten og indirekte prisen på vore huse og prisen på goder. Hvis dette område var frit, da ville folk indtræde og derved presse prisen på det at låne helt ned til de omkostninger, der eksisterer ved at tilbyde lån. Dernæst besidder vi monopolet på land, der medfører, at staten opretholder rettigheder til jord, der ikke er baseret på brug, eller egentlig dyrkelse af jorden, men udnyttelse. Hos Warren var idéen, at uden denne ville leje helt forsvinde. Dog modificerer Tucker denne påstand og påpeger i stedet, at en egentlig jordrente ville eksistere grundet jordens tilstand og placering, men at denne ville udgøre et minimum.

Kritikken af told er den samme, som vi ser i den klassiske liberale tradition, nemlig, at man opretholder ineffektiv produktion under mindre favorable vilkår på bekostning af de, der producerer billigere varer under favorable vilkår. Sidst, men ikke mindst, besidder vi den immaterielle ejendomsret. Argumentet består i, at dette privilegium blot beskytter visse in-

dustrier imod egentlig konkurrence, ude af proportioner med, hvad det egentlig har kostet i arbejdstid at producere det pågældende. En afskaffelse af dette monopol ville lede til, at de pågældende produkter ville falde i pris, da producenter ville konkurrere på effektivitet og lave priser, da konsekvensen af dette ville være, at deres branche ville fremstå mindre fristende for konkurrenter. En effekt, der ville komme forbrugere til gode, Tucker (1897, 11-13).

Det er også heri, at den store modstand imod "big business" består. Disse virksomheder eksisterer nemlig kun i kraft af ovenstående privilegier. Venstreanarkister ville agitere for, at den gængse liberale overbevisning om staten og virksomhedens roller er fejlagtig. Virksomheden ligger ikke under for den store stat, snarere er mængden af regulering i samfundet vokset for at beskytte en mængde af virksomheder og velhavende imod konkurrence, Childs (1971). Derfor kan store virksomheder aldrig nogensinde udgøre allierede i kampen for frihed, da disse netop eksisterer i kraft af statslige privilegier og regulering - de ønsker ikke frihed for individet! De ønsker snarere monopoler til at sikre deres position på markedet og deres unaturlige profit. Det frie marked ville sikre, at den kunstige profit ville forsvinde og derved true allerede etablerede virksomheders position på markedet.

Tesen er, at resultatet af en komplet ophævelse af disse privilegier ville løse arbejderproblemet. Konkurrence udgør udelukkende krig, hvis alle ikke konkurrerer på samme grundlag. Når konkurrence bliver universel, perfekt og på lige, frie vilkår, da vil den lede til fred og samarbejde - ikke krig. Så snart efterspørgslen efter arbejdskraft vil overstige udbuddet, da vil lønningerne stige. Når dette er tilfældet, da er det i enhver interesse, at den bedste vinder. Med andre ord vil konkurrence og samarbejde i denne situation blive identiske! Tucker (1897, 404).

Konklusion

"Monopoly and privilege must be destroyed, opportunity afforded, and competition encouraged. This is Liberty's work, and "Down with Authority" her war-cry," Liberty's declaration of purpose.

Det er tydeligt at læse ud af denne korte introduktion til et yderst stort område, at der er klare afvigelser mellem den traditionelle anarkisme og anarkokapitalisme. Venstreanarkismens mål er den fulde frihed. En verden, hvor mennesket ikke er påtvunget at sælge sin egen krop ved fødslen; en verden, hvor mennesket honoreres for dets indsats og ikke er nødsaget til at aflevere en del af sin arbejdskraft til en privilegeret klasse af mennesker, der i kraft af at være født før eller ved at besidde særlige fordele fra en stor stat, kan forgylde dem selv og deres, på bekostning af andre; grundlæggende en verden, hvor vi besidder fuldkommen konkurrence, deraf en verden uden privilegier, hvor vi honorerer indsats og kvæler de, der lever af statslige almisser!

Litteratur

Böhm-Bawerk, Eugen von (1890): *Capital and Interest*, Auburn.

Childs, Roy A. (2012): *Big Business and the Rise of American Statism. Markets not capitalism*. MINOR COMPOSITIONS, 2012.

Hayek, F. A. (1960): "Why I Am Not A Conservative" i *The Constitution of Liberty*. Chicago.

Hodgskin, Thomas (1825): *Labour Defended Against the Claims of Capital*.

Locke, John (1689a): *Second Treatise of Government*. 1980.

Locke, John (1689b): *First Treatise of Government*. 1824.

Nozick, Robert (1974): *Anarchy State and Utopia*. Basic Books, 2013.

Paine, Thomas (1795): *Agrarian Justice*.

Proudhon, Pierre-Joseph (2011): *Property Is Theft!: A Pierre-Joseph Proudhon Reader*. AK Press.

Ricardo, David (2004): *On The Principles of Political Economy and Taxation*.

Smith, Adam (1776): *Nationernes Velstand*. København, 2014.

Smith, Adam (1952): "An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", Chicago,

London, Toronto: *Encyclopedia Britannica*, Inc.

Tucker, Benjamin (1897): *Instead of a Book by a Man Too Busy to Write One. A Fragmentary Exposition of Philosophical Anarchism*. 2. udg. Elibron Classics.

Warren, Josiah (2014): "True Civilization: An Immediate Necessity, and the Last Ground of Hope for Mankind". 1. udg. *Individualism: A reader*, Cato Institute, 2014.

Carl Menger og den marginalistiske revolution i økonomisk teori

Torben Mark Pedersen

Den østrigske økonom, Carl Menger, var med *Principles of Economics* fra 1871 med til at revolutionere økonomisk teori som en af pionererne i ”den marginalistiske revolution”, og med sin subjektivisme, metodologiske individualisme og fokus på økonomisk teori blev han også fader til det, der i løbet af 1880’erne blev til den østrigske økonomiske skole. Mengers bidrag til økonomisk teori kan næsten ikke overvurderes, og den marginalistiske revolution førte til udviklingen af en ny pristeori, som al økonomisk teori bygger på den dag i dag, 100-150 år senere.

Carl Menger (1840-1921) er måske bedst kendt som faderen til den østrigske økonomiske skole, og i de første årtier var den netop dét: en økonomisk skole.¹

Menger var en af økonomiens giganter, og udgivelsen af *Principles of Economics*² i 1871 indledte en veritabel revolution i økonomisk teori, der 13-14 år senere førte til, at en østrigsk økonomisk skole blev identificeret som en særlig økonomisk skole.

Menger var ikke alene om at revolutionere økonomisk teori, for omtrent samtidig udviklede englænderen William Stanley Jevons (1835-82) og franskmanden Léon Walras (1834-1910) lignende ideer uafhængigt af hinanden. Den marginalistiske revolution gjorde op med arbejdsværdilæren fra David Ricardo og John Stuart Mill og skabte en ny pristeori baseret på optimerende forbrugere, subjektiv

nytte og marginalbetragtninger. Sammen lagde de grundlaget for det, der i løbet af to årtier blev til den ”neoklassiske” skole inden for økonomi, og som stadig den dag i dag er det mikroøkonomiske grundlag for al økonomisk teori.

I dag kender kun få økonomer Carl Menger, selv om det i højere grad var Menger end Jevons og Walras, der i de første årtier var fader til den marginalistiske revolution, og som den eneste af de tre dannede Menger skole.

Da Menger døde i 1921, var den marginalistiske revolution stort set tilendebragt, og den østrigske skoles teorier var blevet en del af mainstream økonomisk teori.

Det er formålet med artiklen at præsentere Carl Mengers bidrag til økonomisk teori og hans betydning for den marginalistiske revolution. Dispositionen i artiklen er som følger: Første afsnit omhandler klassikernes værditeori, som Menger og de andre marginalister gør op med. Afsnit to omhandler Mengers økonomiske hovedværk, *Principles*, hvori han udvikler sin teori om subjektiv nytte og prisfastsættelsen af varer i en bytteøkonomi baseret på marginalbetragtninger. Menger kom til at danne skole, afsnit fire. Den marginalistiske revolution behandles i afsnit fem. Afsluttende

¹ Den østrigske økonomiske skole baserede sig også på en metode og tilgang til studiet af økonomi, der afveg markant fra tidens dominerende retning i Østrig og Tyskland, nemlig den tyske historiske skole. De metodologiske spørgsmål er nærmere behandlet i ”Carl Menger og den østrigske skole” i dette nummer af LIBERTAS.

² *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, på engelsk: *Principles of Economics*, herefter: *Principles*.

bemærkninger i afsnit seks.

I appendiks 1 gives en diagrammatisk forklaring på, hvad Menger opnåede. Appendiks kan springes over uden større tab af forståelse. For økonomisk uddannede kan det måske give en klarere forståelse af Mengers bidrag. Appendiks 2 omhandler prisfastsættelse af produktionsfaktorer.

1. Klassikernes værditeori

Pristeori – teorien om, hvad der bestemmer de *relative* priser på varer og produktionsfaktorer – er fundamentet for økonomisk teori, og den teorihistoriske baggrund for Mengers udgivelse af *Principles* var en generel utilfredshed med arbejdsværdilæren fra Ricardo og Mill, hvor varers bytteværdi alene er bestemt af den mængde arbejde, der direkte og indirekte medgår til produktionen, og hvor den relative knaphed og efterspørgslen ikke spiller nogen rolle.

Klassikerne og arbejdsværdilæren

Klassikerne³ kaldte pristeori for *værditeori* og i stedet for at tale om en vares pris, talte de om dens bytteværdi eller bare værdi.

Det hele starter med Adam Smith (1723-1790), der satte sig for at undersøge de principper, der regulerer en vares bytteværdi, og her finder vi ansatserne til en arbejdsværdilære: ”Arbejdet er (...) det virkelige mål for alle varers bytteværdi,” skriver Smith (1776, 69), og: ”arbejdet, der aldrig ændrer sin egen værdi, er den ultimative og virkelige standard, i forhold til hvilken alle andre varer hvor som helst og når som helst takseres og jævnføres,” Smith (1776, 72).

Smith havde en forførelserisk enkel formulering af arbejdsværdilæren for det tilfælde, hvor der kun anvendes én produktionsfaktor, arbejdskraft: ”hvis det ... normalt koster dobbelt så meget arbejde at nedlægge en bæver som en hjort, må én bæver kunne udveksles med eller

være lige så dyr som to hjorte,” Smith (1776, 85).

Smith modificerer imidlertid sin værditeori i erkendelsen af, at der også medgår råvarer, kapital og jord i produktionen, ”Og i hvert eneste udviklede samfund indgår alle tre dele (løn, profit og rente) mere eller mindre som komponenter i prisen på langt størstedelen af alle varer,” Smith (1776, 87-88). Det er det, der gør Smiths værditeori til en omkostningsteori snarere end en ren arbejdsværdilære, Blaug (1978).

Adam Smith skelnede mellem en vares brugsværdi og dens bytteværdi, hvor brugsværdien er den subjektive nytte, en vare giver den enkelte forbruger, og bytteværdien er varens værdi på markedet relativt til værdien af andre varer. Det problematiske hos Smith er, at bytteværdien behandles som om, den er uafhængig af vares brugsværdi og altså uafhængig af i hvilken grad, varen opfylder nogle menneskers behov.

Bytteværdien er også uafhængig af den relative knaphed af varen, og dermed opstod det såkaldte *værdiparadoks*, som klassikerne ikke formåede at løse:

”De ting, der har den største brugsværdi, besidder ofte kun en mindre eller slet ingen bytteværdi. Og omvendt gælder også, at de ting, der har den største bytteværdi, ofte ikke har nogen brugsværdi. Intet er mere nyttigt end vand, men man kan ikke købe noget for det, og man kan stort set intet få ved at udveksle det med noget andet. En diamant besidder derimod stort set ingen brugsværdi, men man kan ofte bytte den med en stor mængde andre produkter,” Smith (1776, 66).

Adam Smiths værdiparadoks viser om noget svagheden ved en omkostningsteori, hvor efterspørgslen og knapheden på varer ikke spiller nogen rolle.⁴

David Ricardo (1772-1823) er opmærksom

³ ”Klassikerne” anvendes som betegnelse for Smith, Malthus, Ricardo og John Stuart Mill, der udgjorde en skole i den forstand, at de bevidst forholdt sig til hinandens skrifter, byggede videre på dem og delte et fælles teoretisk udgangspunkt med arbejdsværdilæren. Det var Karl Marx, der først anvendte betegnelsen ”klassikerne”.

⁴ Det besynderlige er, at Smith selv har det rigtige svar på værdiparadokset i sin *Lectures on Jurisprudence* fra 1763, hvor han skriver, at prisen er bestemt af knaphed: ”It is only on account of the plenty of water that it is so cheap as to be got for the lifting, and on account of the scarcity of diamonds... that they are so dear,” Skousen (2009, 175).

på, at varer kun har en bytteværdi, såfremt de har en brugsværdi, men han hævder, at nytten af en vare ikke er målestok for bytteværdien, og at "en vares værdi, eller mængden af enhver anden vare med hvilken den kan byttes, afhænger af den relative mængde arbejde, der er nødvendig til dens produktion," Ricardo (1823, 45).

Ricardo erkender, at knaphed på en vare har betydning for prisen, men det får ham til at drage den slutning, at nogle varer alene har bytteværdi pga. deres sjældenhed, og Ricardo opgiver arbejdsværdilæren for varer, der ikke kan produceres, som gamle statuer, billeder, sjældne bøger, mønter og lignende.

Til gengæld videreudviklede Ricardo arbejdsværdilæren til at tage højde for den indirekte arbejdskraft, der er nedlagt i produktionen af kapital: "Det er ikke kun det arbejde, der er anvendt umiddelbart på varerne, som påvirker deres værdi, men også det arbejde, der er anvendt til redskaber, værktøj og bygninger, hvormed dette arbejde assisteres," Ricardo (1823, 52). Ricardo var dermed inde på, at arbejdsværdilæren må modificeres for at tage højde for den forskellige anvendelse af kapital i produktionen af forskellige varer.

John Stuart Mill (1806-73) er den første blandt klassikerne, der er inde på tanken om, at både udbud og efterspørgsel er en funktion af prisen, så markedsligevægten er en tilstand, hvor prisen har tilpasset sig et niveau, hvor der er lighed mellem udbud og efterspørgsel. Mill udvikler dog ikke det teoretiske grundlag for den faldende efterspørgselskurve eller for udbudskurven, der baserer sig på Ricardos arbejdsværdilære.

Karl Marx (1818-83) overtog stort set Ricardos arbejdsværdilære, men fik ingen betydning for første generation af marginalister. Første bind af Marx's *Kapitalen* udkom i 1867, og hverken Menger, Jevons eller Walras havde hørt om Marx før hans død i 1883.

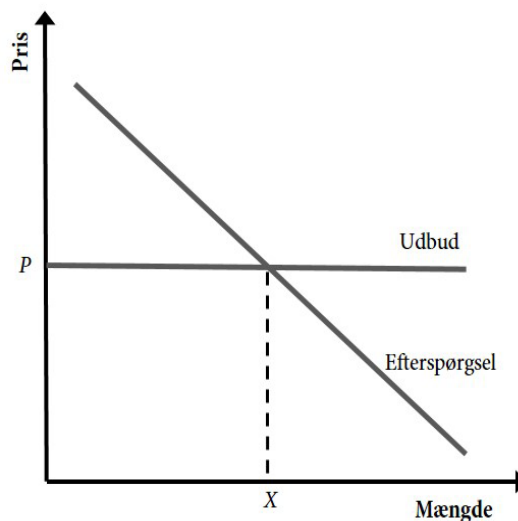
Tre hovedproblemer ved klassikernes værditeori

1. Hvis en vares pris alene skal være bestemt af den mængde arbejdskraft, der medgår til produktionen, så må produktionsfaktorerne indgå i et fast forhold uden nogen substitutionsmuligheder,⁵ så en 5 I en såkaldt Leontief-produktionsfunktion vil

hedsomkostningerne er konstante (konstante marginalomkostninger). Dermed bliver udbudskurven vandret i et mængde pris-diagram, figur 1. Med en vandret udbudskurve har efterspørgslen ingen betydning for prisen men kun for den solgte mængde.

2. For at arbejdsværdilæren kan holde, må det antages, at mængden af kapital per enhed arbejdskraft er ens i produktionen af alle varer, hvilket ikke er tilfældet.
3. Arbejdsværdilæren kan ikke forklare prisdannelsen på produktionsfaktorer, så klassikerne havde forskellige teorier om værdien af varer og om værdien af arbejdskraft, kapital og jord. Dermed blev spørgsmålet om indkomstfordelingen adskilt fra spørgsmålet om værdien af produktionen, hvilket gav intellektuel ammunition til ideer om klassekamp og socialistisk omfordeling.

Figur 1: Udbud og efterspørgsel med konstante enhedsomkostninger

2. Carl Mengers pristeori og subjektiv nytte

Mengers *Principles* var et revolutionerende værk. Adskillige økonomer før Menger havde ganske vist udviklet teorien om subjektiv nyt-arbejdskraft og kapital indgå i et fast forhold uanset skala.

te før Menger, og især var Hermann Heinrich Gossen (1810-58) i 1854 kommet langt, men han var gået i glemmebogen og blev først genopdaget i slutningen af 1870'erne i forbindelse med udbredelsen af den marginalistiske revolution.

Mengers nye økonomiske teori vendte bogstavelig talt klassikernes værditeori på hovedet ved at forkaste arbejdet som kilden til værdi og i stedet udlede de relative priser på varer og produktionsfaktorer kausalt ud fra optimerende forbrugere og deres subjektive nytte af varer på marginen.

Hele Mengers tilgang til studiet af økonomi er ny. For Menger handler økonomi om studiet af menneskets formålsrettede handlen, han tager han udgangspunkt i "economizing individuals", og han mente derudfra at kunne udlede visse økonomiske lovmæssigheder.

I forordet til *Principles* fremhæver Menger selv tre særtræk ved sin metode; han skriver: "I have devoted special attention to the investigation of the *causal* connections between economic phenomena involving products and the corresponding agents of production, not only for the purpose of establishing a price theory based upon *reality* and placing all price phenomena (including interest, wages, ground rent, etc.) together under one unified point of view," Menger (1871, 49).

Som det første fremhæver Menger, at han lægger særlig vægt på undersøgelsen af de kausale forbindelser, og *Principles* indledes da også med at erklære, at "All things are subject to the law of cause and effect". Menger mente selv, at han med sin pristeori sporede de relative priser kausalt tilbage til det enkelte individs behov, selv om der snarere må være tale om et forhold mellem mål og middel end mellem årsag og virkning.

For det andet skal pristeorien være baseret på et realistisk grundlag, dvs. den skal tage udgangspunkt i de valgsituationer, som rigtige, levende mennesker befinder sig i. Det er intuitivt fornuftigt, men det fik den konsekvens, at både Menger og senere østrigere afviser anvendelsen af abstrakte økonomiske modeller og anvendelsen af anvende matematik i formuleringen af økonomiske teorier.

Mengers metode kaldes for *kausal-reali-*

stisk, og den er et udtryk for Mengers subjektivisme. Böhm-Bawerk overtog denne tilgang til studiet af økonomi, og det samme gjorde Mises (1949).

Endelig ønskede Menger at udvikle én generel pristeori, der kunne forklare prisfastsættelsen af både varer og produktionsfaktorer. Med sin imputationsteori for prisfastsættelsen af produktionsfaktorer udleder Menger prisen på produktionsfaktorer fra prisen på de producerede varer, der igen udledes fra forbrugernes subjektive nytte, så i sidste ende er der, ifølge Menger, en kausal forbindelse fra subjektiv nytte til aflønning af kapital og arbejdskraft.

Det var gået op for Menger i årene, hvor han arbejdede som markedsanalytiker, at der var en modsætning mellem arbejdsværdilæren, og hvad praktiske mænd lagde til grund for deres bestemmelse af priser. Det overbeviste Menger om, at priserne afhænger af forbrugernes subjektive vurdering af værdien, Hülsmann (2007, 104), og det var da også en tanke, som tyske økonomer havde været inde på før Menger. I forordet til *Principles* skriver Menger selv, at det var "in no small degree (...) the product of recent developments in German political economy," hvilket henviser til en debat om subjektiv værditeori blandt tysksprogede økonomer, Howey (1972), Streissler (1990a).

Det nye hos Menger er, at han udvikler en pristeori, hvor den relative bytteværdi mellem to varer er subjektiv og bestemt af forbrugernes marginalnyttes af de to varer. Det betyder, at selv om to personer med samme indkomster og formue køber de samme to varer til samme markedspriser, så kan varerne have forskellig subjektiv værdi for de to forbrugere, og de vil typisk efterspørge dem i forskelligt omfang relativt til andre varer.

Behov og goder, kapitel 1-2

Mengers søgte at etablere en kausal forbindelse mellem viden om den subjektive nytte af en vare og dens værdi og mellem værdien af forbrugsgoder og værdien af de produktionsfaktorer, der medgår til produktion af varen.

Mengers teori om goder⁶ baserer sig på, at 6 Betegnelserne "goder" og "varer" benyttes her i flæng som oversættelse af det engelske "goods". Menger inkluderede både materielle og ikke-ma-

1. Der er et menneskeligt behov, det være sig fysisk eller psykisk.
2. Genstanden må kunne opfylde det behov.
3. Individet må erkende genstandens mulighed for at tilfredsstille behovet.
4. Individet må kunne disponere over genstanden, så det kan anvendes til at tilfredsstille behovet.

Genstande, der opfylder 1-4, er goder, og der er en kausal forbindelse mellem behov og goder, men Menger udelukker ikke, at genstande, der ikke umiddelbart opfylder et menneskeligt behov, kan være et gode med værdi for forbrugeren.

Menger skelner mellem varer af forskellig orden afhængig af, hvor i produktions- og forbrugskæden de optræder. Varer af første orden er forbrugsgoder, der direkte tilfredsstiller en forbrugers behov. Varer af højere orden er varer, der indgår i produktionen af varer af lavere orden. Hvis brød er et førsteordens gode, så er mel, gær og salt af anden orden, korn af tredje, mejetærsker af fjerde osv.

Subjektiv nytte, kapitel 3

Godt en tredjedel af Principles omhandler den subjektive karakter af nytte. Det fremhæves, at værdi forudsætter viden om, at den pågældende vare kan opfylde et behov: "Value is thus the importance that individual goods or quantities of goods attain for us because we are conscious of being dependent on command of them for the satisfaction of our needs," (p. 115).

Menger afviser derfor, at værdi er noget i varen iboende: "Value is therefore nothing inherent in goods, no property of them..." (p. 116), "Not only the nature but also the measure of value is subjective," (p. 146).

Aftagende marginalnytte

Menger er optaget af at undersøge "the nature and ultimate causes of value", (p. 121), og den finder Menger i opfyldelsen af behov.

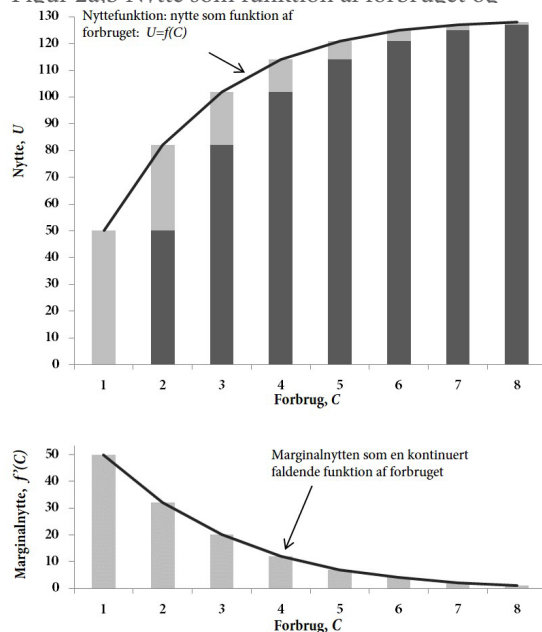
Det afgørende spørgsmål i økonomi er: hvordan skal man allokere givne goder for at opnå størst mulig behovstilfredsstillelse, og Menger indser, at det ikke er nytten af et gode i terielle goder, hvilket var en ny ide, men Menger skelner ikke mellem goder og de services, som goder kaster af sig, Stigler (1937).

sig selv, der giver det værdi, men nytten af den marginale enhed til rådighed for forbrug:

"the satisfaction of any one specific need has, up to a certain degree of completeness, relatively the highest importance, and that further satisfaction has a progressively smaller importance, until eventually a stage is reached at which a more complete satisfaction of that particular need is a matter of indifference," (p. 125).

Vokser nytten som funktion af forbruget som i figur 2a,⁷ da er marginalnyttens den ekstra nytte, man får af at forbruge en enhed mere af den pågældende vare. I figur 2a vokser nytten med forbruget, men nytteforøgelsen aftager med hver ekstra enhed forbrug, hvilket betyder, at marginalnyttens er aftagende, figur 2b.

Figur 2a,b Nyttens som funktion af forbruget og

⁷ I figur 2a,b er der sat tal på nytten af pædagogiske grunde, men nytte kan ikke kvantificeres og ikke måles på en kardinal skala eller sammenlignes på tværs af individer. En forbrugers nytte af forskellige forbrugsgoder kan kun rangordnes i forhold til hinanden og dermed ordnes på en ordinal skala. En nyttefunktion er en ordinal repræsentation af præferencerne og invariant over for monotone transformationer.

Matematisk formulering

Grafisk svarer marginalnyttens til hældningen på nyttefunktionen, og matematisk er den lig med differentialkvotienten af nyttefunktionen i et givet punkt. Lad nytte U være en funktion f af forbruget, C : $U = f(C)$, U for det engelske "utility" og C for "consumption". Differentialkvotienten er ændringen i nytten, ΔU , ved en uendelig lille (marginal) ændring i forbruget, ΔC , når ændringen i forbruget går mod nul: $\lim_{\Delta C \rightarrow 0} \Delta U / \Delta C = f'(C)$. Det græske bogstav store delta, Δ , betegner ændringer. Positiv marginalnytte er ensbetydende med, at differentialkvotienten er positiv og kan skrives som: $f'(C) > 0$, og er marginalnyttens aftagende, så er den anden afledede af nyttefunktionen negativ: $f''(C) < 0$.

Mengers "værdiprincip"

Menger har ikke nogen betegnelse for marginalnytte, men han opdager, at marginalnyttens af forbrug er aftagende, og at et optimerende individ vil allokere goder, så alle behov på marginen er lige tilfredsstillende.

Menger formulerer sit *værdiprincip* som: "the value of a unit of the available stock of a good is for every individual equal to the significance of the least important want-satisfaction which is brought about by a unit of the total quantity of the good."⁸

Mengers formulering af subjektiv værditeori er tættere på moderne økonomi end Jevons' og Walras'. Han afviser at nytte kan måles på en absolut skala, og at nytte kan sammenlignes på tværs af individer, modsat Böhm-Bawerk, Stigler (1937).

Menger insisterer som senere østrigere på, at økonomiske valg må være diskontinuerte og diskrete, fordi der skal være tale om valgsituationer, som et værdiansættende individ faktisk kan stå i. Böhm-Bawerk, der også holder sig strengt til den kausal-realistiske metode, anvender hestehandel som et eksempel på, at valg må være diskrete, og at goder ikke er uendeligt delelige: en hest kan ikke deles i uendelig mange uendelig små heste.⁹

⁸ Menger (1871, 132). Her citeret fra Stigler (1937, 239), der har en mere mundret oversættelse.

⁹ Konceptet med små endelige ændringer er mere realistisk end uendelig mange uendelig små æn-

Mengers banebrydende nye pristeori løste Smiths værdiparadoks. Når værdien af diamanter er høj, og værdien af vand er lav, er det fordi, diamanter er sjældne, hvorimod der er stor rigelighed af vand. Diamanter har derfor en høj marginalnytte og vand en lav (p. 140).

Imputation – Mengers fordelingsteori

Det vigtigste bidrag fra teorien om subjektiv værdi til økonomisk teori er ifølge Stigler (1937) integrationen af værdi- og fordelingsteori. Menger var den første til at rejse spørgsmålet om udledning af aflønningen af produktionsfaktorerne ud fra værdien af det færdige produkt, og Menger foreslår en i princippet rigtig løsning.

Mengers generelle *imputationsteorem* siger, at værdien af goder af højere orden og af produktionsfaktorer udledes ud fra viden om den forventede værdi af forbrugsgodet i fremtiden: "The value of goods of higher order is always and without exception determined by the prospective value of the goods of lower order in whose production they serve" (p. 150).

Menger vender dermed årsagssammenhængen fra arbejdsværdilæren på hovedet: en flaske vin har ikke værdi, fordi den er produceret med værdifuld arbejdskraft, kapital og jord. Det forholder sig omvendt: Arbejdskraft, kapital og jord er værdifuldt, fordi de anvendes til at producere vin, der har værdi for nogle forbrugere.

Menger kalder sin teori for en "general law", og han baserer den eksplicit på en antagelse om, at alle produktionsfaktorer er beskæftiget "in the most economic fashion" (p. 164), men han mangler en teori om omkostninger og marginalproduktivitet, ligesom han ikke kommer ind på spørgsmålet om skalaafkast i produktionen. Menger kan derfor ikke forklare, hvordan produktionsfaktorerne sammensættes "in the most economic fashion". Menger mangler også en kapitalteori, hvilket Böhm-Bawerk rådede bod på. Mengers teori er i høj grad mangelfuld, men interessant nok inddrager han tid og forventninger.

Der er det rigtige i Mengers imputationsteori, at produktionsfaktorer kun har en værdi dringer, men det sidste viser forbindelsen mellem marginalbetragtninger og differentialregning.

og kun vil kunne aflønnes, såfremt de producerer noget, der har værdi for kunderne, men i en markedsøkonomi er der ikke en kausal forbindelse fra varer af højere orden til varer af lavere. I en generel ligevægt bestemmes vare- og faktorpriser simultant, og der er en gensidig afhængighed mellem vare- og faktorpriser.

Bestemmelsen af de relative priser i en bytteøkonomi, kapitel 4

Menger er ikke enig med Smith (1776, 53) i, at individer handler med hinanden pga. en iboende ”hang til at sjakre, handle og bytte én ting med en anden”. Ifølge Menger er det menneskets stræben efter størst mulig nytte, der fører til handel: ”the principle that leads men to exchange is the same principle that guides them in their economic activity as a whole; it is the endeavor to ensure the fullest possible satisfaction of their needs,” (p. 180).

Menger analyserer handel i en bytteøkonomi¹⁰ uden penge med to personer og to varer, og han når frem til, at de to parter vil handle med hinanden, indtil de når en ”point of rest”, hvor gevinsten for begge parter ved at handle en marginal enhed mere er nul. Samme princip gælder for handel mellem nationer, (p. 187).

Menger udleder de relative værdier af to varer i en ligevægt ud fra forbrugernes maksimerende adfærd, men bestemmer ikke de relative priser i en markedsøkonomi med penge, ligesom han heller ikke udleder betingelserne for et forbrugeroptimum.

I en bytteøkonomi kan de relative priser bestemmes kausalt ud fra forbrugernes relative marginalnytter, så det alene er forbrugernes subjektive nytte, der bestemmer prisen, men det er kun tilfældet, fordi udbuddet er givet, svarende til en lodret udbudskurve som i figur 3. I den situation er det alene efterspørgslen, der bestemmer prisen.

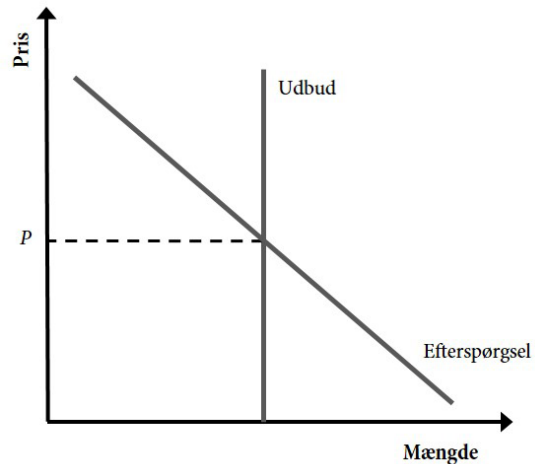
Prisdannelsen på markedet, kapitel 5

En vares brugsværdi og dens pris er ikke det samme, men Menger er inde på, at ”the price of a good is a consequence of its value to econo-

10 Bytteøkonomi betyder her, at der ikke er nogen producenter og ingen produktion i modellen. Der er derimod en initial beholdning af varer, som forbrugerne besidder.

mizing men,” (p. 173), og ”the prices of goods (...) are symptoms of an economic equilibrium...” (p. 192).

Figur 3. Prisdannelsen i en bytteøkonomi

Menger analyserer prisdannelsen på markedet alene ved at analysere de handler og forhandlinger mellem to forbrugere i en bytteøkonomi, der fører til en ligevægt, og Menger tegner hverken udbuds- eller efterspørgselskurver på trods af, at de tyske økonomer Rau i 1844 og Mangoldt i 1863 havde anvendt udbuds- og efterspørgselskurver til at beskrive prisdannelsen på markedet, Blaug (1978, 324), og vi ved, at Menger nøje havde studeret Raus lærebog, Hayek (1973, 98).

Hvad opnåede Menger?

Carl Menger formåede at vende al hidtidig økonomisk teori på hovedet ved at erstatte arbejdsværdilæren med en pristeori baseret på subjektiv nytte og marginalbetragtninger. Menger udvikler teorien om prisfastsættelsen af varer i en bytteøkonomi, og han sætter fokus på processen, hvormed nytteoptimerende forbrugere handler med hinanden for at maksimere deres nytte, hvilket fører til bestemmelsen af de relative priser i ligevægt.

Etableringen af en ligevægt, hvor de relative priser sikrer, at udbud og efterspørgsel er lig med hinanden, er det uundgåelige men utilsigtede resultat af optimerende agents handlinger, og Menger beskriver således markedsmekanismen i en bytteøkonomi, der sik-

rer etableringen af en ligevægt eller spontan orden, som var alle agents handlinger styret af en usynlig hånd.

Menger baserer økonomisk teori på metodologisk individualisme, og al senere økonomisk teori tager udgangspunkt i individuelle økonomiske agents optimerende adfærd.

Menger skitserede også en i princippet korrekt udledning af prisfastsættelsen af produktionsfaktorer, men nåede ikke langt i den henseende.

Hvad opnåede Menger ikke?

Det var en imponerende teoribygning, Menger udviklede, men Mengers teori havde også store mangler:

- Menger tager fejl i, at kun den subjektive værdi bestemmer prisen på varer, og at der skulle være en kausal forbindelse fra forbrugernes nyttemaksimering til markedspriser. Det skyldes, at han alene analyserede prisdannelsen i en bytteøkonomi, hvor der er et fast udbud af varer. I en markedsøkonomi med produktion er både udbud og efterspørgsel med til at bestemme priserne, og der vil ikke være en streng kausalitet fra subjektiv nytte til priser.
- Menger udvikler ikke den generelle metode, hvormed individer maksimerer nytten af varer givet en budgetrestriktion, idet han alene fokuserer på en bytteøkonomi uden penge.
- Menger udleder ikke nogen efterspørgselskurven efter varer.
- Producentteorien halter. Menger har ingen omkostningsteori, han udleder ingen udbudskurve, og han har ingen teori om prisfastsættelsen af produktionsfaktorer ud fra deres marginalproduktivitet.

Man kan spørge, om det var Mengers ambition at udlede en efterspørgselskurve, og om han overhovedet så konturerne af den pristeori for sig, som efterfølgende økonomer udviklede. I *Principles* er der ingen antydning af, at Menger havde blik for manglerne i sin teori.

Når Jevons og Walras nåede længere i deres analyser af forbrugeradfærd, er det nærliggende at forklare det med deres matematiske tilgang, og det er i den forbindelse interessant, at marginalbetragtninger først introduceres i kapitel

3 i *Principles*. Menger giver ikke marginalnytte en betegnelse, og marginalbetragtninger forekommer mindre centrale hos Menger end hos Jevons og Walras og hos senere østrigere, Streissler (1972). Det hævdes ofte, at Mengers manglende brug af matematik ikke skyldes mangelfuld matematisk træning,¹¹ men intet tyder på, at Menger tænker i matematiske baner, og han ser ikke sammenhængen mellem marginalbetragtninger og differentialregning.

Streissler (1972) hævder, at Menger ikke som Jevons og Walras var optaget af betingelser for optimalitet og ligevægt, og at det kan forklare, at Menger (og Böhm-Bawerk) aldrig anvender så meget som en enkelt ligning og er imod brugen af matematik. Kausaliteten kan imidlertid også gå den anden vej, så det er Mengers manglende blik for anvendeligheden af matematik, der udelukkede ham fra at udlede og indse betydningen af optimalitetsbetingelser og behovet for at udlede en efterspørgselskurve.

Hvorom alting er, så fokuserer Menger på de handlinger, der leder mod ligevægt, og gør kun lidt ud af optimalitetsbetingelserne. Lige siden har østrigske økonomer gjort en dyd ud af, at østrigsk økonomi er ”uligevægts økonomi”. Mises (1978, 24) skriver, at den østrigske skole adskiller sig fra anden økonomisk teori ved at være en teori ”of economic action and not of economic equilibrium or non-action.” Især efter anden verdenskrig har den østrigske skole fokuseret på betydningen af forventninger, markedet som en opdagelsesproces, vidensdelingen og *entrepreneurs* rolle i markedsprocessen.

3. Menger danner skole

¹¹ Da Mengers store bibliotek er bevaret, skulle det være muligt at dokumentere, om der findes matematikbøger, og om de er blevet studeret intensivt, men hidtil har ingen dokumenteret Mengers matematikkundskaber, og iflg. Stigler (1937) var de mangelfulde. I et brev til Walras fra juni 1883 skriver Menger, at han i nogen tid har været grundigt bekendt med Walras' skrivelser, hvilket omvendt kunne tyde på, at Menger kan have haft et betydeligt kendskab til matematik, hvis ”bekendt” betyder, at han har læst og studeret Walras' arbejder.

Blandt Jevons, Menger og Walras, var det kun Menger, der kom til at danne skole. Jevons havde ikke nogen direkte følgere, og Walras er først for alvor kommet til ære og værdighed i midten af det 20. århundrede med udviklingen af Arrow og Debreus generelle ligevægtsteori.

I sidste fjerdedel af det 19. århundrede var det derfor Menger, der fik størst indflydelse på udviklingen af økonomisk teori, Skousen (2009, 176), og Mengers teori var "greatly superior to that of Jevons", Stigler (1937).

Indtil slutningen af 1870'erne bestod den østrigske skole stort set kun af Carl Menger, men fra midten af 1880'erne vandt hans ideer udbredelse i Østrig, hvilket primært skyldes en yngre generation af økonomer med Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914) og Friedrich von Wieser (1851-1926) i spidsen.

Böhm-Bawerk

Böhm-Bawerk bidrog først og fremmest til udbredelsen af Mengers subjektive værditeori gennem sin klarhed i fremstillingen, og han lægger som Menger vægt på den kausal-realistiske analyse fra subjektiv nytte til priser.

Böhm-Bawerk egen forskning handlede primært om rentedannelse og kapitalteori, og han udfyldte dermed et hul i Mengers forskning. Første bind af *Capital and Interest* fra 1884 indeholder en gennemgang af tidligere renteteorier. Böhm-Bawerk udvikler teorien om rentedannelsen baseret på forbrugernes tidspræference: Renten på lån afspejler forbrugernes afvejning af forbrug i dag og i fremtiden. Böhm-Bawerks teori om rentedannelse og tidspræferencer blev videreudviklet af svenskeren Knut Wicksell (1851-1926) og af amerikaneren Frank Fetter (1863-1949).

I andet bind, *Positive Theory of Interest* fra 1889 præsenteres den subjektive værditeori, og Böhm-Bawerk udvikler en kapitalteori baseret på en skelnen mellem kapital af lavere og højere orden. Det er en vigtig pointe hos Böhm-Bawerk, at kapital er heterogent og kun eksisterer som specifikke kapitalgoder. Böhm-Bawerks kapitalteori udfyldte et tomrum i Mengers system, men Menger kaldte den for "one of the greatest errors ever committed". Mises (1978) kaldte den derimod for "the most eminent contribution to modern economic theory."

Böhm-Bawerks værk blev oversat til engelsk i 1891, og derigennem spredtes Mengers ideer til engelske og amerikanske økonomer, der ikke læste tysk, og i slutningen af århundredet var Böhm-Bawerk og ikke Menger den bedst kendte østrigske økonom.

Med den fremvoksende arbejderbevægelse blev Karl Marx kendt, og det blev Böhm-Bawerk, der tog det første opgør med Marx' i 1884, og efter udgivelsen af tredje bind af *Kapitalen* udgav Böhm-Bawerk i 1895 en omfattende kritik, *Karl Marx and the Close of his System*. Socialismekritikken var således en del af den østrigske skole fra starten, jf. "Den østrigske kritik af socialismen" i dette nummer af LIBERTAS, Hansen (2017).

Friedrich von Wieser

Friedrich von Wieser bidrog mere direkte til at videreudvikle værditeorien, og deri var han inspireret af både Gossen, Jevons og Walras. Østrigsk økonomi i Wiesers udlægning kom dermed tættere på den engelske tradition, ligesom Wieser i højere grad tænkte i generel ligevægts baner, hvilket påvirkede hans dygtigste elev, Friedrich Hayek.

Det var Wieser, der fandt på betegnelsen *grenznutzen*, ligesom Wieser udvikler ideen om alternativomkostninger – Wiesers væsentligste økonomisk-teoretiske bidrag. Wieser videreudviklede Mengers teori om imputation i *Natural Value* fra 1889, der blev oversat til engelsk i 1893.

Metodologisk afveg Wieser fra Menger, idet han mente, at økonomisk teori skal basere sig på nogle få fundamentale antagelser, der kan betragtes som selvindlysende, og derudfra skal konklusionerne deduceres. Wieser mente dog, i modsætning til Mises, at disse antagelser måtte være empiriske, og han afviser *apriorisme*. Wieser gik også i en mere psykologisk retning mht. grundlaget for sin nytteteori, og Mises (1978, 24) skriver om Wieser, at han "never really understood the gist of the idea of subjectivism in the Austrian School of thought." I 1914 udgav Wieser *Social Economics*, der blev en standard lærebog i økonomi.

Mises' regressionsteorem

Ved begyndelsen af det 20. århundrede hav-

de økonomer udviklet det mikroøkonomiske grundlag for prisfastsættelsen af varer og produktionsfaktorer, men der udestod at forklare penges rolle i økonomien. Det blev op til Mises (1912) at forsøgte at løse problemet med at integrere pengeteori i den almene pristeori.

Ifølge Mises adskiller penge sig fra andre varer ved ikke at blive forbrugt og ved, at deres subjektive værdi er sammenfaldende med deres markedsværdi. Med sit *regressionsteorem* argumenterer Mises for, at penge har købekraft i dag pga. forventning til, at penge har købekraft i morgen. Agenterne har en form for statiske forventninger, idet de danner forventninger til penges fremtidige købekraft baseret på, at penge havde købekraft i forrige periode. Og i foregående periode dannede de økonomiske agenter forventninger baseret på, at penge havde købekraft i perioden før igen. Denne regression tilbage i tiden stopper ved penges opståen på et tidspunkt, hvor varepenge havde en reel brugsværdi for de handlende, Mises (1912, 129-31). Med hensyn til penges opståen baserede Mises sig på Mengers teori, se Pedersen (2017).

Regressionsteoremet berømmes af mange østrigere, men det negligerer, at penges købekraft afhænger af pengenes omløbshastighed samt af den akkumulerede reale vækst i økonomien og i pengemængden siden penge blev introduceret, jf. kvantitetsteorien, som Irving Fisher formulerede i 1911. Regressionsteoremet er mere en historisk forklaring end et økonomisk resultat, og det har ikke sat sig spor i økonomisk teori.

4. Den marginalistiske revolution

Der er langt mellem revolutionerne i økonomisk teori, men i årene (1862-) 1871-77 blev grundlaget lagt for en revolution af økonomisk teori af tre økonomer i tre forskellige lande og helt uafhængigt af hinanden: Carl Menger i Østrig, William Stanley Jevons (1835-82) i England og franskmændene Léon Walras (1834-1910) i Lausanne i Schweiz.

Jevons havde allerede i oktober 1862 præsenteret ”Brief account of a General Mathematical Theory of Political Economy” på et møde i “The British Association for the Advancement of Science”. Året efter blev en kort sammenfat-

ning trykt, og i 1866 offentliggjordes den fulde version. Jevons arbejder tiltrak ikke større opmærksomhed, men i 1871 udkom hans *Theory of Political Economy* samtidig med Mengers *Principles*, og i 1874 udgav Walras første del af *Elements of Pure Economics*¹² med anden del i 1877.¹³

Talrige økonomer havde tidligere skrevet om subjektiv nytte og opdaget den aftagende marginalnyttes¹⁴, men det er alligevel bemærkelsesværdigt, at samme teorier blev reformuleret omtrent samtidig af tre forskellige økonomer i tre forskellige lande og uafhængigt af hinanden. Det kunne måske forklares med, at det ”lå i luften”, men Wicksell (1921) afviser dette: ”In the case of marginal utility, however, nothing was in the air. (...) The new doctrine therefore was like a bolt from the blue.” Det var så meget desto mere bemærkelsesværdigt som, at det intellektuelle miljø og de fremherskende økonomiske ideer i England, Østrig og Frankrig/Schweiz var så forskellige, Hutchison (1976), Blaug (1978).

I England skulle Jevons gøre op med ortodoksien fra den klassiske skole, men Frankrig var ikke på samme måde domineret af den engelske skole, og der var i Frankrig en længere tradition for at tillægge nytte og knaphed betydning. Say havde udviklet en subjektiv værditeori, og Walras’ far havde tilskrevet knaphed en afgørende rolle i prisfastsættelsen.

I Østrig og Tyskland havde den klassiske engelske skole aldrig helt vundet fodfæste, og der var ikke nogen stærk tradition for økonomisk teori. Undervisningen i økonomi var en del af jurastudiet, og den blev forestået af tyskere med overvejende sociologiske interesser, Hayek (1968, 42), og det intellektuelle miljø var domineret af den tyske historiske skole med dens skepsis over for økonomisk teori. På den anden side var der en særegen tysk økonomisk tradi-

12 *Éléments d'économie politique pure*.

13 Alfred Marshall var efter eget udsagn en samtidig opdager af teorien men offentliggjorde den ikke, Stigler (1950, 315).

14 Se bl.a. Stigler (1950). Især Hermann Heinrich Gossen (1810-58) fortjener at blive nævnt, idet han nåede længere end både Menger og Jevons. Hans arbejder blev dog først opdaget senere og spillede ingen rolle for den marginalistiske revolution.

tion før Menger, der var domineret af subjektiv værditeori, som Streissler (1990a) kalder for en ”protoneoclassical tradition.” Menger opfattede da også sig selv som en reformator snarere end som en revolutionær, idet han byggede på en eksisterende tradition.

William Stanley Jevons

Jevons er den første økonom med en formel økonomisk uddannelse, og han satte sig for at gøre økonomi til en matematisk og kvantitativ videnskab: ”It is clear that economics, if it is to be a science at all, must be a mathematical science,” Jevons (1871, 4). Jevons matematiske metode var i sig selv revolutionerende, og han lagde ansatserne til senere tiders formalisering af økonomisk teori.

Han udviklede også teorien om subjektiv nytte, og han beskrev marginalnyttens som en aftagende funktion af forbruget, hvilket illustreres med en figur som figur 2b. Jevons formulerer ”loven om aftagende marginalnyttes”, og han udleder matematisk optimalitetsbetingelserne for en forbrugers afvejning mellem forskellige goder: at marginalnyttens af to varer *A* og *B* for en forbruger er ens: $MU_A = MU_B$ i ligevægt, når prisen er ens, men det lykkedes ikke for Jevons at udlede en faldende efterspørgselskurve, og han tegnede aldrig en efterspørgselskurve på trods af, at økonomen Fleeming Jenkins havde tegnet udbuds- og efterspørgselskurver i en artikel i 1870. Cournot havde ligeledes gjort det i 1838, men han var næsten ukendt i England, Blaug (1978, 315).

Jevons udviklede heller ikke en teori om virksomheder og tegnede ikke nogen udbudskurve, men han udviklede en teori om arbejdsudbud, der ifølge Blaug (1978, 329) er Jevons betydeligste bidrag til neoklassisk økonomi.

Léon Walras

Franskmænden Léon Walras kom et skridt videre end Jevons, og allerede i 1873 havde han i artiklen ”Principe d’une théorie mathématique de l’échange” vist, at i en topersoners bytteøkonomi, ville de to forbrugeres bytte med hinanden føre til den størst mulige nytte.

Walras udledte det generelle optimalitetskriterie for en forbruger, at en forbruger vil al-

lokere sin indkomst på de to varer, så forholdet mellem marginalnyttes og pris er ens, jf. figur 7b i appendiks 1,

$$\frac{MU_A}{P_A} = \frac{MU_B}{P_B} \Leftrightarrow \frac{MU_A}{MU_B} = \frac{P_A}{P_B}$$

eller at forholdet mellem marginalnyttes (det marginale substitutionsforhold, højresiden af biimplikationen) er lig det relative prisforhold.

Walras gjorde, hvad ingen andre havde gjort før: Han udvidede analysen til at omfatte mange varer og mange forbrugere, og under antagelse om fuldstændig konkurrence, perfekt faktormobilitet og fleksible priser konkluderede han, at markedssystemet nødvendigvis ville etablere en generel ligevægt, hvor udbud er lig med efterspørgsel for alle varer, kendt som Walras’ lov. Walras beviser ikke eksistensen af en ligevægt, det sker først i midten af det 20. århundrede, men han konkluderer, at der må eksistere en ligevægt, fordi der er *n* ligninger til at bestemme *n* ubekendte.

Walras udvider også modellen til at inkludere produktion og med substitution mellem produktionsfaktorerne. Han udledte betingelserne for omkostningsminimering og konkluderede, at ”free competition brings the cost of production down to a minimum”, Sandmo (2011, 198).

Walras analyserede tilpasningen til ligevægt i en generel ligevægtsmodel, og han opfandt abstraktionen om en *tâtonnement* proces, som en form for dynamisk auktionsprocedure, der sikrer, at priserne tilpasser sig.

Walras banebrydende bidrag var udviklingen af den første matematisk formulerede generelle ligevægtsmodel, og det er umuligt at overvurdere betydningen og originaliteten af det bidrag. Ifølge Schumpeter var Walras ”the greatest of all economists”.

Jevons kom i kontakt med Walras efter udgivelsen af deres værker, og i 1883 indledte Menger en korrespondance med Walras. Jevons døde i 1882 uden at kende til Mengers eksistens.

Edgeworth og Pareto

Der var især to matematisk trænede økonomer, der bidrog til at formalisere økonomisk

teori, og blandt deres banebrydende bidrag var udviklingen af nye matematiske og grafiske teknikker. De to økonomer var Francis Y. Edgeworth (1845-1926) og Vilfredo Pareto (1848-1923).

Edgeworths vigtigste bidrag til økonomisk teori er hans analyse af ligevægt i en bytteøkonomi. Til brug for det udledte han en generel nyttefunktion med substitution mellem varer, og han opfandt indifferenskurverne til at repræsentere forbrugernes præferencer.

Edgeworth viste, at der i en simpel bytteøkonomi vil være mange mulige ligevægte, nemlig alle de ligevægte, der ligger på ”kernen”, se figur 6b i appendiks 1. De relative priser er dermed ikke entydigt bestemt. Edgeworth gik dog et skridt videre og viste, at når der er mere end to forbrugere, vil antallet af mulige ligevægte indsnævres, og med mange forbrugere og fuldkommen konkurrence, vil der være en entydig ligevægt.

Italieneren Vilfredo Pareto (1848-1923) udgav i 1906 sin *Manual of Political Economy*, hvori han for første gang tegner en Edgeworth box som i figur 6 i appendiks 1. Med den teknik udledte han en markedsligevægt for en bytteøkonomi.

Edgeworth havde taget det for givet, at nytte kan måles og sammenlignes på tværs af individer, men Pareto indser, at man kan opgive antagelsen om kardinal nytte til fordel for ordinal nytte. Pareto opløste dermed forbindelsen mellem økonomisk teori og utilitarisme, hvilket betød, at man ikke længere kunne tale om at maksimere den samlede nytte. Pareto opfandt i stedet paretooptimalitetskriteriet, der siger, at en tilstand er paretooptimal, såfremt der ikke findes nogen anden tilstand, hvor nogen kan stilles bedre, uden at mindst én stilles ringere.

Paretos berømmelse som økonom hviler først og fremmest på, at han i en artikel fra 1894 viste, at en Walrasligevægt er paretooptimal, idet ingen forbrugere i ligevægt kan gennemføre nye handler, der stiller nogen bedre, uden at mindst en anden stilles ringere. Det kaldes for velfærdsteoriens første hovedsætning og er en formalisering af Adam Smiths idé om den usynlige hånd.

Det skal nævnes, at Paretooptimalitetskriteriet respekterer privat ejendomsret, idet det

udelukker, at man kan forbedre en allokering ved at tage fra Peter for at give til Poul. Næsten alle former for statsintervention ville være udelukket, hvis man holdt sig strengt til paretoforbedrende indgreb, men det modsatte gælder desværre også, at når først statslige indgreb er gennemført, er det vanskeligt at finde paretoforbedrende reformer uden at gribe til abstraktionen om kompensationskriterier.

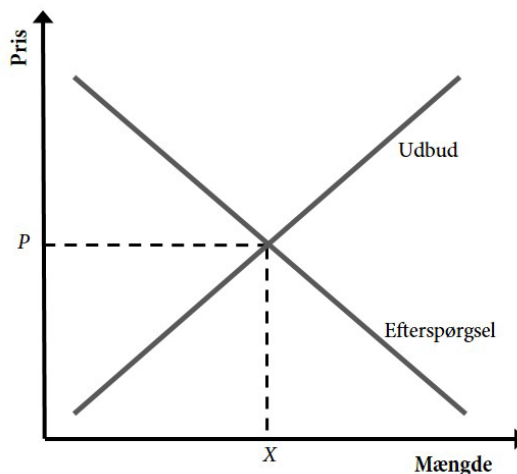
Englænderen Philip Henry Wicksteed (1844-1927) skal nævnes, fordi han introducerer betegnelsen marginalnyttes på engelsk i 1888, hvilket formentlig er en oversættelse af Wiesers *grenznutze*.

Marshall og Cambridgeskolen

Alfred Marshall (1842-1924) syntetiserer og sammenfatter indsigterne fra marginalisterne og den klassiske skole, og derved blev han den store systembygger og skabte Cambridgeskolen.

Marshall havde påbegyndt skrivningen af *Principles of Economics* allerede i 1881, men den udkom først i 1890. Der udkom i alt otte udgaver frem til 1920, og det var både et syntetiserende værk og en lærebog i mere end en generation. Det var Marshall, der mere end nogen anden, gjorde økonomi til en kvantitativ videnskab og som ændrede faget fra ”political economy” til ”economics”.

Figur 4. Udbud og efterspørgsel efter en vare

Marshall udvikler en række nye matematiske teknikker og begreber, deriblandt be-

grebet elasticitet. Marshall udvikler også omkostningskurver og begreberne om aftagende og stigende skalaafkast, og som det måske mest banebrydende var Marshall den første af marginalisterne til at illustrere prisdannelsen med et udbud- efterspørgselsdiagram, figur 4. Marshall afviser, at det kun er den subjektive nytte, der bestemmer prisen på et marked. Både udbud og efterspørgsel vil påvirke prisen, og han sammenligner prisdannelsen på markedet med en saks' to blade: "We might as reasonably dispute whether it is the upper or the under blade of a pair of scissors that cuts a piece of paper, as whether the value is governed by utility or cost of production."¹⁵

Aflønning af arbejdskraft og kapital

Omkring århundredskiftet var amerikansk økonomisk tænkning domineret af den østrigske skole, Rosen (1997). Amerikaneren John Bates Clark (1847-1938) udvikler i *The Distribution of Wealth* fra 1899 teorien om, at arbejdskraft aflønnes efter sin marginalproduktivitet. Det problem, han satte sig for at løse, og som hidtil havde været anset for uløseligt, var det følgende: hvis to produktionsfaktorer, som arbejdskraft og kapital, indgår i produktionen af en vare, efter hvilket princip skal den samlede produktionsværdi så allokeres på de to produktionsfaktorer? Clark analyserede sig frem til, at alle produktionsfaktorer aflønnes efter deres marginalproduktivitet. For en grafisk analyse, se appendiks 2.

Professionalisering

Introduktionen af matematiske metoder i økonomi hjalp til at gøre økonomi til en kumulativ videnskab, men hvor enhver veluddannet mand eller kvinde kunne læse Smith, Ricardo, Mill, Marx og Menger, var det ikke længere muligt med Jevons og Walras.

Den marginalistiske revolution var tæt knyttet til professionaliseringen af økonomi med specialiserede økonomiske uddannelser og stiftelsen af professionelle selskaber og tidsskrifter: American Economic Association i 1885 og British Economic Association i 1890. Nye tidsskrifter så dagens lys: *Quarterly Journal* 15 Marshall: *Principles* fra 1920, citeret i Skousen (2009, 210).

nal of Economics ved Harvard i 1887, *Economic Journal* i Cambridge i 1891 og *Journal of Political Economy* ved Chicago i 1892.

I 1895 oprettes London School of Economics næsten udelukkende med fokus på økonomiske studier.

Sammenfatning om den marginalistiske revolution

Østrigernes ideer blev især spredt af den svenske økonom Knut Wicksell, af Wicksteed og Marshall i England og af Fetter og Clark i USA, og ideerne spredte sig til Holland og Skandinavien, hvor kendskabet til tysk var større end til engelsk. Første udgave af Marshalls *Principles* var stærkt påvirket af østrigerne, senere udgaver i aftagende grad.

I Danmark var Jevons' og Walras' arbejder kendt, før de to kendte hinanden. Den danske økonom Falbe Hansen havde besøgt i England omkring 1870 for at studere indekst teori og var blevet gode venner med Jevons. Jevons besøgte København i 1877, og professor Westergaard besøgte Jevons i England i 1878. Første bind af Walras blev anmeldt i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* i 1875 af Petersen-Studnitz, der undrer sig over, at Walras ikke var bekendt med Jevons. Westergaard udgiver i 1891 lærebogen *Indledning til Studiet af Nationaløkonomien*, der baserede sig på teorien om marginalnytte, hvilket om noget må være året for marginalismens gennembrud i Danmark, Kærgård (1983).

Der er forskellige bud på, hvori den marginalistiske revolution bestod, Blaug (1978), men der er dog stort set enighed om, at hvad der var vigtigt i ordet marginalnytte var tillægsordet, ikke navneordet. Sandmo (2011) peger på en række karakteristika ved den nyorientering af økonomisk teori, som påbegyndtes i 1870'erne:

1. Fokus på at formulere økonomisk teori med udgangspunkt i individuelle økonomiske agents optimerende adfærd: forbrugere og virksomheder, der maksimerer nytte hhv. profit givet deres budgetrestriktioner.
2. Marginalbetragtninger blev et kernebegreb i økonomisk teori.
3. Øget fokus på den subjektive karakter af nytte, på forbrugeradfærd og på efterspørgslens betydning for prisdannelsen

fulgt af en kritik af arbejdsværdilæren.

4. Øget fokus på anvendelsen af matematik og fokus på optimalitet og ligevægtsbetingelser.

5. Den østrigske skole bliver en del af mainstream økonomisk teori

I tiden omkring århundredskiftet var der to retninger inden for den østrigske skole: Menger og Böhm-Bawerk kausal-realistiske analyse og Wiesers generelle ligevægts tilgang til økonomisk teori.

Mengers kausal-realistiske tilgang mistede terræn til fordel for Wiesers, og det kan bl.a. være en følge af, at Böhm-Bawerk i 1889 forlod den akademiske verden til fordel for at arbejde for regeringen, og Carl Mengers fratrådte som professor i 1902. En anden forklaring er, at Mengers kausale forklaring simpelthen er forkert, som både Walras og Marshall havde vist, og at Wiesers tilgang var Mengers teoretisk overlegen.

Joseph Schumpeter (1883-1950) var især påvirket af Wieser og Walras, og hans første bog fra 1908, *The Nature and Essence of Theoretical Economics*, formidler en Walras tilgang til økonomisk teori. Ikke overraskende blev den vel modtaget af Wieser og Walras, hvorimod Böhm-Bawerk ikke havde noget godt at sige om bogen, Salerno (1999b). Schumpeters bog blev også rost af Hayek, Morgenstern, Haberler og Machlup, men Schumpeter blev aldrig regnet for en del af den østrigske skole pga. hans stærke påvirkning fra Walras og Pareto, Hayek (1968).

Medlemmer af den fjerde generation af østrigere, Hayek, Morgenstern, Haberler, Machlup, m.fl., betragtede Wiesers *Social Economics* fra 1914 som den foreløbige kulmination på den østrigske økonomiske skole. Hayek (1926, 119) skriver om *Social Economics*, at den "offers not only the sole consistent treatment of economic theory produced by the modern subjectivist school, but it also constitutes, above all, what may well be the greatest synthesis achieved by economic theory in our time."

Da Menger døde i 1921, var Menger og Böhm-Bawerks kausal-realistiske tilgang til økonomisk teori stort set ikke-eksisterende, og den østrigske økonomiske skoles i traditionen

fra Wieser og Schumpeter var blevet en del af mainstream økonomisk teori. Man kunne derfor ikke længere tale om en distinkt østrigsk økonomisk skole i økonomisk teori, og op gennem 1920'erne og første halvdel af 1930'erne var det nærmest kun Mises' og Hayeks konjunkturteori, der holdt liv i ideen om en særlig østrigsk skole. Det blev op til Mises og Hayek i løbet af 1920'erne og 30'erne at genoplive og give den østrigske skole en ny identitet, hvilket omtales i *Carl Menger og den østrigske skole* i dette nummer af LIBERTAS.

6. Afslutning

Hvis betydningen af en økonom skal måles på den indflydelse, han har haft på andre økonomers forskning og på i hvilken grad, hans ideer har skabt et nyt forskningsfelt eller dannet skole, så hører Carl Menger til blandt økonomiens giganter. Ifølge Knut Wicksell (1921) har "no book since Ricardo's Principles has had such a great influence on the development of economic theory as Menger's *Grundsätze* – not even excluding the ingenious, but too aphoristic work of Jevons, nor that of Walras, which is unfortunately extremely difficult to read."¹⁶

Ikke desto mindre nåede både Jevons og Walras længere end Menger, hvis bidrag led under, at han ikke så sammenhængen mellem marginalbetragtninger og differentialregning. Det hang muligvis sammen med Mengers essentialisme, men der er også den mulighed, at Menger ikke ville have bekendt sig til en metodologisk essentialisme, hvis han havde været mere velbevandret i matematik? Det forbliver gætværk, men i hvert fald blev Mengers store indflydelse på den marginalistiske revolution i de første år med tiden overhalet af matematisk trænede økonomer, og efter udgivelsen af *Principles* bidrog Menger ikke yderligere til udviklingen af mikroøkonomisk teori.

Menger og den marginalistiske revolution fik imidlertid også en anden betydning, for med den fik økonomisk teori et individualistisk udgangspunkt, som den ikke havde haft før. Den enkelte forbruger blev udgangspunktet for økonomisk teori, og den enkelte forbrugers nytte blev altings mål og målestok. Det gav økonomisk teori en liberal bias.

16 Citeret i Skousen (2009, 176).

Ved at gøre op med arbejdsværdilæren, genskabte Menger grundlaget for Adam Smiths ”naturlige harmoni af interesser”, der var gået tabt hos Ricardo og Marx, hvor fordelingen af indkomst i samfundet var et resultat af en kamp mellem økonomisk definerede klasser. Når alle produktionsfaktorer inklusiv arbejdskraft aflønnes efter deres marginalproduktivitet, kan man ikke længere – som Marx – tale om økonomisk udbytning af arbejderklassen, og hele Marx’ klasseanalyse og klassekampsteori falder til jorden.

Tværtimod har alle en fælles interesse i at skabe vækst og velstand og handle med hinanden, og på den måde genskabte Menger Adam Smiths positive vision om kapitalismen.

Menger var ifølge Skousen (2009, 177) ”without peer the greatest *theoretical* economist in support of Adam Smith’s system of natural liberty.”

Litteratur

Blaug, Mark (1978): *Economic Theory in Retrospect*. 3rd ed. Cambridge.

Bostaph, Samuel (1976): “The Methodological Debate between Carl Menger and the German Historians,” *Atlantic Economic Journal*, 3-16.

Hansen, Kristoffer Moustén (2017): “Den østrigske kritik af socialismen”, *LIBERTAS* nr. 65, 52-61.

Hayek, F.A. (1926): “Friedrich von Wieser (1851-1926)” *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 125, 513-30. Optrykt i Hayek: *The Fortunes of Liberalism. The Collected Works of F.A. Hayek*. Indianapolis, Liberty Fund 1992.

Hayek, F.A. (1934): “Carl Menger (1840-1921)” *Economica* 1, 393-420, optrykt i Hayek: *The Fortunes of Liberalism. The Collected Works of F.A. Hayek*. Indianapolis, Liberty Fund 1992.

Hayek, F.A. (1968): “The Austrian School of Economics,” *International Encyclopedia of the Social Sciences*, London. Optrykt i Hayek: *The Fortunes of Liberalism. The Collected Works of F.A. Hayek*. Indianapolis, Liberty Fund 1992.

Hayek, F.A. (1973): “The Place of Menger’s *Grundsätze* in the History of Economic Thought,” i Hicks and Weber (eds.): *Carl Menger and the Austrian School of Economics*. Oxford. Optrykt i

Hayek: *The Fortunes of Liberalism. The Collected Works of F.A. Hayek*. Indianapolis, Liberty Fund 1992.

Howey, R.S. (1972): “The Origins of Marginalism,” *History of Political Economy* 4, 281-302.

Hülsmann, Jörg Guido (2007): *Mises: The Last Knight of Liberalism*. Auburn.

Hutchison, T.W. (1972): “The ‘Marginal Revolution’ and the Decline and Fall of English Classical Political Economy,” *History of Political Economy* 4, 442-68.

Hutchison, T.W. (1981): *The Politics and Philosophy of Economics. Marxians, Keynesians and Austrians*. Oxford.

Jevons, W. Stanley (1862): “Brief Account of a General Mathematical Theory of Political Economy,” *Journal of the Royal Statistical Society* XXIX, June 1866, 282-87.

Jevons, W. Stanley (1871): *The Theory of Political Economy*. 5th ed. 1957.

Kærgård, Niels (1983): “Marginalismens gennembrud I Danmark og mændene bag” *National-økonomisk Tidsskrift*.

Mas-Colell, Andreu, Michael D. Whinston and Jerry R. Green (1995): *Microeconomic Theory*. Oxford.

Menger, Carl (1871): *Principles of Economics*. N.Y. 2002.

Menger, Carl (1883): *Investigations into the Method of the Social Sciences*. Auburn 2009.

Mises, L.v. (1912): *The Theory of Money and Credit*. 5th ed. 1953. Indianapolis, Liberty Fund 1981.

Mises, L.v. (1929): “Carl Menger and the Austrian School of Economics,” i Greaves (ed.) (1996): *Austrian Economics. An Anthology*. N.Y.

Mises, L.v. (1949): *Human Action*. 4th ed. 1966. Indianapolis, Liberty Fund 2007.

Mises, L.v. (1962): “Austrian School of Economics,” i Greaves (ed.) (1996): *Austrian Economics. An Anthology*. N.Y.

Mises, L.v. (1978): *Notes and Recollections*, i Mises (2013): *Notes and Recollections with The Histor-*

- ical Setting of the Austrian School of Economics*. Indianapolis, Liberty Fund.
- Pedersen, Torben Mark (2012): "Mises, Hayek og Rothbard om guldstandard og free banking," *LIBERTAS* nr. 51, 20-39.
- Pedersen, Torben Mark (2014): "F.A. Hayek: 1944, 1974," *LIBERTAS* nr. 59, 24-35.
- Pedersen, Torben Mark (2017): "Carl Menger og den østrigske skole," *LIBERTAS* nr. 65.
- Ricardo, David (1823): *Principper for den politiske økonomi og beskatningen*. 3. udgave, København 1978.
- Rosen, Sherwin (1997): "Austrian and Neoclassical Economics: Any Gains from Trade?" *Journal of Economic Perspectives* 11, 139-52.
- Salerno, Joseph T. (1999a): "Carl Menger: The Founding of the Austrian School" Randall G. Holcombe (ed.): *Great Austrian Economists*. Auburn, Alabama.
- Salerno, Joseph T. (1999b): "The Place of Mises's *Human Action* in the Development of Modern Economic Thought," *The Quarterly Journal of Austrian Economics* 2, 35-65.
- Sandmo, A. (2011): *Economics Evolving. A History of Economic Thought*. Princeton.
- Skousen, Mark (2009): *The Making of Modern Economics*. 2nd ed. Armonk N.Y.
- Smith, Adam (1776): *Nationernes Velstand*. København, 2013.
- Stigler, George J. (1937): "The Economics of Carl Menger" *The Journal of Political Economy* 45, 229-50.
- Stigler, George J. (1950): "The development of utility theory I" *The Journal of Political Economy* 58, 307-27.
- Streissler, Erich W. (1972): "To What Extent Was the Austrian School Marginalist?" *History of Political Economy* 4, 426-441.
- Streissler, Erich W. (1990a): "The influence of German economics on the work of Menger and Marshall," i Bruce J. Caldwell (ed.): *Carl Menger and his legacy in economics*. Durham and London.
- Streissler, Erich W. (1990b): "Carl Menger on economic policy: the lectures to Crown Prince Rudolf," i Bruce J. Caldwell (ed.): *Carl Menger and his legacy in economics*. Durham and London.
- Wicksell, Knut (1921): "Carl Menger," *Ekonomisk Tidsskrift* 23, 113-18. Oversat og optrykt i *Quarterly Journal of Austrian Economics* 14, 462-70, 2011.

Appendiks 1. En grafisk illustration af prisdannelse i en bytteøkonomi

Mengers indsigter kan illustreres grafisk for en ren bytteøkonomi uden penge med to personer og to varer.¹⁷

Udledning af indifferenskurver: Antag først at der er én forbruger, der skal vælge at sammensætte sit forbrug optimalt mellem to varer betegnet *A* og *B*, figur 5a. Figur 5a er inddelt i fire kvadranter. Alle kombinationer af de to varer i kvadrant 2 vil være at foretrække frem for alle kombinationer i kvadrant 4, fordi forbrugeren i kvadrant 2 har mere af begge varer end i kvadrant 4.

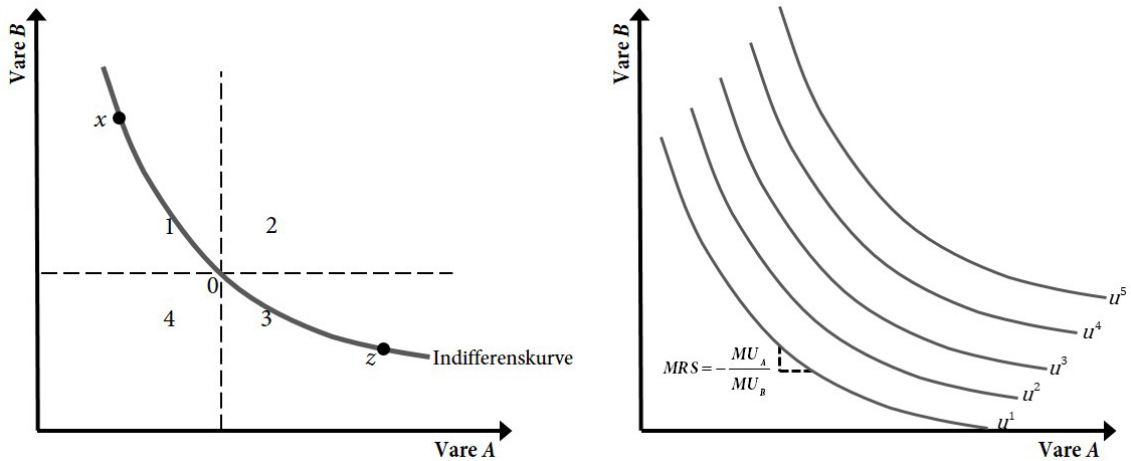
I kvadrant 1 og 3 forholder det sig anderledes. I kvadrant 1 vil forbrugeren have mere af vare *B* men mindre af vare *A* end i skæringspunktet 0, og modsat i kvadrant 3. Der vil således være kombinationer af de to varer i kvadrant 1 og 3, der stiller forbrugeren bedre, og kombinationer der stiller forbrugeren værre end i punktet 0. Der vil også være kombinationer af de to varer, som forbrugeren vil være indifferent imellem, idet de giver samme nytte.

Alle de kombinationer af vare *A* og *B*, der giver samme nytte, udgør en indifferenskurve. Indifferenskurven krummer (den er konveks) pga. den aftagende marginalnyttes.

Der kan tegnes uendelig mange indifferenskurver, én for hvert nytteniveau, figur 5b. Jo længere mod "nordøst" en indifferenskurve

¹⁷ Der er en lang række økonomiske og matematiske forudsætninger, der skal være opfyldt for at formulere mikroøkonomisk teori matematisk, tegne indifferenskurver, udlede en nyttefunktion fra forbrugernes præference og udlede efterspørgselskurver. Det skal ikke optage os her. De præcise matematiske formuleringer kan findes i enhver lærebog i mikroøkonomi, se eksempelvis MasCollé et al (1995).

Figur 5a,b. Indifferenskurver

befinder sig, jo større nytteniveau repræsenterer den.

Hældningen på indifferenskurven er lig med forholdet mellem marginalnytterne, og det kaldes for det marginale substitutionsforhold (Marginal Rate of Substitution, MRS).

Menger når frem til, at to optimerende forbrugere vil handle med hinanden, indtil gevinsten for begge parter ved at handle en enhed mere er nul. Det kan illustreres med den såkaldte Edgeworth box, figur 6a,b.

Forklaring på Edgeworth boxen: I en Edgeworth-box er to indifferens diagrammer kombineret, med den ene vendt på hovedet.

Størrelsen af Edgeworth box'en er den samlede mængde af vare A og B, som de to forbru-

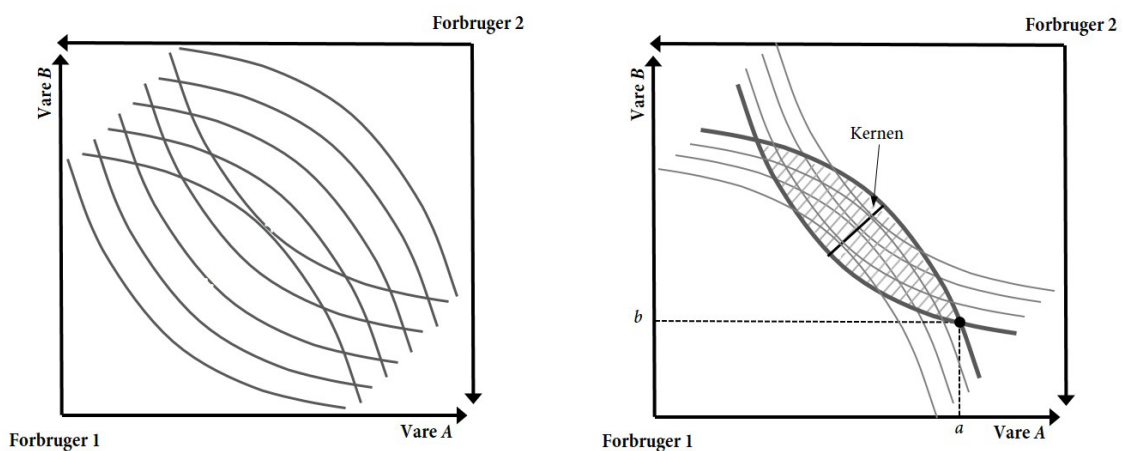
gere besidder. I figur 6b ejer forbruger 1 initialt a enheder af vare A og b enheder af vare B. Forbruger 2 besidder det resterende antal.

Figur 6b viser de to forbrugeres indifferenskurver, der netop går gennem punktet (a,b) . Langs med en indifferenskurve må ændringen i nytten være nul, så det gælder, at små ændringer i forbruget af A og B, betegnet dA og dB , ikke vil ændre på nytten, altså:

$$\frac{\partial U}{\partial A} \cdot dA + \frac{\partial U}{\partial B} \cdot dB = 0,$$

Hvor symbolet $\hat{\partial}$ angiver den partielle afledede af nyttefunktionen. Det følger, at langs med indifferenskurven er de relative ændringer, der giver samme nytte, lig med forholdet mellem marginalnytterne, der er det marginale

Figur 6a,b. Edgeworth box

substitutionsforhold:

$$\frac{dB}{dA} = \frac{\partial U / \partial A}{\partial U / \partial B} = MRS$$

Prisdannelsen på markedet: Med udgangspunkt i allokeringen (a,b) vil de to forbrugere i figur 6b indgå byttehandler med hinanden for at opnå en højere nytte. Forbruger 1 vil ønske at afgive dA enheder af vare A, og mister dermed nytten $-(\partial U / \partial A) \cdot dA$ mod at få dB enheder af vare B, hvilket øger nytten med $(\partial U / \partial B) \cdot dB$. Omvendt vil forbruger 2 ønske at afgive enheder af vare B for at få enheder af vare A.

Da de to forbrugeres indifferenskurver går igennem allokeringen (a,b) , vil enhver kombination af de to forbrugsgoder i det indre af det skraverede område i figur 6b give begge forbrugere en højere nytte. Forbrugerne vil forhandle sig frem til en ny fordeling af A og B mellem dem, der ender et sted inde i det skraverede felt, men præcist hvilken allokering denne forhandling resulterer i, kan man ikke sige. Det eneste sikre er, at når begge parter stræber efter at maksimere deres nytte, så vil de fortsætte med at indgå nye handler, indtil der er opnået en allokering af A og B mellem de to forbrugere, hvor ingen yderligere handler kan forbedre den enes nytte uden at formindske den andens nytte, og det vil være et af de punkter, hvor to indifferenskurver netop tangerer hinanden. Mængden af alle de punkter kaldes for *kernen*,

figur 6b.

Hvert af punkterne på kernen, som punktet (aa,bb) i figur 7a, udgør en *markedsligevægt*, og det relative bytteforhold (den relative pris) mellem de to varer i ligevægt er lig med hældningen på de to indifferenskurver i tangentpunktet, hvilket er lig med det marginale substitutionsforhold.

Introduktion af penge: Figur 7b illustrerer, at hældningen på prislinsen i ligevægt er lig med $-P_A / P_B$, og at de relative markedspriser er lig med det marginale substitutionsforhold i ligevægt. Hvis forbrugeren har et budget på m , så kan vedkommende købe A varer til prisen P_A og B varer til prisen P_B : $P_A \cdot A + P_B \cdot B = m$, hvilket medfører, at prislinsen er givet ved den implicitte funktion: $B = m / P_B - (P_A / P_B) \cdot A$. Hældningen er altså lig med $-P_A / P_B$, og skæringspunktet med andenaksen er m / P_B .

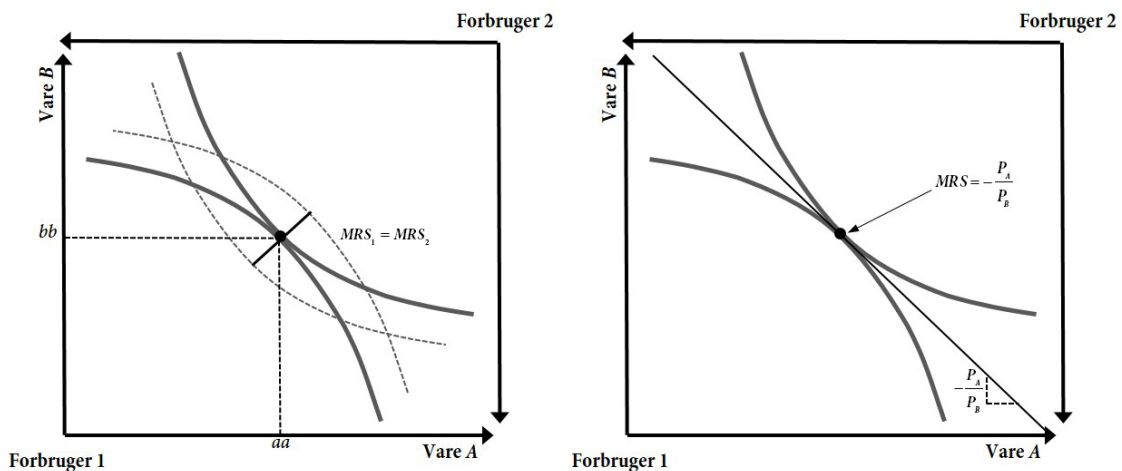
Hvad Menger nåede frem til

I markedsligevægten er det marginale substitutionsforhold mellem de to varer for begge forbrugere ens:

$$MRS_i = -\frac{MU_A^i}{MU_B^i} = -\frac{MU_A^j}{MU_B^j} = MRS_j$$

Dette er i hovedtræk det resultat, Menger nåede frem til uden at benytte differentialregning eller tegne indifferenskurver og Edgeworth boxe, idet Menger fandt, hvad der svarer til, at hældningen på to indifferenskurver i

Figur 7a,b. Ligevægt i en bytteøkonomi uden og med penge

tangeringpunktet netop er den relative pris på de to varer i en bytteøkonomi uden penge, og på den måde udledte han de relative priser alene ud fra forbrugernes subjektive præferencer. Menger gjorde aldrig meget ud af optimalitetsbetingelserne, men fokuserede på bevægelsen mod ligevægt via gensidige forhandlinger.

Appendiks 2. Prisdannelsen på produktionsfaktorer

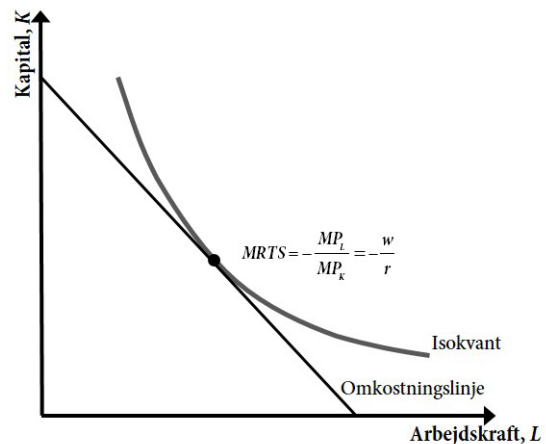
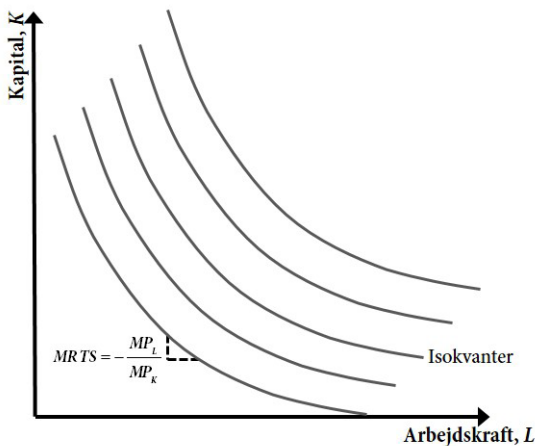
Vi kan benytte samme grafiske teknik som i appendiks 1 til at illustrere prisdannelsen på produktionsfaktorer, figur 8a,b.

Isokvanter er de kombinationer af arbejdskraft og kapital, der giver samme producerede mængde. Det antages, at der er aftagende marginalproduktivitet af arbejdskraft og kapital, hvorfor isokvanterne er konvekse. Hældningen på en isokvant i et punkt er det marginale tekniske substitutionsforhold (Marginal Rate of Technical Substitution, MRTS) og er lig med den relative marginalproduktivitet af arbejdskraft i forhold til kapital.

I ligevægt på faktormarkederne, vil profitmaksimering føre til, at produktionsfaktorerne sammensættes, så forholdet mellem produktionsfaktorernes marginalproduktivitet, MRTS, er lig med forholdet mellem faktorpriserne, løn og kapitalafkast, figur 8b.

Produktionsfaktorerne aflønnes efter deres marginalproduktivitet.

Figur 8a,b Prisdannelsen på kapital og arbejdskraft

Carl Menger og den østrigske skole

Torben Mark Pedersen

Den østrigske økonom Carl Menger er faderen til den østrigske økonomiske skole, og med udgivelsen af *Principles of Economics* i 1871 var Menger med til at revolutionere økonomisk teori som en af pionererne i ”den marginalistiske revolution”. Med sin subjektivisme, metodologiske individualisme og fokus på økonomisk teori blev han fader til det, der under metodestriden i løbet af 1880’erne blev til den østrigske økonomiske skole. Omkring tidspunktet for Mengers død i 1921 var den blevet en del af mainstream økonomisk teori, og der var ikke længere nogen distinkt østrigsk økonomisk skole. Kun Mises’ og Hayeks konjunkturteori holdt liv i forestillingen om en særlig østrigsk økonomisk skole, før Mises genoplivede den i slutningen af 1930’erne.

Dannelsen af den østrigske økonomiske skole var altovervejende én mands værk: Carl Menger (1840-1921). Med *Principles of Economics*¹ fra 1871 startede Menger en veritabel revolution i økonomisk teori, og med subjektivismen og metodologisk individualisme lagde han grundlaget for den østrigske økonomiske skole.

Den østrigske skole var karakteristisk østrigsk i den forstand, at den voksede ud af en liberal østrigsk kultur, der i modsætning til den samtidige tyske ikke var domineret af ånden fra Hegels dialektik eller underkastet en national forpligtigelse til at overvinde engelske ideer, Mises (1969). I det hele taget var Wien omkring forrige århundredskifte² en blomstrende periode i østrigsk åndsliv, hvor Wien blev et europæisk centrum for videnskab og kunst.³ Wiens åndsliv fik en indsprøjtning af

¹ *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, på engelsk: Principles of Economics*, herefter omtalt som *Principles*.

² Perioden ca. 1870 til udbruddet af første verdenskrig i 1914, men også i årene umiddelbart efter verdenskrigen var Wien et centrum for kunst, kultur og videnskab.

³ Fysik (Schlick, Carnap, Mach), psykoanalyse

jødisk indvandring efter 1867, hvor jøder fik ”ubetinget, fuldstændig og principiel ligestilling,” og østrigske professorer havde en høj grad af forskningsfrihed. Det var en liberal kultur præget af fornuft og moral, dannelse var et højt værdsat ideal, og kunst var intimt knyttet til social status. I det miljø opstod en psykoanalytisk skole centreret omkring Freud og Adler, der var Wienerkredsen af logiske positivist, og der opstod en østrigsk skole inden for økonomi.

I den foregående artikel, ”Carl Menger og den marginalistiske revolution i økonomisk teori”, behandlede Mengers bidrag til økonomisk teori, men Menger var så skuffet over modtagelsen af *Principles*, at han i stedet for at arbejde videre med økonomisk teori i

(Freud, Adler), økonomi (Menger, Böhm-Bawerk, Wieser, Mises, Hayek, Schumpeter, Machlup, Morgenstern), filosofi (Witgenstein, Brentano, Mach, Carnap, Weininger), malerkunst (Klimt, Schiele, Kokoschka), litteratur (Zweig, Rilke, Canetti, Trakl, Schnitzler, Musil, von Hoffmanstal), musik (Mahler, Brahms, Bruckner, Johan Strauss, Berg, Schönberg, Webern) og arkitektur (Loos, Wagner, Hoffman, Frank, Moser). Schorske (1981) og Brincker (1993) omhandler den brede kulturelle udvikling i Wien i perioden 1870-1914.

1883 udgav et værk om metode, *Investigations into the Method of the Social Sciences*⁴ (herefter: *Investigations*), der gik i rette med den tyske historiske skole. Det gav anledning til den såkaldte metodestrød, der førte til den østrigske økonomiske skoles opståen.

Det er formålet med artiklen at gøre rede for Carl Mengers metodologiske bidrag, liberalisme og hans betydning for den østrigske økonomiske skoles opståen og videre udvikling.

Dispositionen er som følger: Første afsnit omhandler Mengers værk om samfundsvidenskabernes metode fra 1883, der afstedkom den såkaldte metodestrød. Mengers engagement i den østrigske valutareform og hans syn på penge og guldstandard omtales kort i afsnit 2. Mengers liberalisme i afsnit 3. Den østrigske skoles fødsel og tidlige udvikling behandles i afsnit 4, og den østrigske skoles storhedstid med Mises og Hayek i 1920'erne og 30'erne i afsnit 5. Afsnit 6 omhandler opståen af en ny østrigsk skole. Afsluttende bemærkninger i afsnit 7.

1. Menger om samfundsvidenskabernes metode

Modtagelsen af *Principles* havde ikke just været opmuntrende for Menger. Flertallet af anmelderne synes ikke at have indset det revolutionerende nye, og i Tyskland mødte Mengers teori kun modstand. Det skyldtes i høj grad, at den økonomiske forskning på tyske universiteter var domineret af den tyske historiske skole.⁵

Ifølge Gustav von Schmoller (1838-1917), der var leder af den tyske historiske skole, skulle økonomi studeres og fortolkes i deres historiske og nationale kontekst,⁶ og økono-

miske "love" kan kun udledes ud fra historiske og empiriske studier, hvorfor Schmoller afviste relevansen af økonomisk teori.

Menger fandt det nytteløst at arbejde videre med udviklingen af økonomisk teori i et intellektuelt miljø, der var decideret fjendtligt over for teoretisk arbejde, og i stedet valgte han med udgivelsen i 1883 af *Investigations* at tage et opgør med det åndelige miljø ved at kritisere den tyske historiske skole på især tre punkter:

1. At der kun er én rigtig tilgang til studiet af økonomi, og at det er den historiske metode
2. For at bedrive "measurement without theory".
3. For metodologisk kollektivism frem for metodologisk individualisme.

Metodologisk pluralisme

I modsætning til de historicister, der som Schmoller mente, at der kun er én metode, den historiske, der er passende for økonomisk forskning, går Menger (1871, 23) ind for metodologisk pluralisme: "we cannot speak of one method (...) only of its *methods*". Menger forkaster ikke relevansen af historisk og empirisk forskning, men den historiske metode kan ikke erstatte økonomisk teori eller give samme form for *forståelse*.

op til, at der eksisterer en særlig tysk økonomisk videnskab, der adskiller sig fra en tilsvarende engelsk. Schmoller og hans ligesindede var fortalere for en form for statssocialisme, et system med statlig planlægning, hvor ledelsen skulle være i hænderne på Junker aristokratiet, Mises (1969, 144). Mises (1969, 143ff) går så langt som til at trække en ret linje fra den historiske skole til nazismen. Marxisten Werner Sombart, der var Schmollers dygtigste studerende, endte med at hylde førerstaten og Hitler efter dennes magtovertagelse, og under anden verdenskrig hyldede han Tysklands heroiske kultur som modsætningen til Englands kommerzialisme og individualisme. Også Hayek (1944) fremhæver Sombart som eksempel på, hvordan socialisme og nazisme har fælles ideologiske rødder i en nationalt orienteret anti-individualisme og dyb skepsis over for fri markedsøkonomi og konkurrence, der for både socialister og nazister udmøntede sig i et ønske om organisering af samfundet og central planlægning af økonomien, se Pedersen (2014).

⁴ *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften unter der politischen Ökonomie insbesondere.*

⁵ Den tyske historiske skole blev grundlagt af Wilhelm Roscher (1817-94), professor i Leipzig. Den ældre historiske skole var ledet af Roscher og den yngre af Schmoller. Menger dedikerede *Principles* til Roscher "with respectful esteem".

⁶ Der var et nationalistisk præg over den tyske historiske skole. Understregningen af betydningen af historiske og partikulære omstændigheder lægger

Teori og historie tilbyder forskellige måder at forstå økonomiske fænomener på, og Menger kritiserer den historiske skole for ikke at skelne mellem en historisk forståelse og en økonomisk, (p. 59), og for at sætte historisk skrivning i stedet for teoretisk forskning, mens de fejlagtigt tror, at de dermed har udviklet en teori om økonomi, (p. 48).

*Measurement without theory*⁷

Den tyske historiske skole antager, at der findes teorifrie observationer, men Menger insisterer på, at man skal have en teoretisk forståelse for at kunne fortolke empirien: "without the knowledge of empirical forms we would not be able to comprehend the myriads of phenomena surrounding us, nor to classify them in our minds (...) without cognition of the typical relationships we would be deprived not only of a deeper understanding of the real world, (...) but also (...) of all cognition extending beyond immediate observation. (...) All human prediction and, indirectly, all arbitrary shaping of things is conditioned by that knowledge which we previously have called *general*" (p. 36).

Metodologisk individualisme

Menger kritiserer den tyske historiske skole for ikke at basere sig på metodologisk individualisme.⁸ Metodologisk individualisme betyder, at: "economic phenomena theoretically are reduced ultimately to individual economic efforts..." (p. 90-91).

Når den tyske historiske skole taler om "nationen" eller om den "nationale økonomi", så begår de den fejl at basere sig på metodologisk kollektivism, hvor kollektive enheder betragtes som aktører, men "The *nation* as such is not a large subject that has needs, that works, practices economy, and consumes (...). 'National economy' (...) is not a large singular economy;

⁷ Udtrykket er ikke Mengers men stammer fra økonometrikeren Tjalling C. Koopmans kritiske anmeldelse fra 1947 af Burns and Mitchells empiriske studie af konjunktursvingninger, som han kaldte for "measurement without (statistical) theory".

⁸ Menger taler om "atomisme". Først i 1909 anvender Schumpeter betegnelsen "metodologisk individualisme" i en engelsksproget artikel.

(...) they are, rather, the *results* of all the innumerable individual economic efforts in the nation. (...) the phenomena of 'national economy', just as they present themselves to us in reality as results of individual economic efforts, must also be theoretically interpreted in this light," (p. 93).

Mengers essentialisme

Mengers essentialisme stammer fra Aristoteles, som citeres utallige gange i *Principles*, og Menger leder efter *essensen* af økonomiske relationer, hvad der nødvendigvis karakteriserer dem pga. deres "natur" [Das Wesen].

Popper (1960, 28-29) definerer metodologisk essentialisme som:

"The school of thinkers whom I propose to call *methodological essentialists* was founded by Aristotle who taught that scientific research must penetrate to the essence of things in order to explain them. Methodological essentialists are inclined to formulate scientific questions in such terms as 'What is matter?' or 'what is force?' or 'what is justice?' and they believe that a penetrating answer to such questions, revealing the real or essential meaning of these terms and thereby the real or true nature of the essences denoted by them, is at least a necessary prerequisite of scientific research, if not its main task."

Modsætningen til metodologisk essentialisme er ifølge Popper *metodologisk nominalisme*, der "would put their problem in such terms as 'how does this piece of matter behave?' or 'how does it move in the presence of other bodies?' For Methodological nominalists hold that the task of science is only to describe how things behave."

Ifølge Menger skal økonomisk teori ikke belyse, hvordan en given vare kan tilfredsstille behov men finde essensen af begrebet værdi og begreber som profit, rente osv. Økonomisk teori skal afdække fænomenernes natur, deres essens, og han ønskede at afdække de nødvendige karakteristika ved økonomiske relationer, der må gøre sig gældende i kraft af relationernes natur. På den måde mente Menger, at det er muligt med økonomisk teori at opdage eksakte love, der følger med nødvendighed fra den essentielle natur af de faktorer, der indgår, og

som derfor er sande uafhængigt af tid og sted.

Mengers essentialisme synes også at ligge til grund for hans afvisning af at anvende matematiske metoder. Menger skrev i et brev til Walras i 1884, at:

”We do not simply study quantitative relationships but also the *nature* (das Wesen) of economic phenomena. How can we attain to the knowledge of this latter (e.g. the nature of value, rent, profit, the division of labor, bimetallism, etc.) by mathematical methods?”

I betragtning af, at Menger ellers var fortaler for metodepluralisme, er det svært at forstå, at Menger blankt afviser, at matematik kan give indsigter, som det er svært at opnå på anden vis, og at matematik derfor kan være et frugtbart supplement til andre tilgange.

Mengers optagethed af økonomiske fænomeners essens betød også en optagethed af deres eksistens og oprindelse, og Mengers teori om penges oprindelse er et godt eksempel herpå, se nedenfor, ligesom hele hans optagethed af at forklare samfundsmæssige institutioner, der er resultatet af en evolutionær proces, må ses i lyset af hans essentialisme.

Mengers subjektivism

Selv om dele af den østrigske skoles metodologi er fælles med mainstream økonomisk teori, det gælder metodologisk individualisme, den subjektive nytteteori, marginalbetragtninger osv., så er troen på subjektivism det fundamentale træk, der adskiller den østrigske skole fra mainstream økonomisk teori, Horwitz (1994), White (1977), Kirzner (2000).

Mengers subjektivism kommer tydeligst til udtryk i hans vision om, at hele det økonomiske system, hver produktionsbeslutning og hver handel i sidste ende er motiveret af at tilfredsstille subjektive behov, Kirzner (2000), men subjektivism handler ikke bare om, at nytte og omkostninger betragtes som subjektive, selv om det leder til en vigtig rolle for *entrepreneuren*.

Det handler om at bygge økonomisk teori på indsigten, at hvert individ handler og vælger for at forfølge egne mål, hvilket for østrigerne er en hel tilgang til studiet af menneskers handlinger

Ifølge subjektivismen må samfundsviden-

skabelige forklaringer begynde med en forståelse af aktørernes subjektive, mentale tilstand. Det indebærer, at forskeren må forstå, at det er aktørernes subjektive opfattelse af deres valgsituation, der er afgørende. Østrigerne argumenterer for, at uden en sådan forståelse for agenternes motiver, kan vi ikke forstå markedsprocessen, Horwitz (1994). Subjektivismen medfører bl.a. en insisteren på, at valgsituationer skal være realistiske, eksempelvis ved at der træffes diskrete valg mellem varer, der ikke er uendeligt delelige.

Der synes også at være et element af *Verstehen* i Max Webers forstand over Mengers subjektivism, i hvert fald skriver Hayek (1973a), at ”Menger believes that in observing the actions of other persons we are assisted by a capacity of *understanding* the meaning of such actions in a manner in which we cannot understand physical events. This is closely connected with one of the senses in which at least Menger’s followers spoke of the “subjective” character of their theories, by which they meant (...) that they were based on our capacity to comprehend the intended meaning of the observed actions.”

Om eksakte økonomiske love

Menger skelner mellem empiriske lovmæssigheder og teoretiske ”laws of nature”, som han kalder for eksakte love, og Menger afviser muligheden af at udlede økonomiske love ud fra empiri og historie ved hjælp af induktion. Empiriske ”love” er en umulighed (p. 214), de giver kun en mangelfuld forståelse af fænomenerne, kun en usikker forudsigtelse af dem, og ikke nogen sikker kontrol med dem, (p. 59). Han mener derimod, at man fra økonomisk teori kan deducere ”laws of phenomena which are not only absolute, but according to our laws of thinking simply cannot be thought of in any other way but as absolute. That is, it arrives at exact laws, the so-called “laws of nature” of phenomena” (p. 61).

Som eksempel nævner Menger loven om efterspørgsel: En stigning i behovet for en vare fører til en stigning i dens pris. Der kan naturligvis findes eksempler på det modsatte, men Menger insisterer på, at: ”The above law is, in spite of everything, true, completely true, and of the highest significance for the theoretical

understanding of price phenomena,” (p. 72).

Økonomiske love hviler på specifikke antagelser, (p. 61, 72), og de økonomiske love holder derfor kun for en ”analytically or abstractly conceived economic world” (p. 73). Det er derfor metodologisk absurd at ville teste økonomiske love empirisk (p. 69).

Menger afviser derimod, at det er muligt logisk deduktivt at udlede teoremer fra a priori aksiomer, som Mises senere var fortaler for:

”Theoretical economics has the task of studying the *general nature* [*das generelle Wesen*] and the *general inter-connections* of economic phenomena, not of analyzing economic concepts and of drawing the logical conclusions resulting from this analysis. (...) A number of French economists fall into a similar error when, with an erroneous view of the concepts “theory” and “system,” they understand by these terms nothing more than theorems obtained deductively from a priori axioms.” (p. 37).

I et brev til Walras fra februar 1884 skriver Menger således, at: ”A researcher who arrives by the way of analysis at such elements that do not correspond to reality or who, without any true analysis, takes his departure from arbitrary axioms – which is only too often the case with the so-called rational method – falls necessarily into error...” citeret i Hülsmann (2007, 107).

Ifølge Menger er udledningen af økonomiske lovmæssigheder slet ikke økonomisk teoris vigtigste opgave, (p. 119).

Evolutionær teori

Det er derimod samfundsvidenskabernes opgave at forklare samfundsmæssige institutioner, der er resultatet af en evolutionær proces (Menger kalder det ”organic process”), og som er ikke-intenderede men alligevel tjener et samfundsmæssigt formål: ”the explanation of this remarkable phenomenon is the difficult problem which social science has to solve,” Menger (1883, 223). Menger stiller spørgsmålet: ”How can it be that institutions which serve the common welfare and are extremely significant for its development come into being without a common will directed toward establishing them?” Menger (1883, 146).

Menger bygger her på traditionen fra de

skotske oplysningstænkere, Adam Ferguson, David Hume og Adam Smith, ifølge hvilke samfundet og markedet er spontane ordener, der er opstået i en evolutionær proces som det ikke-intenderede resultat af menneskers handlinger, se bl.a. Horwitz (2005).

Adam Smiths teori om markedet, der som styret af en usynlig hånd etablerer en ligevægt, er et paradigmatisk eksempel på en spontan orden. Det er så meget desto mere besynderligt, at Menger (1883, 172) misfortolker Smith og kritiserer ham for at: ”the institutions of economy are always the intended product of the common will of society as such...”

Penges oprindelse

Schmoller og andre medlemmer af den tyske historiske skole betragtede penge som en særlig kategori, der hverken er varer eller services men derimod en statslig opfindelse, der har til formål at lette handlen, Skousen (2009, 272).

For en historisk orienteret skole er det en besynderlig ahistorisk forklaring, og Menger⁹ giver i stedet en *usynlig hånd forklaring* på – eller rettere teori om – penges oprindelse, der er i bedre overensstemmelse med den historiske oprindelse af penge i mange kulturer: Hvis en slagter har mere kød i butikken, end han selv kan spise, og hvis bryggeren og bageren begge gerne vil købe kød, så vil der kun blive handlet i en ren bytteøkonomi, såfremt slagteren har brug for brød eller øl. Der skal med Jevons’ betegnelse forekomme en ”double coincidence of wants” for, at der bliver handlet, hvilket begrænser handlen og arbejdsdelingen.¹⁰

Kan slagteren derimod se sin fordel i at modtage tobak som betaling vel vidende, at tobak kan videresælges til smeden, så opstår nye handelsmuligheder, fordi transaktionsomkostningerne falder, når der skal bruges mindre tid på at søge efter en handlende, der vil sælge det, man ønsker at købe og samtidig vil købe det, man vil sælge.

Egeninteresse vil få handlende til at tage

⁹ Menger (1883, bog 3 og appendiks VIII), se også Menger (1871, kapitel VIII) og Menger (1892).

¹⁰ Det er interessant at sammenligne Menger med Adam Smiths beskrivelse af penges oprindelse, Smith (1776, 61).

imod betaling i varer, som let kan videresælges, og gradvist vil de mest salgbare varer (Mengers udtryk, i dag ville vi sige de mest likvide varer, dvs. dem med mindst forskel på købs- og salgspris) blive anvendt som betalingsmidler. Det vil øge efterspørgslen efter disse varer og gøre markedet for dem endnu mere likvidt, hvilket igen fremmer deres anvendelse som betalingsmidler.

På den måde opstår penge spontant som det ikke-planlagte resultat af mange handlendes egeninteresse og ikke som resultat af statslig intervention eller planlægning:

“Money is not an invention of the state. It is not the product of a legislative act. Even the sanction of political authority is not necessary for its existence. Certain commodities came to be money quite naturally, as the result of economic relationships that were independent of the power of the state,” Menger (1892).

”Money is not the product of an agreement on the part of economizing men nor the product of legislative acts. No one invented it,” Menger (1871, 262).

2. Pengeteori og guldstandard

Mod slutningen af 1880'erne blev det påtrængende med en østrigsk valutareform. Prisfald på sølv havde tvunget Østrig til at ophæve den frie møntning af sølv, og siden da havde de østrigske papirpenge aprecieret og fluktueret i forhold til guld.

Menger blev involveret i arbejdet med en valutareform, og i årene 1889-1893 publicerede han syv artikler om pengeteori og valutareform. Ifølge Menger kan monetære fænomener føres tilbage til subjektive værdier, og penge får værdi på markedet fra den subjektive vurdering af penges værdi, men Menger følger ikke denne tanke til dørs, og han udvikler ikke nogen egentlig værditeori for penge. Det gør først Mises i 1912.

Menger var medlem af den komite, der skulle undersøge mulighederne for en valutareform, og som ledte til indførelsen af en guld-møntfod i 1892. Menger var tilhænger af guldstandard, som han anså for at være det eneste passende system for et civiliseret land: “Gold is the money of advanced nations in the modern age,” citeret i Sennholz (1985), men Menger var

ikke blind for, at der var store udfordringer ved at overgå til en guldstandard, deriblandt problemet med stigningen i guldprisen (deflation af varepriser relativt til guld) og deraf afledte store omfordelinger fra debitorer til kreditorer. I den forbindelse afgav Menger udtalelser som ekspert for den regeringskomite, der skulle træffe beslutning om overgangen til guld.

Lige siden Menger har økonomer tilhørende den østrigske skole ment, at vi først får et sundt pengevæsen, når staten fratages kontrollen med pengeudstedelsen, og for mange østrigere har det ført til et ønske om en tilbagevenden til en guldstandard eller free banking, hvor pengeudstedelse er et privat erhverv, Pedersen (2012).

3. Mengers liberalisme

I dag er det at være tilhænger af den østrigske skole nærmest synonym med at være kompromisløs libertarianer, men det var først med Mises, at den østrigske skole erhvervede ry for økonomisk og politisk liberalisme.

Hos Mises er forsvaret for en liberal politisk orden sammenvævet med hans økonomiske analyser, men Mengers forskning er tilstræbt værdifri, og han skriver næsten intet om økonomisk politik i sine to hovedværker, *Principles* og *Investigations*. På Mengers tid var økonomiske professorater delt mellem økonomisk teori og økonomisk politik, og Menger havde professoratet i økonomisk teori, så forskning og undervisning i økonomisk politik var ikke hans ansvarsområde, Streissler (1990b). Menger holdt sig fra politik i sin forskning, hvilket var klogt, for det kunne være farligt at ytre sig kritisk om kejserdømmets interventionistiske økonomiske politik.

Vi har ikke nogen sikker viden om Mengers liberalisme. Der foreligger stærkt divergerende fortolkninger af Mengers politisk-ideologiske standpunkter. På den ene side udlægges han som en streng laissez-faire liberal, mens andre betegner ham som langt til venstre for Mises.

Carl Menger var ifølge Hayek (1973a, 28) ”on the whole still a classical liberal”, men aldrig dogmatisk eller kompromisløs som Mises. Menger ”tended to conservatism or liberalism of the old school. He was not without sympathy for the movement for social reforms,”

Hayek (1934, 92-93).

Menger selv skulle have afvist at være *laissez-faire* liberal på det sociale område som Manchester-skolen havde været, og Stephan Boehm skriver, at "nothing could be more opposed to his school than to vindicate the capitalist system. In fact, the only thing that he appreciated in Schmoller was his passionate concern for the poor and weak," citeret i Kirzner (1990). Ifølge samme Boehm skulle Menger gå ind for, at det er statens opgave at forbedre de arbejdende klassers vilkår og at sikre en retfærdig fordeling af indkomster.

I sine avisartikler og bl.a. i sin omtale af Adam Smith i forbindelse med 100-året for hans død i 1891 efterlader Menger det indtryk, at han var en meget socialt orienteret liberal, Streissler (1990a).

I årene 1876-78 var Menger tutor for den østrigske kronprins Rudolph, og denne efterlod en række notesbøger med en gengivelse af Mengers undervisning baseret på bl.a. Roscher og Adam Smith, men ikke på Mengers egne værker.

Streissler (1990b) tager notesbøgerne som udtryk for Mengers holdninger til økonomisk politik og skriver, at de viser, at Menger er "classical liberal of the purest water with a much smaller agenda for the state in mind than even Adam Smith".

"Menger's Rudolf Lectures are, in fact, probably one of the most extreme statements of the principles of *laissez-faire* ever put to paper in the academic literature of economics. There is just cause for economic action only in "abnormal" circumstances. Only when a "disaster is impending," only where "government support becomes indispensable" should the state step in. Otherwise "government interference" is "always (...) harmful."

Omvendt fortolker Neck (2014) de samme notesbøger som udtryk for, at Menger fulgte en moderat 1900 tals liberalisme, hvor fri markedsøkonomi kombineres med en vis omfordeling og social politik for at beskytte arbejderklassen.

Det er imidlertid spørgsmålet, om kronprinsens notesbøger siger noget om Mengers egne holdninger til økonomisk politik, eller om han bare underviste i Adam Smith. Hvad angår

metode og subjektiv værditeori finder man ingen spor af Mengers egne teorier og opfattelser i kronprinsens notesbøger, og der er ikke så meget som et hint til marginalbetragtninger, Streissler (1990b), så man skal være varsom med at fortolke dem som udtryk for Mengers holdning til økonomisk politik. Omvendt er det muligt, at Menger netop skjulte sine egne politiske holdninger ved at undervise i Adam Smith, samtidig med at han indpodede liberale økonomiske ideer i kronprinsens hoved.

Selv om Menger ligesom Hume, Smith og Hayek lagde vægt på analysen af spontane ordener, og selv om han i sin analyse af penges oprindelse lagde vægt på, at penge er opstået på markeds-mæssige vilkår uden statslig indblanding, er der ikke evidens for, at ideen om spontane ordener spiller nogen rolle for Mengers liberalisme. I modsætning til Hayek mener Menger ikke, at mennesker med videnskabelige metoder til rådighed skal afholde sig fra at gribe ind i spontane ordener:

"But never, and this is the essential point (...) may science dispense with testing for their suitability those institutions which have come about 'organically'. It must, when careful investigations so requires change and better them according to the measure of scientific insight and the practical experience at hand." (p. 234).

4. Den østrigske skoles opståen

Da Menger udgav *Principles* fik den ikke umiddelbart nogen større udbredelse. Den blev kun anmeldt i Tyskland, og dér fik den mildest talt en kølig modtagelse. Ingen af anmelderne synes helt at have forstået, hvad Mengers nye teori gik ud på, måske med en enkelt undtagelse, Hayek (1934).

Menger bestod sin *Habilitation* eksamination – den akademiske doktorgrad – i 1872, og fik en stilling som *privatdozent*¹¹ ved universitetet i Wien, Hayek (1934). I foråret 1873 blev Menger *professor extraordinarius*, hvilket var

¹¹ En *privatdozent* er en privat underviser, der har fået universitetets tilladelse til at undervise ved universitetet uden at være ansat eller modtage løn. En *privatdozent* havde ret til at tage imod betaling fra de studerende, men det var ikke nok til at leve af, så de måtte enten være formuende eller arbejde ved siden af.

en lønnet stilling svarende til lektor. Fra 1876-79 var han tutor for den unge kronprins, men i 1879 vendte han tilbage til den akademiske verden til en stilling som professor ved Wiens universitet.

Indtil slutningen af 1870'erne bestod den østrigske økonomiske skole stort set kun af Carl Menger, Mises (1969), men Menger var en populær underviser, hans værk havde en klarhed i fremstillingen, som hverken Jevons' eller Walras' besad, og han tiltrak et stort antal talentfulde studerende.

Mengers økonomiske teori var egnet til at hverve tilhængere blandt unge ambitiøse økonomer. Menger gjorde op med ældre og åbenlyst utilfredsstillende teorier, samtidig med at han kom med et klart formuleret alternativ, og som enhver god teori kunne Mengers ikke alene give en bedre forklaring på de fænomener, de hidtidige økonomiske teorier havde forklaret, men den kunne også forklare en række fænomener, som klassikerne ikke havde kunnet forklare. Det er det stof, videnskabelige revolutioner er gjort af.

Mengers ideer vandt gradvist frem i Østrig fra begyndelsen af 1880'erne, og en række yngre økonomer blev omtalt som "the Austrians" i udlandet, Mises (1969). I Tyskland mødte de imidlertid massiv modstand, og Gustav Schmoller erklærede offentligt, at medlemmer af den "abstrakte" klassiske skole ikke var egnede til at undervise ved tyske universiteter.

Gennembruddet for udbredelsen af Mengers nye økonomiske teori skyldes først og fremmest to begavede økonomer, Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914) og Friedrich von Wieser (1851-1926), samt en række i dag stort set ukendte økonomer.¹² Både Böhm-Bawerk og Wieser havde færdiggjort deres studier ved Wiens universitet, før Menger blev privatdozent, men de læste Mengers *Principles* i 1872 og blev entusiastiske tilhængere.

Ifølge Mises (1978, 25) forsøgte hverken Menger eller Böhm-Bawerk at etablere en "skole" i traditionel forstand, men efter at Menger var blevet fuld professor i 1879, den mest prestigøse stilling for en økonom i hele kejserriget

¹² Hayek (1978, 47) nævner: Emil Max, Robert Zockerandl, Johann von Komorzynski, Viktor Mataja og Robert Meyer.

get, fik han stor indflydelse på besættelsen af stillinger i økonomi i hele Østrig-Ungarn, og Menger synes at have gjort sin indflydelse gældende, Hülsmann (2007). Böhm-Bawerk blev professor i Innsbruck i 1880 og Wieser lektor i Prag i 1884, professor i 1889 og professor i Wien i 1903 efter Menger.

Metodestrident

Mengers *Principles* havde ikke havde vakt større opmærksomhed i Tyskland, men det gjorde *Investigations* til gengæld. Gustav Schmoller gav den en hård medfart i sin anmeldelse, og Menger svarede igen i 1884 med en polemisk pamflet formuleret som 16 breve til en ven.

Schmoller blev så fortørnet over Mengers polemiske svar, at han trak sig fra debatten og returnerede Mengers bog med et fornærmende følgebrev, han efterfølgende offentliggjorde, men metodestrident fortsatte i årtier uden Schmoller og Mengers aktive deltagelse, Bostaph (1976), og debatterne var selv efter tyske akademiske standarder usædvanlig polemiske og personlige.

Selve betegnelsen "metodestrident" er misvisende, for strident handlede ikke så meget om den rette metode, men om hvorvidt der overhovedet kan eksistere en teoretisk videnskab om økonomi.

For Bostaph (1976) var kernen i debatten epistemologisk, men det var også en konflikt om, hvad der er det mest interessante at studere: priser og allokering eller den brede udvikling i nationale økonomier og erhverv: "The real foundation of the differences (...) between the two schools is something much more important: it relates to the different view regarding the *objectives* of research."¹³

Mange kom til at betragte metodestrident som spild af tid, og i polemikken malede parterne sig op i hjørner, hvor de kom til at forsvare positioner, det måske ikke oprindeligt var deres hensigt at forsvare, men der kom det positive ud af debatten, at den østrigske skole blev identificeret som en særlig skole.

Det var tilhængere af den tyske historiske skole, der i 1883-84 for første gang anvendte Menger i en nekrolog for Roscher i 1894, citeret i Hutchison (1981).

betegnelsen *den østrigske skole*, hvilket ikke var ment positivt, og betegnelsen var valgt for at fremhæve, hvor isoleret den østrigske skole var i forhold til mainstream økonomisk forskning i Tyskland. Siden slaget ved Königgrätz i juli 1866, der var det afgørende slag i den østrigsk-preussiske krig, hvor en numerisk overlegen og bedre udrustet østrigsk hær tabte til Bismarcks preussiske hær, havde tilnavnet ”østrigsk” haft en negativ klang i Berlin. Prædikaten ”østrigsk” havde også klare overtoner af kontrareformation og Metternich, der skulle signalere noget reaktionært i modsætning til den moderne, progressive historiske skole, Mises (1969).

Den nedladende betegnelse gav imidlertid bagslag, og der skete dét under metodestriden, at Mengers tilhængere kom til at fremstå som en samlet blok, der forsvarede økonomisk teori, økonomiske love, subjektivism og metodologisk individualisme, og i den proces blev Mengers tilhængere metodologisk selvbevidste.

Den østrigske økonomiske skole sejrer sig ihjel

I et østrigsk perspektiv gav det i årene omkring 1883 god mening at tale om en østrigsk økonomisk skole, men i et internationalt perspektiv var den en del af en marginalistisk skole, og med tiden smeltede østrigernes økonomiske ideer sammen med ideer fostret af engelske, franske, irske, italienske, amerikanske og svenske økonomer.

Da Menger døde i 1921 – 50 år efter udgivelsen af *Principles* – var den østrigske økonomiske skole i traditionen fra Wieser blevet en del af mainstream økonomisk teori. Man kunne derfor ikke længere tale om en distinkt østrigsk skole i mikroøkonomisk teori. Mises (1969, 151) skriver, at “About the time of Menger’s demise (1921), one no longer distinguished between an Austrian School and other economics”, og Hayek (1973a, 106) gør samme observation: “His ideas had by then, of course, ceased to be the property of a distinct Austrian school but had become merged in a common pool of theory which was taught in most parts of the world.”

Den østrigske økonomiske skole havde sejret sig ihjel, som Hayek (1968a, 52) udtrykker

det: ”A school has its greatest success when it ceases to exist because its leading ideals have become a part of the general dominant teaching. The Vienna school has to a great extent come to enjoy such a success”.

5. Den østrigske økonomiske skoles storhedstid

Når 1920’erne og 30’erne alligevel blev en storhedstid for den østrigske økonomiske skole, skyldes det alene de to giganter, Mises og Hayek, og kun deres konjunkturteori holdt liv i forestillingen om en særlig østrigsk økonomisk skole. Man kan endda diskutere, hvor ”østrigsk” den østrigske konjunkturteori er.¹⁴

Von Mises

Ludwig von Mises (1881-1973) kan betegnes som tredje generation østriger, og han blev den ledende figur i den østrigske skole i første halvdel af det 20. århundrede.

Da Mises begyndte at studere jura i 1900, var det ifølge Mises (1978) knap anerkendt, at der var en særlig østrigsk økonomisk skole. Mises fik sin økonomiske undervisning fra lærere tilhørende den tyske historiske skole, og Mises delte deres statsinterventionistiske holdninger. Det var et intellektuelt klima, hvor ”most of the professors more or less eagerly made propaganda in their writings and in their courses for the policies of the Imperial Government: authoritarian conservatism, *Sozialpolitik*, protectionism, huge armaments, and aggressive nationalism,” Mises (1969, 138).

Mises fattede ikke interesse for den østrigske økonomiske skole, før han i julen 1903 læste Mengers *Principles*, og han skrev, at ”It was the reading of this book that made an ”economist” of me,” Mises (1978, 22).

Mises har et omfattende forfatterskab bag sig, der omhandler brede samfundsvidenska-

¹⁴ Israel M. Kirzner rejser spørgsmålet, om “Austrian Business Cycle Theory” er “østrigsk”: “I’ve never felt that the Hayekian business cycle theory was essentially Austrian. In fact, Mises, who was the originator of this whole idea in 1912, didn’t see it as particularly Austrian either. There are passages where he notes that people call it the Austrian theory, but he says it’s not really Austrian. (...) It’s certainly not historically Austrian,” Kirzner (1997).

belige emner, sociologi, politisk teori, idehistorie og videnskabsteori – men det sker altid med udgangspunkt i økonomisk teori. På mange måder minder Mises værker med deres blanding af metode, historiske beskrivelser og økonomisk teori mere om Adam Smith end om Menger, og efter udgivelsen af *The Theory of Money and Credit* i 1912 beskæftigede Mises sig ikke meget med ren økonomisk teori.

Hayek

Friedrich August von Hayek (1899-1992) var som Mises venstreorienteret i sine unge dage: "I never was a social democrat formally, but I would have been what in England would be described as a Fabian socialist," Craver et al (1983), men det ændrede sig efter læsning af Mises' *Socialism*: "When *Socialism* first appeared in 1922, its impact was profound. It gradually but fundamentally altered the outlook of many of the young idealists returning to their university studies after [the first] World War. I know, for I was one of them. (...) *Socialism* shocked our generation, and only slowly and painfully did we become persuaded of its central thesis," Hayek (1973b, 136-39).

Op gennem 1920'erne forskede Hayek primært i penge teori, hvilket placerede ham som den fremmeste økonom fra den østrigske økonomiske skole. Hayek var især optaget af spørgsmålet om stabilisering af prisniveauet og sammenhængen mellem penge og konjunktursvingninger, og i 1929 udkom Hayeks doktorafhandling, *Monetary Theory and the Trade Cycle*, der byggede videre på Mises' konjunkturteori.

Østrigsk konjunkturteori

Mises' *Theory of Money and Credit* fra 1912 indeholder to nyskabelser i østrigsk økonomi: penge teorien kort omtalt i Pedersen (2017) og konjunkturteorien.

Mises konjunkturteori var baseret på en kombination af den engelske currency school og Wicksells renteteori.

Hovedhistorien i østrigsk konjunkturteori er som følger:¹⁵ Sænker de pengepolitiske myndigheder markedrenten til under den

"naturlige rente", der er bestemt af forbrugernes tidspræference, så øger det nettonutidsværdien af især investeringer med en lang løbetid pga. diskonteringen, og det giver et incitament til at investere relativt mere i investeringsprojekter med en lang tidshorisont end i korte, hvilket fører til en misallokering af investeringer. Da centralbanken ikke permanent kan holde en kunstig lav rente, vil renten stige på et tidspunkt, og det vil så vise sig, at mange investeringer i lange kapitalgoder ikke længere er rentable. Det viser sig nu, at kapitalapparatet er for stort, investeringerne falder til nul, det fører til arbejdsløshed i kapitalgodeindustrien, og det bliver starten på en recession.

Østrigsk konjunkturteori er en monetær forklaring på "the unsustainable boom" og efterfølgende nødvendige "bust", og hovedårsagen til business cycles skal findes i den statslige intervention i økonomien via pengepolitikken, der forstærkes af fractional reserve banksystemet.

På baggrund af sin konjunkturteori indså Mises tidligt, at den lempelige pengepolitik i USA i 1920'erne var ved at skabe et kunstigt boom, og både Mises og Hayek forudså, at udviklingen i slutningen af 1920'erne ville ende med et krak. Hayek skød kun få måneder ved siden af, hvilket øgede interessen for østrigsk konjunkturteori i begyndelsen af 30'erne.

Hayek blev inviteret til at holde en serie forelæsninger på London School of Economics i januar-februar 1931, der efterfølgende blev udgivet som *Prices and Production*, hvilket førte til fast ansættelse på LSE.

I de følgende år udspillede der sig en til tider heftig debat mellem Keynes og Hayek om konjunkturteori. Hayek blev på det tidspunkt betragtet som tidens anden store økonom ved siden af Keynes, og samtidens økonomer delte sig mellem at være tilhængere af Keynes og Hayek, mellem Cambridge og London, og Hayeks bidrag til penge- og konjunkturteori i disse år udløste Nobelprisen i 1974, se Pedersen (2014).

Forbløffende kort tid efter udgivelsen af Keynes' *General Theory* i 1936 blev den østrigske skole imidlertid betragtet som irrelevant.

Socialismekritik og kalkulationsdebat

Havde det ikke været for Mises og Hayeks bidrag til den såkaldte socialistiske kalkulationsdebat, ville den østrigske økonomiske skole formentlig have været et afsluttet kapitel i midten af 1930'erne.

Med oktoberrevolutionen havde Lenin og hans bolsjevikker taget magten i Rusland, og som et af de første initiativer oprettede de et centralt planlægningsbureau, "Det Øverste Økonomiske Råd", der først nationaliserede bankerne og efterfølgende store og små industrivirksomheder. Det var et storstilet forsøg på at styre en økonomi uden privat ejendomsret og uden frie markeder alene ved hjælp af kommandoer, og resultatet var en økonomisk katastrofe.

Endnu før man kendte til katastrofens omfang, kritiserede Mises i artiklen "Economic calculation in the socialist commonwealth" fra 1920 og efterfølgende i bogen *Socialism* fra 1922 socialismen for ikke at kunne udnytte ressourcerne effektivt i fravær af et prissystem.¹⁶

Hvis der ikke er privat ejerskab til produktionsmidlerne, så findes der ingen markedspriser for arbejdskraft, kapital, energi, jord osv., hvorfor det vil være umuligt at beregne den mest omkostningseffektive måde at producere på. Produktionsfaktorerne vil derfor ikke kunne allokere til de anvendelser, hvor deres marginalproduktivitet er højest, rationel økonomisk planlægning vil være en umulighed, og socialisme vil altid være et ineffektivt økonomisk system.

Mises *Socialism* gav anledning til den såkaldte kalkulationsdebat med socialistiske økonomer som Oskar Lange, Abba Lerner, Fred Taylor m.fl.

I 1935 redigerede Hayek en essaysamling, *Collectivist Economic Planning*, der blev startskuddet på anden fase af kalkulationsdebatten, og i forbindelse med skrivningen af et langt forord og konkluderende kapitel begyndte Hayek at tænke i nye baner. Det slog Hayek, at det er et afgørende træk ved markedsøkonomier, at viden er delt i samfundet, og at det er prisernes informationsbærende rolle, der får prismekanismen til at fungere som en koordinationsmekanisme. Delingen af viden i samfundet gør

¹⁶ Se Hansen (2017) i dette nummer af LIBERTAS for en mere udførlig omtale af socialismekritikken.

central planlægning til en ineffektiv koordinationsmekanisme, for når der ikke er nogen enkeltperson, planlægningskomite eller computer i noget centralt planlægningsministerium, der besidder al den information, der er nødvendig for at koordinere alle økonomiske beslutninger, så bliver resultatet suboptimalt.

Hayeks opdagelse af vidensdelingen i samfundet regnes af mange for hans vigtigste bidrag til økonomisk teori, og det kom sammen med Hayeks opfattelse af konkurrence som en opdagelsesproces til at spille en vigtig rolle for den nye østrigske skoles fokus på markedsprocesser.

6. Genoplivningen af den østrigske skole

Blandt østrigere tales der om generationer af østrigere, således er Menger første generation, Böhm-Bawerk og Wieser anden, Mises tredje, Hayek fjerde osv., men der er ikke tradition for at skelne mellem den østrigske økonomiske skole under Menger og under Mises. Ikke desto mindre forekommer det denne forfatter, at der med Mises er tale om både en genoplivning og en nyorientering af den østrigske skole.

For det første var der ikke længere nogen særskilt østrigsk mikroøkonomisk skole, men Mises (1949) satte sig alligevel for at genoplive den kausal-realistiske metode fra Menger og Böhm-Bawerk, så det primært var metodologisk og ikke økonomisk, at den nye østrigske skole adskilte sig fra mainstream økonomisk teori.

For det andet begynder den østrigske skole i løbet af 1920'erne og 30'erne¹⁷ at undergå en forandring mht. økonomisk teori og dens måde at blande økonomi og politik på, og de tre elementer: metode, økonomi og politik kan begrunde at tale om en ny østrigsk skole. Denne genfødsel kan i tilbageblik enten dateres fra slutningen af 1930'erne eller fra 1940 med ud-

¹⁷ Hen mod midten af 1930'erne var den østrigske skole ikke så "østrigsk" længere. Hayek bosatte sig i London i 1931, og Mises migrerede i 1934 til Schweiz og i 1940 videre til USA som følge af nazismens fremmarch. Også andre af fjerde generations østrigere migrerede til USA: Schumpeter i 1932, Machlup i 1933, Haberler i 1936 og Morgenstern i 1938.

givelsen af Mises' *Nationalökonomie*.¹⁸

Selv om jeg kalder den for en ny østrigsk skole, skal det ikke benægtes, at der også er en høj grad af kontinuitet, og mange af de træk, der karakteriserer den nye østrigske skole, kan spores tilbage til Carl Menger.

Mange af de ideer, der kom til at dominere den østrigske skole i årene efter anden verdenskrig, opstod i løbet af 1920'erne og 30'erne, og det var idéer, der langsomt begyndte at differentiere den østrigske skole fra mainstream økonomisk teori og fra Mengers østrigske økonomiske skole. Især tre områder påkalder sig interesse:

1. Praxeologien
2. Økonomisk fokus på markedsprocesser
3. Liberalisme

Praxeologi.¹⁹ Fra 1928 og i årene derefter skrev Mises en række artikler om økonomisk metode, der i 1933 blev samlet i *Grundprobleme der Nationalökonomie*, Mises (1933). Mises ønskede at systematisere, hvordan økonomisk videnskab bedrives, og i den proces udviklede han en videnskabsteori, han kaldte praxeologi, som økonomisk teori er en underdisciplin af.

Mises tog udgangspunkt i handlingsaksiomet, at mennesker handler, og for Mises er en handling altid rationel og målorienteret – ellers vil den være refleksdrevet eller styret af ukontrollable impulser. Af handlingsaksiomet kan man ifølge Mises udlede, at mennesker må have værdier, præferencer der styrer handlingerne, at enhver handling retter sig mod at forbedre den handlendes velbefindende, at handlende mennesker benytter midler til at nå deres mål, og at der er knaphed på de mål, som mennesker handler for at opnå.

Kategorien handling betragter Mises som selvindlysende, og vi kan ud fra handlingen logisk-deduktivt udlede loven om aftagende marginalnytte og andre økonomiske love. Videnskaben om menneskers handlinger er der-

med apriorisk, og ifølge praxeologien er økonomiske teoremer nødvendigvis sande, fordi de er udledt med en logisk-deduktiv metode fra nogle selvindlysende a priori sandheder om menneskets handlinger. De kan derfor ikke afvises empirisk, og Mises afviser anvendelsen af økonometriske metoder til empirisk testning af økonomisk teori.

Mises er rationalist i den forstand, at han mener, at vi kan opnå en forståelse af verden alene baseret på vores fornuft og med udgangspunkt i den a prioriske kategori, *human action*.

På trods af de kantianske kategorier og sprogbrug, er Mises ifølge Hülsmann (2002) primært funderet i en Aristotelisk realisme snarere end i Kant. Praxeologi var oprindeligt et forsøg på at beskrive, hvordan økonomisk videnskab bedrives, og grundlæggende er der ikke større forskel på Mises udgangspunkt i handlingsaksiomet og neoklassikeres udgangspunkt i en antagelse om nyttemaksimering. Forskellen ligger først og fremmest i Mises' essentialisme. Hvor moderne mikroøkonomisk teori tager udgangspunkt i *antagelser* om forbrugernes præferencer og nyttemaksimering, der tager Mises udgangspunkt i, at præferencer og nyttemaksimering kan *udledes* ud fra handlingsaksiomet. At mennesker handler er det karakteristiske ved mennesket, Mises (1962), det er selve essensen af det at være menneske, og af dette følger med nødvendighed, at mennesker må have præferencer, handle optimerende, osv.

Den store forskel mellem neoklassisk teori og metode og praxeologien ligger i østrigernes insisteren på "realisme" og modstanden mod at anvende matematik og benytte sig af det forskningsmæssige hjælpemiddel, som abstrakte økonomiske modeller er.

Man skulle ellers tro, at Mises med sit fokus på den logisk deduktive metode ville have bifaldet brugen af matematik, idet matematik er et sprog til at drage logisk deduktive slutninger, men Mises afviser den matematiske tilgang til pristeorien, som han ikke mener kan bidrage til en større forståelse af markedsprocesser: "the mathematical economists disregard the operation of the market process", Mises (1949, 352), og beskrivelsen af ligevægtsbetingelser er ifølge Mises ikke en hovedopgave for økonomisk teori: "The mathematical description of

¹⁸ Skousen (2009) omtaler den østrigske skole anført af Mises og Hayek som en "neo-Austrian school", men gør ikke nærmere rede for, hvori han mener det nye består.

¹⁹ En mere udførlig omtale af praxeologi findes i Selsing (2012) og i artiklen "Praxeologi – Det Logiske Valg" i dette nummer af LIBERTAS, Merrild (2017).

various states of equilibrium is mere play. The problem is the analysis of the market process," Mises (1949, 356).

Mises (1949, 350) er klar i mælet mht. at afvise de matematiske metode: "The mathematical method must be rejected not only on account of its barrenness. It is an entirely vicious method, starting from false assumptions and leading to fallacious inferences. Its syllogisms are not only sterile; they divert the mind from the study of the real problems and distort the relations between the various phenomena."

Moorhouse (1993) peger på, at matematik er forenelig med de grundlæggende elementer i praxeologien om metodologisk individualisme, subjektivisme, den aksiomatiske metode, ordinal nytte, universel gyldighed af økonomiske teoremer osv., og at brugen af matematik derudover har fordele frem for verbale formuleringer, bl.a. at det er langt lettere at se, hvordan resultater afhænger af forudsætninger, og hvordan resultater ændrer sig, når forudsætningerne ændres.

Ikke desto mindre var det især Mises' modstand mod at anvende matematik, der fjernede den østrigske skole fra mainstream økonomisk teori, der i løbet af 1930'erne og 40'erne blev mere matematisk.

Markedsproces: Ifølge Boettke (1998) er socialismekritikken det vigtigste bidrag fra den østrigske skole, og kalkulationsdebatten tvang østrigerne til at gentænke deres egne forudsætninger og udvikle de særlige østrigske ideer om markedsproces, entreprenørens rolle, konkurrence, vidensdeling osv., der siden blev centrale elementer i den østrigske skole, Kirzner (2005), Boettke and Leeson (2002). Under kalkulationsdebatten blev det gradvist klart for østrigerne, at det var opfattelsen af markedet og konkurrence som en proces, der var den afgørende forskel mellem østrigerne og mainstream økonomer.

Nyere østrigsk økonomi betragter markedsaktiviteter som et spørgsmål om at producere, udnytte og udbrede viden, der er værdifuld, men som er spredt, "tavs" og subjektiv, jf. Hayek (1937, 1945). Eksempelvis er konkurrence en aktivitet og ikke en tilstand, der kan tages for givet som i neoklassisk økonomi, og ifølge Hayek (1946, 1968b) er konkurrence

en opdagelsesproces, hvormed entreprenøren lærer om uudnyttede forretningsmuligheder, forbrugernes præferencer, teknologiske muligheder osv.: konkurrence er en "procedure for discovering facts, which, if the procedure did not exist, would remain unknown or would not be used," Hayek (1968b).

Ifølge den Mises-Hayekske opfattelse af markedsprocesser, er markedet altså at betragte som en systematisk proces for vækst i viden, hvor Kirzners begreb om "entrepreneurial alertness" er det nye subjektive element, der driver markedsprocessen i retning af ligevægt, Kirzner (2000, 47).

Især efter Hayeks Nobelpris i 1974, hvor den østrigske skole fik en renæssance, har østrigerne haft stort fokus på disse markedsprocesser.

Liberalisme. I dag er den østrigske skole nærmest blevet synonym med en politisk libertarianisme, men det var først for alvor med Mises – og primært efter udgivelsen af *Socialism* i 1922 – at den østrigske skole blev identificeret med en økonomisk og politisk liberalisme. I 1927 udgav Mises *Liberalism*, der i Mises' optik nærmest er identisk med en økonomisk måde at anskue samfundslivet på.

Menger og Böhm-Bawerk havde begge været frimarkedstilhængere,²⁰ så også før Mises havde den østrigske økonomiske skole haft en overvejende liberal bias, men det nye er, at hvor Menger holdt enhver form for politik ude af sine akademiske arbejder, der begynde Mises at blande økonomiske analyser med normative vurderinger og apologier for frimarkedskapitalisme.

Det vil næppe være forkert at påstå, at hvor Menger og den marginalistiske revolution ændrede *political economy* til *economics*, der vender Mises tilbage til at bedrive *political economy*.

Det store skel

Det er vanskeligt præcist at pege på, hvor-

²⁰ Hvad angår økonomisk liberalisme var Wieser en undtagelse, idet han var kritisk over for frimarkedskapitalisme og afviste den klassiske liberalisme. Wieser var tilhænger af socialdemokratiske og reformistiske ideer, Hutchison (1981). Han skrev i sit sidste værk fra 1926, at "freedom has to be superseded by a system of order."

når det store skel mellem østrigsk og neoklassisk økonomi indtræffer. Selv blandt østrigerne var det i 1930'erne opfattelsen, at der ikke eksisterede et særskilt østrigsk økonomisk skole, Boettke og Leeson (2002), (bortset fra konjunkturteorien), og i 1932 skrev Mises, at der ikke var væsensforskelle mellem den østrigske skole og andre skoler: "Within modern subjectivist economics it has become customary to distinguish several schools. We usually speak of the Austrian and the Anglo-American Schools and the School of Lausanne. (...) these three schools of thought differ only in their mode of expressing the same fundamental idea..."

Ifølge Kirzner (2001, 55) var Mises imidlertid ikke selv opmærksom på, hvor meget hans syn på økonomi og metode adskilte sig fra mainstream økonomi med dens matematisering, brug af abstrakte økonomiske modeller, økonometriske metoder og keynesiansk makroøkonomi. Mises holdt fast i sine egne idéer, men fulgte ikke med udviklingen og var ude af trit med den nyeste forskning, Kirzner (2001, 56).

Under sit eksil i Schweiz skrev Mises sit økonomiske hovedværk *Nationalökonomie* – den tysksprogede forløber for *Human Action* (1949). *Human Action* var et syntetiserende værk, der var formuleret verbalt og uden en eneste matematisk ligning, figur eller henvisning til empiriske undersøgelser. Der er ingen nye økonomiske resultater i *Human Action*, og der er ingen dele af økonomisk teori i dag, der kan spores tilbage til *Human Action*.

Hayek (1940) roste *Nationalökonomie* for dens "impressive consistency", men indrømmede også, at Mises "seems to have been little affected by the general evolution of our subject during the period over which his work extends." Mises havde ifølge Hayek en sådan foragt for mainstream økonomi, at det "prevented him from deriving much advantage from it. This seems to be particularly true with regard to the more recent developments of the theory of competition..." Hayek (1940, 150).

Med udgivelsen af *Human Action* 1949 og Paul Samuelsons *Foundations of Economic Analysis* to år tidligere kunne det ikke længere skjules, at der var opstået et stort skel mellem østrigsk og mainstream økonomisk teori.

Paul Samuelson havde allerede publiceret omkring 20 videnskabelige artikler, før han påbegyndte sin Ph.D.-afhandling i 1940, færdiggjort 1941, og offentliggjort i 1947. Udarbejdelsen af *Foundations* er altså næsten præcis samtidig med Mises *Nationalökonomie*. Med *Foundations* lagde Samuelson fundamentet for moderne økonomisk teori ved at demonstrere anvendelsen af differentialregning, lineær algebra og lineær programmering i formuleringen af mikroøkonomisk teori, og *Foundations* indeholder en banebrydende analyse af dynamiske økonomiske modeller med anvendelse af systemer af differens- og differentilligninger, ligesom der er talrige andre nye resultater, Samuelson (1998), Backhouse (2015). Samuelsons værk udløste American Economic Associations første John Bates Clark Medal i 1947 og Nobelprisen i økonomi i 1970.

På tidspunktet for offentliggørelsen af *Human Action* var der opstået et så stort skel mellem den østrigske skole og mainstream økonomisk teori, at det fremstod som om, der ikke længere var nogen aktiv østrigsk økonomisk skole, Kirzner (2001, 63). Alligevel betragter Salerno (1999) værket som genfødslen af den østrigske skole.

De to vurderinger udelukker ikke gensidigt hinanden, for med Mises drejes den nye østrigske skole i en ny retning, væk fra forskningsfronten af økonomisk teori og i retning af et politisk projekt. *Human Actions* kvaliteter ligger da også snarere i, at den er "at once the most uncompromising and the most rigorously reasoned statement of the case for capitalism that has yet appeared," Ebeling (1996).

Mises var selv overbevist om, at han udførte værdifri forskning, men blandt mainstreamøkonomer var det opfattelsen, at Mises i højere grad skrev ideologiske apologier for kapitalismen, Kirzner (2001, 24). Hayek (1940, 127) er inde på det samme: "his later attempts to develop social theory and his defense of a libertarian political order often became inextricably intertwined." Den nye østrigske skole har lige siden bedrevet *political economy*, snarere end *economics*.

7. Afslutning

Carl Menger var en banebrydende økonom,

og som en af pionererne i den marginalistiske revolution fortjener Carl Menger al mulig hæder og ære. I årene efter 1871 var Mengers nye teori et progressivt forskningsprogram, der gav unge ambitiøse økonomer de bedste muligheder for at skabe sig et navn, og det førte til, at Menger kom til at danne skole inden for økonomisk teori.

Menger blev dermed fader til den østrigske økonomiske skole, hvilket var et af de store lyspunkter i et halvt århundrede, der ellers var domineret af socialliberalisme, den marxistiske arbejderbevægelses fremvækst, statsinterventionisme og en stigende grad af central planlægning.

Den østrigske økonomiske skole blev en del af mainstream økonomisk teori, og kun Mises og Hayeks konjunkturteori holdt i 1920'erne og første halvdel af 30'erne liv i forestillingen om, at der stadig var en særlig østrigsk økonomisk skole.

Efter Keynesianismens sejrsgang blev den østrigske økonomiske skole betragtet som irrelevant, og det var svært at opretholde forestillingen om en østrigsk økonomisk skole. Hayek kaster sig over idéhistorie og politisk filosofi, men Mises genopliver den østrigske skole ved at give den en ny retning. Det var nu ikke længere primært en økonomisk skole som i Mengers tid, men den nye østrigske skole fik sin egen metode, et særligt fokus på markedsprocesser og først og fremmest var den gennemsyret af liberalisme.

Det er Mises store fortjeneste at gøre den østrigske skole til en liberal skole, og det tjener Mises til ære, at han aldrig går på kompromis med økonomisk teori i sit forsvar for markedsøkonomi og en liberal politisk orden. I modsætning til megen venstreorienteret politiseret videnskab, holder Mises fast i sund økonomisk teori, når han kritiserer enhver form for socialisme, statsinterventionisme og statslig kontrol med pengevæsenet, og i efterkrigstiden har den østrigske skole udviklet sig til de mest kompromisløse forsvarere for kapitalisme og en liberal politisk orden – eller liberalt anarki.

Litteratur

Backhouse, Roger E. (2015): "Revisiting Samuelson's *Foundations of Economic Analysis*" *Journal*

of Economic Literature 53, 326-50.

Boettke, P.J. (1998): "Economic Calculation: The Austrian Contribution to Political Economy" i *Advances in Austrian Economics*, 5, 131-158.

Boettke, P.J. and P. Leeson (2006): "The Austrian School of Economics: 1950-2000." Biddle and Samuels (eds.): *A Companion to the History of Economic Thought*. Oxford.

Bostaph, Samuel (1976): "The Methodological Debate between Carl Menger and the German Historicists," *Atlantic Economic Journal*, 3-16.

Brincker, J. (1993): *Wien. Drømmeby og undergangsstad*. København.

Craver, Leijonhufvud, Rosten, High, Buchanan, Bork, Hazlett, Alchian, and Chitester (1978): *Nobel Prize-Winning Economist Friedrich A. von Hayek. Interviewed by Crave, Leijonhufvud, Rosten, High, Buchanan, Bork, Hazlett, Alchian, and Chitester*. Los Angeles, 1983.

Ebeling, Richard M. (1996): "Book Review: *Human Action*" www.fff.org

Hansen, Kristoffer Moustén (2017): „Den østrigske kritik af socialismen“ *LIBERTAS* nr. 65, 52-61.

Hayek, F.A. (1934): "Carl Menger (1840-1921)" *Economica* 1, 393-420, optrykt i Hayek: *The Fortunes of Liberalism. The Collected Works of F.A. Hayek*. Indianapolis, Liberty Fund 1992.

Hayek, F.A. (1937): "Economics and Knowledge," *Economica* IV, 33-54, optrykt i Hayek (1948): *Individualism and Economic Order*. Chicago.

Hayek, F.A. (1940): "Review of *Nationalökonomie: Theorie des Handelns und des Wirtschaftens*," *Economic Journal* 51, 124-127. Optrykt i Hayek: *The Fortunes of Liberalism. The Collected Works of F.A. Hayek*. Indianapolis, Liberty Fund 1992.

Hayek, F.A. (1944): *The Road to Serfdom*. London 2001.

Hayek, F.A. von (1945): "The Use of Knowledge in Society," *American Economic Review* XXXV, 519-530, i Hayek (1948): *Individualism and Economic Order*. Chicago.

Hayek, F.A. von (1946): "The Meaning of Competition," i Hayek (1948): *Individualism and Economic Order*. Chicago.

- Hayek, F.A. (1968a): "The Austrian School of Economics," *International Encyclopedia of the Social Sciences*, London. Optrykt i Hayek: *The Fortunes of Liberalism. The Collected Works of F.A. Hayek*. Indianapolis, Liberty Fund 1992.
- Hayek, F.A. (1968b): "Competition as a Discovery Procedure," i Hayek: *New Studies in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas*. London 1978.
- Hayek, F.A. (1973a): "The Place of Menger's *Grundsätze* in the History of Economic Thought," i Hicks and Weber (eds.): *Carl Menger and the Austrian School of Economics*. Oxford. Optrykt i Hayek: *The Fortunes of Liberalism. The Collected Works of F.A. Hayek*. Indianapolis, Liberty Fund 1992.
- Hayek, F.A. (1973b): "Ludwig von Mises (1881-1973)" *National Review* 9, 1244-46, optrykt i Hayek: *The Fortunes of Liberalism. The Collected Works of F.A. Hayek*. Indianapolis, Liberty Fund 1992.
- Horwitz, Steven (1994): "Subjectivism" i Peter J. Boettke (ed.): *The Elgar Companion to Austrian Economics*. N.Y.
- Horwitz, Steven (2005): "From Smith to Menger to Hayek. Liberalism in the Spontaneous-Order Tradition," *The Independent Review* 6, 81-97.
- Hülsmann, Jörg Guido (2002): "Introduction," Mises: *Epistemological Problems of Economics*. Indianapolis, Liberty Fund 2003.
- Hülsmann, Jörg Guido (2007): *Mises: The Last Knight of Liberalism*. Auburn.
- Hutchison, T.W. (1981): *The Politics and Philosophy of Economics. Marxians, Keynesians and Austrians*. Oxford.
- Kirzner, Israel M. (1990): "Menger, classical liberalism and the Austrian school of economics," i Bruce J. Caldwell (ed.): *Carl Menger and his legacy in economics*. Durham and London.
- Kirzner, I.M. (1997): "Between Mises and Keynes" *The Austrian Economics Newsletter* 17, 1.
- Kirzner, Israel M. (2000): *The Driving Force of the Market. Essays in Austrian Economics*. London.
- Kirzner, Israel M. (2001): *Ludwig von Mises*. Wilmington, Delaware.
- Kirzner, Israel M. (2005): "The Economic Calculation Debate: Lessons for Austrians." *The Review of Austrian Economics* 2, 1-18.
- Kofoed, Erik (2012): "Østrigsk konjunkturteori – en kritisk analyse," *LIBERTAS* nr. 51, 8-11.
- Köhlert, Sebastian (2017): "Ludvig von Mises og økonomiens grundlag" *LIBERTAS* nr. 65, 45-51.
- Menger, Carl (1871): *Principles of Economics*. N.Y. 2002.
- Menger, Carl (1883): *Investigations into the Method of the Social Sciences*. Auburn 2009.
- Menger, Carl (1892) "On the origins of money," *Economic Journal* 2, 239-55.
- Merrild, Uffe og Jonas Ejlersen (2017): "Praxeologi – det logiske valg" *LIBERTAS* nr. 65, 41-44.
- Mises, L.v. (1912): *The Theory of Money and Credit*. 5th ed. 1953. Indianapolis, Liberty Fund 1981.
- Mises, L.v. (1927): *Liberalism*. Indianapolis, Liberty Fund 2005.
- Mises, L.v. (1929): "Carl Menger and the Austrian School of Economics," i Greaves (ed.) (1996): *Austrian Economics. An Anthology*. N.Y.
- Mises, L.v. (1932): "The Controversy over the Theory of Value," i *Epistemological Problems of Economics*. 1933. LvM Institute 2003.
- Mises, L.v. (1933): *Epistemological Problems of Economics*. Indianapolis, Liberty Fund 2013.
- Mises, L.v. (1949): *Human Action*. 4th ed. 1966. Indianapolis, Liberty Fund 2007.
- Mises, L.v. (1962): *The Ultimate Foundation of Economic Science. An Essay on Method*. Indianapolis, Liberty Fund 2006.
- Mises, L.v. (1969): *The Historical Setting of the Austrian School of Economics* i Mises (2013), *Notes and Recollections with The Historical Setting of the Austrian School of Economics*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Mises, L.v. (1978): *Notes and Recollections*, i Mises (2013): *Notes and Recollections with The Historical Setting of the Austrian School of Economics*. Indianapolis, Liberty Fund.

- Moorhouse, John C. (1993): "A Critical Review of Mises on Mathematical Economics," *History of Economics Review* 20, 61-74.
- Neck, Reinhard (2014): "On Austrian Economics and the Economics of Carl Menger," *Atlantic Economic Journal* 42, 217-27.
- Pedersen, Torben Mark (2012): "Mises, Hayek og Rothbard om guldstandard og free banking," *LIBERTAS* nr. 51, 20-39.
- Pedersen, Toben Mark (2014): "F.A. Hayek: 1944, 1974," *LIBERTAS* nr. 59, 24-35.
- Pedersen, Toben Mark (2017): "Carl Menger og den marginalistiske revolution i økonomisk teori" *LIBERTAS* nr. 65.
- Popper, Karl (1960): *The Poverty of Historicism*. 2nd ed. London.
- Salerno, Joseph T. (1999): "The Place of Mises's *Human Action* in the Development of Modern Economic Thought," *The Quarterly Journal of Austrian Economics* 2, 35-65.
- Samuelson, P.A. (1947): *Foundations of Economic Analysis*. Cambridge, Ma.: Harvard.
- Samuelson, P.A. (1998): "How *Foundations* came to be" *Journal of Economic Literature* XXXVI, 1375-86.
- Sandmo, A. (2011): *Economics Evolving. A History of Economic Thought*. Princeton.
- Schorske, C.E. (1981): *Fin-de-Siecle Vienna. Politics and Culture*. New York.
- Selsing, Rune Toftegaard (2012): "Praxeologi – den østrigske videnskabelige metode" *LIBERTAS* nr. 51, 5-7.
- Sennholz, H.F. (1985): "The monetary writings of Carl Menger," i Rockwell (ed). (1985): *The Gold Standard. Perspectives in the Austrian School*. Auburn 1992.
- Skousen, Mark (2009): *The Making of Modern Economics*. 2nd ed. Armonk N.Y.
- Smith, Adam (1776): *Nationernes Velstand*. København, 2013.
- Smith, Barry (1994): "Aristotelism, apriorism, essentialism," i Peter J. Boettke (ed.): *The Elgar Companion to Austrian Economics*. N.Y.
- Streissler, Erich W. (1972): "To What Extent Was the Austrian School Marginalist?" *History of Political Economy* 4, 426-441.
- Streissler, Erich W. (1990a): "The influence of German economics on the work of Menger and Marshall," i Bruce J. Caldwell (ed.): *Carl Menger and his legacy in economics*. Durham and London.
- Streissler, Erich W. (1990b): "Carl Menger on economic policy: the lectures to Crown Prince Rudolf," i Bruce J. Caldwell (ed.): *Carl Menger and his legacy in economics*. Durham and London.
- White, Lawrence (1977): "The Methodology of the Austrian School of Economics," Center for Libertarian Studies.

Praxeologi - det logiske valg

Uffe Merrild og Jonas Ejlersen

Selvom ordet praxeologi kan dateres tilbage til begyndelsen af det 20. århundrede, så er det ikke realistisk, at du kan finde nogen dansk fremmedordbog, der beskriver, hvad det betyder. Ikke desto mindre er det kritisk at forstå praxeologi for at kunne opbygge et endegyldigt sandt økonomisk argument. Ludwig von Mises tilegnede en stor del af sit liv til at opbygge en økonomisk metode, der én gang for alle kunne underminere socialisternes og interventionisternes argumentation. Du bør bruge lidt af din tid på at forstå praxeologi, da det er et vidunderligt værktøj til at forstå opbygningen af solid økonomisk argumentation, og da det kan hjælpe dig med at tilbagevise store dele af socialisternes og interventionisternes argumentation.

Praxeologi (handlingens logik) blev udarbejdet af Ludwig von Mises (1881-1973), som; hvis man skulle være i tvivl om, hvor stor en fortæller han var for det frie marked; på et møde i Mont Pèlerin Society kaldte Milton Friedman og de andre deltagere for en flok socialister, Hülsmann (2007).

Ludwig von Mises mente, at det var muligt at forankre økonomisk videnskab i en uigen-drivelig teoretisk struktur. For at skabe denne struktur var det nødvendigt at gå til kilden for al økonomisk aktivitet: menneskets valg. Hvis det er muligt at danne en generel teori, der beskriver menneskets valg, så er det også muligt at bruge denne teori til trin-for-trin at udlede de økonomiske love.

Praxeologi består kort sagt af de logiske følger af det faktum, at mennesker agerer (handlingsaksiomet), og at de benytter midler til at forsøge at nå deres mål. Derudover har praxeologi et par underliggende empirisk baserede antagelser, som at individer varierer, og at mennesker anser fritid som værende et værdifuldt gode, Rothbard (2011).

Praxeologi hviler på metodologisk individualisme, der fortæller os, at kun individer

kan tænke, føle og agere. Nationer, grupper og virksomheder er bare metaforer for individer, der interagerer i en eller anden sammenhæng for at opnå et givent mål. Derudover tager man afstand fra ideen om, at man kan lave kvantitative, interpersonelle værdiansættelser. Det er ikke muligt at beskrive følelser, sensationer, eller skuffelser ved hjælp af en objektiv enhed, som man ellers kan med diverse enheder i den naturvidenskabelige verden – eksempelvis meter, liter, tyngdekraft. Umuligheden af måling af menneskelig værdi skyldes ikke tekniske problemer, men snarere fraværet af konstante forhold, Mises (1998).

Den økonomiske videnskabs udsagn og love bliver, ifølge Mises, ikke udledt på baggrund af historisk erfaring og kan ikke verificeres eller falsificeres igennem erfaring eller fakta. Udsagnene og lovene går derimod både logisk og tidsmæssigt forud for historiske begivenheder, Mises (1998). Mises bemærker, at økonomiske udsagn ikke kan udledes igennem observationer, da empiriske beviser kun kan gengive ting, som de tilfældigvis er, og ikke som de nødvendigvis altid er.

Det, der dermed adskiller østrigerne fra de andre økonomiske skoler, er, at østrigerne vur-

derer økonomi som værende en *a priori* videnskab, dvs., en videnskab der, modsat *a posteriori*, ikke er afhængig af erfaringer, men derimod bygges på logisk ræsonnement, Hoppe (1995). Eksempelvis vil man *a priori* kunne sige, at hvis der indføres en mindsteløn for skraldemænd på 50.000 kr. i timen, og markedsligevægtsprisen er under 50.000 kr., så vil færre skraldemænd få tilbudt arbejde, da efterspørgslen efter skraldemænd er lavere ved dette prisniveau. Det er ikke nødvendigt at indføre en mindsteløn på 50.000 kr. i timen for at kunne påvise, at det vil føre til arbejdsløshed – vi kan sagtens ræsonnere os frem til det.

Som nævnt hviler praxeologi på handlingsaksiomet og de udsagn, der logisk kan deduceres ud fra handlingsaksiomet. Handlingsaksiomet fortæller os, at mennesker agerer, og at de bruger midler til at nå deres ønskede mål. Det er ikke muligt at tilbagevise handlingsaksiomet, da det vil være en handling i sig selv, hvor man vil benytte midler til at opnå et mål. Handling skal i denne sammenhæng forstås som en bevidst handling for at opnå et givent mål i modsætning til handlinger, der er uden for vores kontrol (reflekser, epilepsianfald, etc.), Gordon (2000).

Menneskets handling er altid rettet imod den usikre fremtid. Handling er dermed altid til en vis grad spekulation. Udtænkning og tilrettelæggelse af menneskets handling omhandler altid, hvorledes mennesket bruger sine intellektuelle evner, sin viden om samtiden og historien, til at vurdere og håndtere den usikre fremtid, for at tilrettelægge sin handling således, at handlingens effekt på omgivelserne bedst muligt bevirker, at mennesket opnår sit selvvalgte mål, Mises (1998).

En af de logiske følger af en teori, der beskriver menneskets valg som det centrale element i den økonomiske teori, er, at hvert valg indebærer et fravalg. Praxeologien siger, at det nødvendigvis må forholde sig således, at den subjektivt opfattede værdi er ordinal frem for kardinal. Altså at værdi opfattes som en rangliste over valgmuligheder, mennesket har. Værdi opfattes dermed ikke som en størrelse, der kan måles i specifikke nytteenheder. Ydermere fastslår praxeologien, fordi det er en generel teori om menneskets handlingslogik, at alle

handling, valget af mål og midler, kan stables sammen i én stor ordinal skala, hvor mennesket rangerer sine mål og midler. Værdiskalaen er i sig selv ikke observerbar, varig eller målbar. Værdiskalaen er blot et abstrakt begreb, som beskriver en komponent i handlingens logik, Murphy (2015).

Praxeologiens implikationer

Når først handlingsaksiomet sandhed er blevet etableret, så kan vi gå videre til de udsagn og love, der kan udledes på baggrund deraf. De love, som kan udledes af handlingsaksiomet, varierer fra de simple, som loven om faldende marginal nytteværdi, loven om udbud og efterspørgsel og loven om én pris, til de mere avancerede som den østrigske konjunkturteori og pengeregessionsteoret.

Såfremt at der ikke er nogen fejl i deduktionsprocessen, så vil konklusionerne, som ræsonnementet kaster af sig, være valide *a priori*, fordi deres validitet kan spores tilbage til det ubestridelige handlingsaksiom.

Det første, vi kan udlede fra handlingsaksiomet, er, at mennesker har præferencer. Dvs., at når en aktør foretager en handling, så viser aktøren, at han på et givent tidspunkt foretrækker en handling frem for en anden. For eksempel hvis aktøren beslutter sig for at bytte en økonomibog for 10 kagebøger, så viser han, at han foretrækker 10 kagebøger, og at den anden aktør i transaktionen foretrækker økonomibogen. Og ved at lade handlen gå igennem, profiterer begge involverede parter, da de får opfyldt et behov, som gør dem begge bedre stillet end før.

Herfra kan vi gå videre til at opstille præferenceskalaer for de enkelte aktører, vi kan danne udbuds- og efterspørgselskurver, vi kan udlede loven om én pris og påvise, at det vil have en negativ effekt, hvis nogen implementerer en mindstepris, der er over markedsligevægtsprisen, eller en maksimalpris, der er under markedsligevægtsprisen. Vi kan logisk forestille os, at den tilstand, der generelt gør folk bedst i stand til at opnå deres mål, er der, hvor det frie marked får lov til at operere. Det gælder ikke kun økonomi- og kagebøger, men også services som børnepasning, infrastruktur, militær og politi.

Praxeologien udvider dermed den økonomiske metode til ikke blot at beskrive vare- og pengetransaktioner i markedet, men den inkluderer andre menneskelige handlinger under samme teori. Det integrerer markedet i en overordnet samfundsstruktur, som de klassiske økonomer adskilte. Praxeologien er også en socialfilosofi, der beskriver, hvordan de enkelte menneskers valg fører til det samlede resultat, som vi kalder samfundet. I praxeologien finder vi forklaringen på, hvorfor de frivillige udvekslinger (markedskræfterne) kan bruges til at forstå, hvordan et samfund baseret på privat ejendomsret har udviklet de nødvendige institutioner, der skal til for at skabe markedsøkonomien, som vi kender den i dag med sprog, penge og love, Rothbard (2002).

Praxeologi vs. positivisme

Praxeologi afviger fra en af de mest benyttede metoder blandt økonomistuderende i dag: positivisme. Positivismen er, ifølge Rothbard (2011), de sociale videnskabers forsøg på at imitere naturvidenskaben. Det er, modsat praxeologi, en *a posteriori*-tilgang, hvor erfaringer er afgørende for dannelsen af hypoteser, som så kan føre videre til økonomiske "love," hvis observationerne tillader det. Der bliver så bygget videre og videre på de økonomiske love, såfremt der ikke forekommer noget empiri, der modbeviser de opstillede hypoteser. Hvis der opstår empiri, der modbeviser en hypotese, så kan man i positivismen opstille betingelser, der gør, at hypotesen stadig er gyldig. Eksempelvis kunne hypotesen, "hvis A da B" blive falsificeret af empiri. Da kunne man opstille en ny hypotese, hvor "hvis A da B" var betinget af C. Og hvis den hypotese viste sig at blive falsificeret igennem empiri, så kan man fortsætte i en uendelig strøm af betingelser, der kræver empirisk verificering eller falsificering, og dermed aldrig nå til nogen økonomisk, eviggyldig lov, Hoppe (2005).

Hvis vi tager udgangspunkt i det tidligere eksempel med skraldemænd, så kunne en hypotese være, at en indførsel af en mindsteløn på 50.000 kr. i timen vil føre til flere ansatte skraldemænd. Da den gennemsnitlige timeløn for skraldemænd i dag er et pænt stykke under 50.000 kr., vil man logisk kunne ræsonnere sig

frem til, at det vil føre til færre ansatte skraldemænd, men med positivismens fremgangsmåde vil det være nødvendigt at teste hypotesen for at verificere eller falsificere den. Og hvis hypotesen bliver falsificeret, så kan man opstille alle mulige betingelser for, hvilke omstændigheder (C) der kunne betyde, at der blev flere skraldemænd ansat.

Da konkurrerende hypoteser kan blive udformet til at forklare empiriske love, så er det nødvendigt at foretage nye deduktioner ud fra hypoteserne, som det er muligt at teste igennem empiriske observationer. Disse tests kræver, at alle variable, foruden dem, der undersøges, skal holdes konstante. Og det er her, hvor praxeologien siger, at der ikke er nogle konstante, når det kommer til menneskelig handling – der er kun variable. Uanset hvilke historiske episoder, man forsøger at koble sammen, så vil de altid være enkeltstående historiske episoder, der ikke nødvendigvis kan sige noget brugbart om fremtiden. Derfor vil det ikke være muligt at skabe de omstændigheder, som positivismen foreskriver for at kunne bevise økonomiske fænomener empirisk, Rothbard (2011).

Praxeologiens begrænsninger

Østrigerne er meget stædige i fastholdelsen af de praxeologisk givne love, mens de på den anden side er meget forsigtige med at inkludere sig på præcise beskrivelser af fremtidige begivenheder.

Fremtidsudsigter kan ikke tilskrives kvantitativ videnskabelighed, når det kommer til menneskets handling. Fremtidsudsigter dannes af iværksætterne - det er ikke en kvantitativ videnskab, de bedriver, hvor menneskets handling i fremtiden forsøges forudsagt baseret på fortiden. Fremtidsudsigter skabes igennem iværksætterens brug af egne evner og vurdering under de naturligt givne usikkerhedsforhold og betegnes derfor af den østrigske skole som en kunst og er uden for videnskabens sfære, Hoppe (1995).

Konkluderende tanker

Det, der gør praxeologi til et enormt kraftfuldt værktøj, er netop, at dets love skal deduceres logisk ud fra handlingsaksiomet. Dvs., at hvis en person anbefaler et politisk initiativ til

at opnå et givent mål, så skal personen være i stand til at retfærdiggøre det med udgangspunkt i handlingsaksiomet. Medmindre personen pure afviser logikkens love, så vil dette kraftigt begrænse ham.

Desuden gør *a priori*-tilgangen det utilstrækkeligt at opstille en hypotese og bevise den ved hjælp af empiri, der tilfældigvis under de omstændigheder bakker op om den konklusion, som undersøgeren er på jagt efter. Det er nok også årsagen til, at praxeologi ikke er den foretrukne metode på økonomistudiet, da den ville begrænse de tvivlsomme konklusioner, som de studerende kan komme frem til ved hjælp af hypoteser, fiktive konstanter og selektiv empiri.

Videre læsning

Hvis man er interesseret i en epistemologisk diskussion om emnet, så anbefaler vi Hans-Hermann Hoppes bog *Economic Science and The Austrian Method*. Alternativt kan man ved at følge youtube-linket i litteraturlisten se Hoppes udførlige udlægning af praxeologi og kritik af positivismen.

Hvis man gerne vil lære mere om praxeologi og dets implikationer, men på et mindre avanceret niveau end Mises' *Human Action*, så anbefaler vi kraftigt Robert Murphys *Choice*.

Vil man gerne dybere ind i logik og menneskelig handling på et meget grundlæggende niveau, så anbefaler vi David Gordons *An Introduction to Economic Reasoning*, som også findes på dansk som gratis PDF-fil på www.mises.org.

Litteratur

Gordon, David (2000): *An Introduction to Economic Reasoning*. Ludwig von Mises Institute.

Hoppe, Hans-Hermann (1995): *Economic Science and the Austrian Method*. Ludwig von Mises Institute.

Hoppe, Hans-Hermann (2005): *Praxeology: The Austrian Method*. Located on, <https://www.youtube.com/watch?v=mBYTKeYOIdQ> November 17, 2017

Hülsmann, Jörg Guido (2007): *Mises. The Last Knight of Liberalism*. Ludwig von Mises Institute.

tute.

Mises, Ludwig von ([1949] 1998): *Human Action: A Treatise on Economics*. Ludwig von Mises Institute.

Murphy, Robert P. (2015): *Choice: Cooperation, Enterprise, and Human Action*. Independent Institute.

Rothbard, Murray N. ([1976] 2011): *Economic Controversies*. Ludwig von Mises Institute.

Rothbard, Murray N. ([1982] 2002): *The Ethics of Liberty*. New York University Press.

Den østrigske kritik af socialismen

Kristoffer Mousten Hansen

Kan samfundet organiseres socialistisk? De østrigske økonomer var historisk set nogle af de førende kritikere af denne tese. I denne artikel vil vi fremføre deres væsentligste argumenter mod socialismen. Vi begynder med Böhm-Bawerks kritik af Karl Marx. Dernæst følger Mises' berømte beregningsargument og Hayeks vidensproblem. Dernæst ser vi på, hvordan Rothbard brugte beregningsargumentet til at påvise, at der ikke er grund til at frygte monopoldannelser og endelig afsluttes med et kort rids af Hoppes generelle socialismekritik.

Et af den østrigske skoles væsentligste bidrag til den økonomiske videnskab er uden tvivl deres kritik af socialismen. Kan socialisme fungere? Kan vi organisere samfundet kollektivt, så folket som sådan og ikke private kapitalister kontrollerer produktionsmidlerne? Det påstod socialisterne, og før østrigerne var der ikke megen debat om emnet – det var jo i det 19. århundrede ingen steder aktuelt. Enten fremførtes socialismen som etisk-politisk filosofi (f.eks. kristen socialisme), eller socialisterne indskrænkede sig til at kritisere kapitalismen og til at påstå, at socialismen var et senere og højere historisk stadie. Konkrete planer for, hvordan et socialistisk samfund rent praktisk skulle fungere, blev ikke fremført i detaljer. De ”utopiske” socialister antog blot overfloden, Marx og marxisterne afviste enhver diskussion af det fremtidige socialistiske samfund. For ham var det nok, at socialismen som et senere historisk stadie nødvendigvis også var et højere udviklingstrin.

Østrigernes kritik udstillede, som vi skal se, de indbyggede modsætninger i socialismen, både modsætningerne i marxismens teser og i det socialistiske samfunds organisation. Men dette betyder ikke, at socialismekritikken i dag kun har historisk interesse: Rothbard brugte Mises' beregningsproblem til at påvise, at der ikke er et monopolproblem på det frie marked, og Hoppe har forsøgt at generalisere socialis-

mekritikken til en kritik af alle begrænsninger af det frie markeds udfoldelse. Men mere om det nedenfor.

Artiklen er opbygget nogenlunde kronologisk. Vi begynder med Böhm-Bawerks kritik af Marx's udbytningsteori. Dernæst følger Mises' argumenter mod muligheden af socialistisk planlægning. Hayeks behandling af informationsproblemet vil også blive berørt. På overfladen kan Mises og Hayeks argumenter synes ens, men der er en grundlæggende forskel: Mises' påstand er, at centralplanlægning af økonomien er umulig, selv hvis man har alle informationer om det ønskede udkomme og de forhåndenværende produktionsmidler, mens Hayek pointerer, at disse informationer faktisk umuligt kan samles og bruges centralt, da de af natur er spredt ud over hele samfundet, afhænger af de enkelte aktører og ændrer sig konstant. Efter fremstillingen af socialismekritikken som sådan følger Rothbards argument mod muligheden af monopoler, som han bygger på Mises' beregningsproblem og endelig Hoppes generelle kritik af socialisme, defineret som ethvert indgreb i den private ejendomsret.

Böhm-Bawerk mod marxismen

De østrigske økonomer tog tidligt marxisterne alvorligt, Schulak og Unterköfler (2011, 91ff), og især Böhm-Bawerk kritiserede Marx's økonomiske teorier. Blev arbejderne udbyt-

tede i et kapitalistisk system, fordi kapitalisterne tilegnede sig en del af arbejdets værdi ved deres kontrol med produktionsmidlerne? Dette var Marx's påstand, som Böhm-Bawerk gav detaljerede modsvar på. Første gang i sin historiske oversigt over renteteorier fra 1884, Böhm-Bawerk (1959a). Hans kritik gjaldt især de to væsentligste socialistiske tænkere i samtidens tysktalende verden: Rodbertus og Marx, men Böhm-Bawerk medgav, at det teoretiske grundlag for deres udbytningsteori, som han kaldte den, var blevet lagt af de klassiske økonomer.

Med Ricardo og populariseringen af Ricardos system vandt den ide udbredelse, at al værdi skyldes arbejde, Ricardo (1951). Kun arbejderens indsats er værdiskabende. Kapitalisten tilegner sig derfor en del af det produkt, som arbejderne alene skaber, han udbytter dem. Hvordan? Fordi arbejderne er tvunget af behovet for at opretholde deres eksistens til at sælge deres arbejde for mindre, end det er værd.

Er dette sandt? Böhm-Bawerk fremførte to angreb på udbytningsteorien. Den første er nok den i dag mindst kontroversielle: Arbejdet er ikke al økonomisk værdis kilde. Alle knappe ressourcer har værdi, hvad enten de er frembragt ved arbejde eller er naturskabte. Det eneste kriterie for en vares værdi er, om den afhjælper et menneskeligt behov. Den konkrete værdi, der tilskrives en vare, afhænger af det lavest rangerede behov, den sidste (marginale) enhed af varen, man har til rådighed, kan afhjælpe. Dette er sandt både for varens brugsværdi og for dens bytteværdi (pris), selvom det først var med 1870'ernes fremskridt i den økonomiske videnskab, at de rette årsagssammenhænge blev klarlagt (østrigernes bidrag i den forbindelse findes i Mengers *Grundsätze* (2007) og andet bind af Böhm-Bawerks afhandling om kapital- og renteteori (1959b)) Det er endda først med Mises i 1912 (1981b), at vi får det teoretiske grundlag for at anvende den moderne økonomis love om grænsenytte på penge).

Böhm-Bawerks andet angreb var på selve udbytningsteorien. Lad os bare sige, at kun arbejdet er værdi-produktivt – vi kan antage en situation, hvor kun arbejde er en knap ressource. Vil kapitalistens rente i det tilfælde

være udbytning? Arbejderen skal naturligvis, siger Böhm-Bawerk, betales den fulde værdi af sit arbejde. *Men det bliver han også, selvom kapitalisten får sin betaling!* Spørgsmålet er, skal arbejderen have den fulde, nutidige værdi af sit arbejde, eller den fulde fremtidige værdi? At kapitalisten tjener mere på at sælge det endelige produkt, end han under fremstillingen har betalt arbejderne, skyldes, at arbejderne blev betalt, inden produktet var færdigt. Det er tidsdifferencen, der er skyld i forskellen, ikke udbytning. Arbejderne får den fulde værdi, men det er den fulde nutidige værdi af det færdige produkts fremtidige værdi. Dette er ikke specielt for et kapitalistisk samfund, men vil også nødvendigvis gøre sig gældende under socialismen.

Marx og socialisternes udbytningsteori var dermed grundigt gendrevet af Böhm-Bawerk. Hans mest kendte Marx-kritik behøver vi ikke opholde os ved, Böhm-Bawerk (1949). Her er det de interne modsætninger i Marx's system, der kommer under kærlig behandling. Marx's konklusion af udbytningsteorien var, at kapitalistens profit var proportional med cirkulerende kapital, men faktum var, at profitten er proportional med den totale kapitalsum. Marx havde lovet en løsning på problemet i 3. bind af *Kapitalen*, men da dette endelig udkom, var der ingen løsning – blot flere modsætninger, som Böhm-Bawerk nådesløst udstillede. Marx's system, konkluderede Böhm-Bawerk, har en fortid og en nutid, men ingen fremtid, Böhm-Bawerk (1949, 117).

Von Mises og beregningsproblemet

Så meget for marxisme-kritikken. Eftersom Marx aldrig beskrev, hvordan det socialistiske samfund kan organiseres, er en kritik af hans system som sådan ikke en kritik af socialismen. Marx og socialisterne kan have taget fejl i deres værditeori og i deres forståelse af kapitalistens rolle, men det betyder jo ikke nødvendigvis, at samfundet ikke kan organiseres socialistisk. Det er først med Ludwig von Mises, at vi får en kritisk analyse af problemerne. Inden da havde der da været kritik af socialisternes fremtidsplaner. Et ofte fremført kritikpunkt var incitamentsproblemet (se Mill (1909)): Der ville ikke være nogen incitamenters til at arbejde, hvis

man ingen privat vinding havde ved sin indsats. Hvorfor anstrenge sig, lære et håndværk og finde sig i et kedsommeligt og besværligt arbejdsliv, hvis man ikke blev betalt for det? Socialisternes svar var dog klart, for efter revolutionen ville et nyt, socialistisk menneske opstå, som uselvvisk ville arbejde for samfundets bedste. Når han ikke længere blev undertrykt men kunne se, at arbejderne i fællesskab nød det fulde udbytte af arbejdet, så ville det socialistiske menneske frivilligt og med glæde indordne sig i arbejdet. For sådanne mennesker vil Marx's slogan "yde efter evne, nyde efter behov" virke indlysende retfærdigt.

Overfor denne utopi er al snak om incitamenter kedelig og irrelevant. I dag, hvor vi stadig er kapitalens slaver, kan de argumenter lyde fornuftige, men de er virkningsløse mod den påståede grundlæggende ændring af menneskets natur, som vil følge på revolutionen.

Det grundlæggende spørgsmål, som socialisterne må besvare, er dog et andet, nemlig hvorvidt økonomisk beregning er muligt i en socialistisk økonomi. Selv i et samfund befolket af engleagtige mænd eller af de forestillede sovjetmennesker skal produktionsmidlerne allokere, og der skal vælges mellem et hav af forskellige kombinationsmuligheder og produktionsplaner. Spørgsmålet er: Hvordan gør man det i en socialistisk økonomi, Rothbard (2011b, 828–29)?

Mises var den første, der klart formulerede problemet. Han havde visse forløbere (se Huerta de Soto (2010)), men ingen, der nåede samme løsning som ham selv og viste, at rationel økonomisk planlægning ikke bare er vanskeligt, men ligefrem en teoretisk umulighed i et socialistisk samfund. Mises formulerede sin teori første gang i en artikel i 1920 og gentog den i udvidet form i sin bog om socialismen fra 1922 og igen i 1949 i hans magnum opus *Human Action*, Mises (1990, 1981a, 1998).

Det er ikke fordelingen af forbrugsgoder, Mises ser som problemet under socialismen. Dette kan let klares, og der kan endda opstå et generelt byttemiddel – penge – med hvilket forbrugsgoder kan udveksles, så den enkelte borger kan bytte sig til de forbrugsgoder, han selv ønsker. Det er endda nødvendigt for administrationen af det økonomiske liv, at de

bytteforhold, der opstår mellem forbrugsgoder, bruges i uddelingen af disse. Hvis f. eks. bytteforholdet mellem cigarer og cigaretter er 1 til 5, kan den økonomiske administration ikke fastsætte forholdet 1 til 3 i uddelingen af tobak, Mises (1990, 3–5). Det er med andre ord ikke umuligt for den socialistiske stat at se hvilke varer, der er størst efterspørgsel på og forsøge at planlægge produktionen herefter – det er ikke på forbrugssiden, socialismen råder i vanskeligheder.

Vanskeligheden opstår, når produktionsmidlerne skal allokere. Disse er pr. definition i fælleseje, og derfor står de udenfor alle bytteforhold. Dermed kan man heller ikke udtrykke deres værdi i penge og kan heller ikke udføre beregninger af deres værdi i penge og måle forholdet mellem udgifter og indkomst, profit og tab, Mises (1990, 4, 2).

Er det da nødvendigt at måle alt i penge for at kunne beregne ens udbytte ved forskellige produktionsplaner? Ja og nej. Forbrugsgoders værdi er altid et spørgsmål om individets bedømmelse af dem. Han foretrækker og sætter til side, graderer goderne på en skala, men han måler ikke deres værdi, Mises (1990, 9). Dette går fint for forbrugsgoder, og under primitive forhold er det endda muligt at skabe sig en vis klarhed over betydningen af produktionsgoder for tilfredsstillelsen af ens behov.

I moderne, industrialiserede samfund er det dog anderledes. Her er forholdene så udviklede, at det ikke er muligt direkte at bedømme omkostningerne ved en brug af produktionsmidlerne frem for en anden. De rent subjektive værdisættelser kan ikke bruges, da man ikke ud fra dem kan udlede en enhed, man kan bruge til økonomisk beregning. I en økonomi, hvor varer frit kan handles, bruges deres objektive bytteværdi – pris – som enheden til udførelse af økonomiske beregninger, og i en pengeøkonomi udfylder penge denne funktion. Økonomisk beregning bliver dermed et spørgsmål om beregning i penge.

Ideen er ikke, at en sådan metode er perfekt. Penges værdi er ikke stabil, selvom denne ustabilitet som regel ikke er af stor betydning sammenlignet med de konstante ændringer i alle andre økonomiske data. Det er også rigtigt, at ikke alt kan måles i penge. Venskab, ære,

lykke – alt dette ligger udenfor den sfære, hvor beregning i penge har sin anvendelse. Dette gør ikke den slags idealer irrationelle, tværtimod: De er at regne for goder af lavere rang, forbrugsgoder, og er derfor umiddelbart åbne for vores bedømmelse, Mises (1990, 12–13). Pointen med økonomisk beregning er ikke, at alle goder skal måles i penge; den er, at vi ved at omdanne de subjektive estimater til objektive størrelse kan udstrække den umiddelbare subjektive bedømmelse af forbrugsgoderne til de højere rangerede goder – produktionsgoderne – og dermed bliver rationel økonomisk handling mulig.

Hvorfor skulle dette ikke være muligt i et socialistisk samfund? Der er to forudsætninger for muligheden for beregning i penge: At produktionsmidler såvel som forbrugsgoder handles; og at der faktisk findes et byttemediel, penge, som bruges i handelen med både forbrugsgoder og produktionsmidler, da det må fungere som fællesnævner i de økonomiske beregninger. Mises medgiver, at penge kan eksistere i det socialistiske samfund, men det er uforeneligt med socialismen som sådan, at der handles med produktionsmidlerne, da en sådan handel forudsætter privat ejerskab. Uden privat ejerskab, ingen handel med produktionsmidlerne, uden handel, ingen prissætning og dermed ingen mulighed for beregning i penge, Mises (1981a, 113).

Beregning i penge er altså den eneste mulige form for økonomisk beregning. Mises kritiserede i 1920'erne og de følgende årtier mange af de løsningsforslag, som socialisterne fremførte. Hvad end det var et spørgsmål om beregning *in natura*, i arbejdstid, forsøg på at etablere forskellige statistiske forhold eller såkaldt markedssocialisme så lider de alle af samme grundlæggende mangel – når de da ikke rent undgår det centrale spørgsmål – de lykkes ikke med at etablere en fællesnævner for værdien af produktionsmidlerne, hvori beregningerne, der muliggør rationel økonomisk handling, kan udføres (se Mises (1990, 39ff, 1981a, 116–23, 2002a, 2002b, 1998, 699–711)). Det er nok i *Human Action*, Mises klarest viser den rolle, som prissætning spiller for rationel økonomisk planlægning. Lad os blot antage, at der er enighed om, hvilke forbrugsgoder, der skal

produceres. Lad os endvidere antage, at det socialistiske planbureau råder over al tilgængelig teknologisk ekspertise, de kender alle mulige metoder til at producere det ønskede resultat, de har fuld viden om alle forhåndenværende produktionsmidler og arbejdere. *Og alligevel vil en rationel beslutning være umulig!* Skriver Mises:

”The director wants to build a house. Now, there are many methods that can be resorted to (...) Which method should the director choose? He cannot reduce to a common denominator the items of various materials and various kinds of labor to be expended. Therefore he cannot compare them. He cannot attach either to the waiting time (period of production) or to the duration of serviceableness a definite numerical expression. In short, he cannot, in comparing costs to be expended and gains to be earned, resort to any arithmetical operation. The plans (...) enumerate a vast multiplicity of various items in kind; they refer to the physical and chemical qualities of various materials and to the physical productivity of various machines, tools, and procedures. But all their statements remain unrelated to each other. There is no means of establishing any connection between them.” Mises (1998, 694).

Mod Mises' argumenter kan man indvende, at det kan godt være, socialismen ikke kan fungere i teorien, men i praksis har vi masser af erfaring med socialistiske økonomier. Nazityskland, Sovjetunionen, Maos Kina... Er det ikke så mange praktiske modbeviser af Mises' teori? Svaret er nej, og Mises havde allerede i 1920 forklaret hvorfor.

En socialistisk økonomi er umulig, fordi det i fraværet af priser udtrykt i penge er umuligt at allokere ressourcer og beregne omkostninger og indtægter ved forskellige produktionsplaner. Men når socialismen er begrænset og kan referere til markedspriser udenfor det socialistiske system, så er en vis rationalitet i planlægningen mulig. Hvad end det drejer sig om en socialiseret sektor i samfundsøkonomien eller et socialistisk land i verdensøkonomien, så gælder denne konklusion stadig: de socialistiske planlæggere vil kunne referere til markedspriserne i det kapitalistiske system og kan derfor bruge disse som rettesnor i deres

egen planlægning, Mises (1990, 17–18, 1998, 698–99). Dette gælder også rent tidsmæssigt: hvis ikke de økonomiske forhold bliver forstyrrede af den socialistiske revolution, vil det i begyndelsen af det nye styre være muligt blot at fortsætte produktionen som hidtil. Som tiden går og forholdene ændrer sig, vil der dog opstå større og større forskelle mellem de faktiske forhold som de er nu, og som de var, da man overgik til centralplanlægning. Uden et fungerende prissystem vil det være umuligt at følge og tilpasse sig disse ændringer og investere i de rigtige produktionsgrene, så selv under disse gunstige forhold for socialismens indførelse vil det derfor hurtigt vise sig umuligt at opretholde en rationel økonomisk produktion.

Naturligvis er verdensmarkedpriser ikke retvisende for forholdene internt i det socialistiske land – kornpriserne på varebørsen i Chicago siger intet om de lokale forhold langs Volgas bredder – men de er bedre end ingenting, da alle markeder er forbundne. Det er ”kun” de lokale forhold i det socialistiske samfund, der ikke vil kunne bedømmes ud fra rationelle økonomiske kriterier. En muligvis apokryf historie om Sovjetunionen understreger pointen. I 1960’erne, da det et øjeblik syntes, som om russerne skulle blive mægtigere end de frie lande, skal Khrusjtjov have erklæret, henvendt til de kapitalistiske lande: Vi skal begrave jer! – men vi lader Hong Kong være, så vi kan følge med i priserne på børsen...

Mises argumenterede således hele tiden for den teoretiske umulighed af socialismen, ja, han gik så langt, at han mente, at indførelsen af socialismen ville betyde afskaffelse af rationel økonomisk handling i det hele taget. Til Mises’ beregningsproblem kan vi føje Hayeks vidensproblem, som fint komplementerer Mises.

Hayek og vigtigheden af viden

Hayeks vidensargument er østrigernes andet hovedangreb på socialismen som samfundsform. Hvor Mises indrømmer socialisterne alt bortset fra et prissystem, argumenterer Hayek for, at socialismen rent faktisk ikke ville være i stand til at samle og bruge al den viden, der skal til at administrere økonomien effektivt. Denne viden eksisterer spredt i samfundet, den er ofte uarticuleret og implicit og

kommunikeres mellem borgerne gennem prissystemet. Prisen på en vare er dermed et signal, der ikke fortæller den økonomiske aktør alle de fakta, der førte til præcis dette bytteforholds opståen, men den er en stand-in for denne viden. Hver enkelt økonomisk aktør er dermed i stand til at planlægge sin egen økonomiske adfærd, som om han havde fuld viden om, hvordan han bedst tilpasser sig hele samfundsøkonomien optimalt uden at skulle bekymre sig om mere end sine egne snævre planer.

Hayeks tilgang skal ikke ses som en konkurrent til Mises’, da han er enig i, at spørgsmålet er, hvordan vi organiserer økonomien, så rationel planlægning er mulig, Hayek (1948, 150). Hayek medgiver dog, om ikke andet så for argumentets skyld, at man kan have et fungerende prissystem i et socialistisk system. Spørgsmålet er dog, om planlæggerne vil være i stand til at bruge det til at planlægge produktionen. De skulle i så fald bruge ikke bare al mulig teknisk viden, men også komplet viden om forbrugernes præferencer. At samle denne viden i brugbar form er et arbejde, der overstiger menneskets evner, og denne indsamling er kun første del af arbejdet: dernæst skal man finde ud af, hvad al denne viden så betyder for ens økonomiske planer. Man er nødt til at løse en indviklet matematisk ligning for hvert eneste produkt, der skal færdiggøres, eller hvis produktion er i gang, eller hvis produktion måske skal påbegyndes, hvert eneste øjeblik (ibid., 156). At løse de mange tusinde ligninger, der er tale om, ville nok tage temmelig lang tid, selv i dag hvor vi har uanet større computerkraft til rådighed, end da Hayek først formulerede problemet (1935). Dertil kommer, at det er hvert eneste øjeblik, man på ny skal indsamle informationen, konstruere ligningerne og på ny løse dem. Og dette blot for at gøre centralt og bevidst, hvad markedet hver eneste dag udfører decentralt, og uden at nogen enkeltperson er i stand til at forstå meget mere end forholdene i hans eget, specialiserede hjørne af den sociale produktionsproces.

Som sagt er Hayeks vidensproblem et komplementært argument til Mises’ mere generelle beregningsproblem. Begge er blevet videreudviklet af senere økonomer i hver deres retning. Af særlig interesse er dog Murray Rothbards

brug af beregningsargumentet til at påvise, at monopoler på det frie marked ikke er noget, vi skal frygte, da et monopolforetagende vil stå overfor præcis det samme problem, som den socialistiske centralplanlægger – priserne på varer vil holde op med at være retvisende, og monopolisten vil være ude af stand til at kalkulere sin profit eller sit tab og bliver derfor et let bytte for konkurrenterne.

Rothbard mod monopoler

Det kan umiddelbart lyde mærkeligt at bruge Mises' teori om socialismens umulighed til at løse et problem, som er i hvert fald teoretisk muligt på det frie marked, men ikke kan opstå i en socialistisk økonomi. Monopoler er et markedsfænomen og er problematisk derved, at monopolisten permanent kan øge prisen på den monopoliserede vare over frimarkedsprisen. Den succesfulde forretningsmand, der opnår monopolstatus eller organiserer et effektivt kartel, kan således tvinge forbrugerne til at betale mere for varerne end på det frie marked, Mises (1998, 354ff). Økonomisk magt bliver på den måde en reel trussel mod det frie marked og borgernes velfærd, som må lide under monopolisternes udbytning.¹

Rothbards svar er klart, og som sådan allerede antydet i Mises' refleksioner over brugen af verdensmarkedspriser i socialistiske lande. Mises' udlægning af forudsætningerne for økonomisk beregning er ikke blot en teori, der specifikt påviser problemer for den socialistiske centralplanlægger. Det er en generel teori om nødvendigheden af fungerende markeder for kapitalgoder for at økonomisk beregning i det hele taget er muligt. Dette gælder både for statsstyrede virksomheder og for privatejede firmaer:

”[J]ust as socialist central planning could not calculate economically, no One Big Firm

¹ Det skal understreges, at Mises nok mente, monopoler var en teoretisk mulighed på det frie marked, men han mente ikke det var et problem i praksis. Det eneste område, han mente, de kunne opstå på, var i udvindingen af sjældne råstoffer – og her kunne man anlægge en økologisk synsvinkel på sagen og argumentere for, at monopolprisen tjente til at begrænse brugen af en endog meget knap ressource! Se Mises (1981, 350).

could own or control the entire economy. The Mises analysis applies to any situation where a market for capital goods has disappeared in a complex industrial economy, whether because of socialism or because of a giant merger into One Big Firm or One Big Cartel,” Rothbard (2011a, 823–24).

Det er simpelthen ikke muligt for et selskab at opsluge hele markedet for et givent kapitalgode (fuldstændig vertikal integration) og stadig handle økonomisk rationelt. Hvis ikke der er et eksternt marked, hvortil selskabet kan referere, vil det være ude af stand til at finde ud af, om brugen af kapitalgoder i de integrerede produktionsstadier er rationel eller ej, Rothbard (2009, 609ff, 612–5).

Ulig statslig socialisme vil et frimarkedsmonopol, hvis det da kunne opstå, opleve svære tab og hurtigt opløses. Det vil allerede under opbygningen af monopolet blive stadig vanskeligere at udføre meningsfulde økonomiske beregninger, efterhånden som markederne for kapitalgoder forsvinder. Der er dermed sat en grænse for muligheden ikke bare for et generelt monopol i samfundsøkonomien, men også for specifikke monopoler, da virksomheder vil blive umulige at lede rationelt, hvis markederne for de kapitalgoder, der er specifikke for disse virksomheder, ophører med at fungerere.

Monopoler er dermed ikke en reel trussel for det frie marked. Skulle de opstå, vil de lige så snart gå under. Men giver det overhovedet mening at tale om en monopolpris forskellig fra den pris, der ville fremkomme ved perfekt konkurrence? Rothbard svarer klart nej, Rothbard (2009, 687ff). Denne skelnen er illusorisk og kræver en viden, som hverken den udenforstående økonom eller aktørerne på markedet har. Vi har kun markedsprisen. Hvis vi på nogen måde meningsfuldt skal skelne mellem de to, kræver det, at vi med sikkerhed kender efterspørgselskurvens hældning. Kun hvis efterspørgslen er uelastisk over frimarkedsprisen, kan monopolisten vinde ved at begrænse udbuddet. Efterspørgselskurvens form er dog ikke givet udefra, den skal estimeres af sælgeren selv og ændrer sig konstant. Endelig, hvis det faktisk viser sig, at den er uelastisk over den aktuelle pris, og en sælger derfor vinder ved at begrænse sit fremtidige salg, så er den-

ne inelasticitet ikke et tilfældigt fænomen, den er tværtimod udtryk for forbrugernes præferencer. De foretrækker, at der produceres og sælges mindre af denne vare frem for andre, og den højere gevinst, monopolisten tjener ved at begrænse udbuddet, er derfor udtryk for en bedre allokering af ressourcerne.

Ikke bare er det højst usikkert, om vi derfor nogensinde meningsfuldt kan sige at være i en position, hvor der er et reelt monopol på det frie marked. Hans-Hermann Hoppe (2013, 203–5) har også påvist, hvordan det er i monopolistens egen interesse hele tiden at udbyde det monopoliserede gode på markedet. For hvis ikke der er en markedspris at henholde sig til, vil det være umuligt for monopolisten at vide, om han bruger den monopoliserede produktionsfaktor mest profitabelt. Kun ved hele tiden at undersøge, om der ikke er andre forretningsmænd, der vil byde på den monopoliserede faktor, kan monopolisten vide, om han bruger den profitabelt. Og den eneste måde at undersøge det på, er ved at udbyde den på markedet. Dermed bliver monopolisten selv monopolets fjende nummer et.²

Hans-Hermann Hoppe og den generelle socialismekritik

Med Hoppes afrunding af Rothbards monopolteori er vi henne ved den sidste del af østrigernes socialismekritik, hvad vi kan kalde Hoppes generelle socialismekritik, Hoppe (2013). Det er vigtigt først og fremmest at bemærke sig, at Hoppe her udvider definitionen af socialisme. Hvor Mises forstod socialisme som produktionsmidlerne socialisering og fraværet af al privat ejerskab over kapitalgoderne, definerer Hoppe ethvert overgreb på ejendomsretten som delvis socialisering. Socialisme bliver dermed yderpunktet på en skala over samfundsformer, der går fra den rene kapitalisme, hvor alt produceres på det frie marked og der ingen indskrænkninger er af den private ejendomsret og aftalefriheden, til den totale knægtelse af ejendomsretten og den

² Vi antager her naturligvis, at der ikke er en statsmagt, som monopolisten kan søge beskyttelse hos. De værste monopoler og karteller er historisk set enten det direkte eller det indirekte produkt af politisk regulering.

personlige frihed.

Formålet med denne klassificering er at vise, hvordan alle indgreb i det frie marked nødvendigvis fører til lavere produktion og mindre velfærd for samfundsborgerne. Dette turde være klart nok med den russiske kommunisme, hvor Mises jo viste, at al økonomisk beregning og rationel handling bliver umulig, men det gælder også mindre ekstreme, mere moderate former for socialisme. Hoppes kritik af to af disse former vil blive berørt her: den socialdemokratiske og den konservative socialisme.

Socialdemokratisk socialisme udmærker sig ved, at produktionsmidlerne er privatejede, men at produktet delvist eksproprieres, Hoppe (2013, kap. 4). Dermed undgår man samfundsøkonomiens totale opløsning, men man reducerer stadig incitamentet til at være produktiv og øger incitamentet til at enten at undgå at bidrage til samfundsøkonomien eller til at blive en snylter på denne. Dette sker, fordi gevinsten ved at være produktiv bliver reduceret jo mere, udkommet af ens arbejde eksproprieres. Det bliver også forholdsvis mere omkostningsfuldt at tage vare på sig selv, eftersom private indtægter falder, mens statslige subsidier til f. eks. sundhed øges. Flere vil derfor alt andet lige forsøge at leve på skatteydernes regning.

Dette er ikke alt. Selvom der stadig vil være et marked, vil der være mindre gevinst ved at deltage aktivt på det. Derfor vil mindre af samfundslivet været integreret på markedet, og arbejdsdelingen og brugen af økonomisk beregning vil derfor være mere begrænset, hvilket igen fører til et generelt lavere velstandsniveau. Samtidigt vil samfundet blive mere politiseret. Da der ikke er klare grænser for, hvad staten skal sørge for, vil der opstå interessegrupper, der agiterer for, at deres interesser skal beskyttes af statsmagten på den ene eller anden måde. Ideologiske grupperinger vil også agitere for at staten skal blande sig i mere og mere af samfundslivet – alting politiseres. Da der ikke er en klar grænse for, hvad staten skal sørge for i den socialdemokratiske ideologi, vil disse gruppers ideologiske modstandere have svært ved at finde på modargumenter, og da der er stærke materielle interesser allieret med disse mere ekstreme (hvilket blot vil sige mere kon-

sekvente) socialister, vil statens rolle gradvist blive udvidet. Den moderne agitation for borgerløn kan ses i dette lys: Den er ikke andet end et forsøg på at afskaffe den sidste skam og kulturelle stigma der er ved at leve på skatteydernes bekostning.

Det, Hoppe kalder konservativ socialisme, er anderledes fra, hvad vi i normal tale kalder socialisme deri, at det ikke er understøttet af en lighedsideologi og ikke nødvendigvis fører til et stort statsapparat, Hoppe (2013, kap. 5). Det er i sin essens et forsøg på at bevare status quo, den nu herskende fordeling af indkomster og positioner i samfundet, mod forandring. Kapitalisme er et samfundssystem, hvor ingens position er sikret, men afhænger af, hvor godt man tjener forbrugerne med sit arbejde, og hvor succesfuldt man investerer sin kapital i risikable projekter. Konservativ socialisme er et forsøg på at unddrage sig denne usikkerhed. Nok opretholdes den private ejendomsret, men den er betinget af den herskende elites ret til at distribuere indkomster således til de privilegerede grupper i samfundet, ligegyldigt hvor produktivt eller dårligt, de forvalter deres egne ressourcer. Dermed omfordeles ressourcerne under konservatismen fra de fattige til de besiddende, fra proletarerne, der ikke har mulighed for ved egen kraft at forbedre deres position, til de privilegerede, der kan opretholde en høj levestandard ligegyldigt hvor tåbeligt og samfundsskadeligt, de opfører sig.

Det er klart, at når ens indkomst bliver uafhængig af produktionsprocessen og af kontraktuelle forhold på markedet, så falder incitamentet til selvstændigt virke drastisk. Vejen til velstand bliver politisk indflydelse, og samfundet bliver som en konsekvens heraf fattigere.

Det er ikke beskatning, der er den konservative socialists foretrukne middel til at opnå den ønskede indkomstfordeling, men derimod priskontrol og reguleringer. Ved at fastsætte priser for alle varer, behøver producenterne ikke længere tage højde for ændringer i relative priser. Det begynder måske med enkelte reguleringer af nogle priser – et prisloft her, en minimumspris der – alt efter hvilke grupper, der er særligt begunstigede. Men i sagens natur kan man ikke stoppe her, man må regulere flere og flere priser for at undgå de forvrængninger af

prisstrukturen og økonomien, der altid følger af den slags indgreb mod den frie prisdannelse.

Resultatet bliver, at alle priser fastsættes ved dekret, og at der ikke længere er nogen kobling mellem de privilegerede ejere af produktionsmidlerne og deres produktion på den ene hånd og forbrugernes ønsker på den anden. Dette, koblet med den rolle, reguleringer spiller i at beskytte de besiddende klasser, forklarer hvorfor konservative samfund med tiden bliver meget fattige, næsten lige så fattige som kommunistiske lande. Ved hjælp af reguleringer, forbud og påbud, sikres det nemlig, at der ikke indføres nye produkter eller metoder, der kan omgå den eksisterende økonomiske struktur. Dermed forsinkes al udvikling, intet nyt produceres i den konservative økonomi, og nye opfindelser udefra bliver kun meget langsomt og meget gradvist indført i samfundet. Konservativ socialisme fører dermed til et stillestående, tilbagestående samfund, hvor en privilegeret elite muligvis lever udmærket, men hvor det store flertal lever i fattigdom uden udsigt til at kunne forbedre deres kår.

Hoppes forskellige former for socialisme skal ikke forstås som faktisk eksisterende systemer, men som idealtyper, der mere eller mindre rammende beskriver de faktiske forhold.

Den socialdemokratiske socialisme passer nok bedst på efterkrigstiden, mens den konservative variant nok især kan bruges til at beskrive forholdene i Latinamerika indtil for nyligt (Hoppes eget eksempel) og til at vise, hvorfor nogle lande og provinser forblev fattige meget længe, selvom der skete store økonomiske fremskridt i landene omkring dem. Spanien og Syditalien indtil langt op i 1800-tallet er eksempler på dette: Fordi de herskende klasser her længe modsatte sig liberalismens triumftog i resten af Europa, forblev landene låst fast i enevældens stive stændersamfund, hvor *rent-seeking* og hofintriger forblev den vigtigste kilde til status og formue.

Afsluttende bemærkninger

Med dette har vi en nogenlunde komplet oversigt over den østrigske fremstilling af socialismen og dens problemer. Der kunne naturligvis siges mere i detaljer om, hvordan de mange løsningsforslag fra socialistisk side blev

gendrevet af Mises og Hayek, og de teoretiske forudsætninger for Mises' argument, især i værdi- og penge teori, kunne have været mere udtømmende beskrevet. Dette til trods må jeg erklære mig enig med Rothbards vurdering: Mises både åbnede og afsluttede spørgsmålet i 1920. Kernen i problemet er muligheden for økonomisk beregning – kan man beregne produktionsfaktorernes værdi i fraværet af fri prisdannelse på et marked for kapitalgoder? Dette kræver en fællesnævner for alle kapitalgoderne, og alene faktorernes pris udtrykt i penge kan udfylde den funktion. Selvom rendyrket socialisme næppe er en trussel i den nærmeste fremtid, er beregningsproblemet ikke kun af ren akademisk interesse. Det viser nemlig, at de væsentligste og aldeles nødvendige forudsætninger for en velfungerende samfundsøkonomi er privat ejerskab af alle produktionsmidlerne, et frit marked, hvorpå disse kan handles, og endelig gode, markedsbaserede penge, der kan lægges til grund for handelen med og værdiansættelsen af kapitalgoderne.

Litteratur

- Böhm-Bawerk, Eugen (1949): *Karl Marx and the Close of His System*. New York: Augustus M. Kelley.
- Böhm-Bawerk, Eugen (1959a): *History and Critique of Interest Theories*. Oversat af George D. Huncke og Hans F. Sennholz. Bd. 1. 3 bd. Capital and Interest. South Holland, Ill.: Libertarian Press.
- Böhm-Bawerk, Eugen (1959b): *Positive Theory of Capital*. Oversat af George D. Huncke. Bd. 2. 3 bd. Capital and Interest. South Holland, Ill.: Libertarian Press.
- Hayek, Friedrich August (1948): "Socialist Calculation II: The State of the Debate". I *Individualism and Economic Order*, 148–80. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hoppe, Hans-Hermann (2013): *A Theory of Socialism and Capitalism*. Second edition. Auburn, Al: Ludwig von Mises Institute.
- Huerta de Soto, Jesús (2010): *Socialism, Economic Calculation and Entrepreneurship*. Third edition. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Menger, Carl (2007): *Principles of Economics*. Oversat af James Dingwall og Bert F. Hoselitz. Auburn, Al: Ludwig von Mises Institute.
- Mill, John Stuart (1909): *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy*. Redigeret af William J. Ashley. 7th edition. London: Longmans, Green and Co. <http://econlib.org/library/Mill/mlP.html>.
- Mises, Ludwig v. (1981a): *Socialism. An Economic and Sociological Analysis*. Oversat af J. Kahane. 1981 Liberty Fund reprint. Indianapolis, In: Liberty Fund.
- Mises, Ludwig v. (1981b): *The Theory of Money and Credit*. Oversat af H. E. Batson. LibertyClassics edition. Indianapolis, In: Liberty Fund.
- Mises, Ludwig v. (1990): *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*. Oversat af S. Adler. 2012 reprint. Auburn, Al: Ludwig von Mises Institute.
- Mises, Ludwig v. (1998): *Human Action: A Treatise on Economics*. The Scholar's Edition. Auburn, Al: Ludwig von Mises Institute.
- Mises, Ludwig v. (2002a): "New Contributions to the Problem of Socialist Economic Calculation". I *Selected Writings of Ludwig von Mises*, redigeret af Richard M. Ebeling, 2:351–66. Indianapolis, In: Liberty Fund.
- Mises, Ludwig v. (2002b): "Recent Writings Concerning the Problem of Economic Calculation under Socialism". I *Selected Writings of Ludwig von Mises*, redigeret af Richard M. Ebeling, 2:367–71. Indianapolis, In: Liberty Fund.
- Ricardo, David (1951): *On the Principles of Political Economy and Taxation*. 1970 reprint. 10 bd. The Works and Correspondence of David Ricardo. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothbard, Murray N. (2009): *Man, Economy, and State with Power and Market*. Scholar's edition, 2nd edition. Auburn, Al: Ludwig von Mises Institute.
- Rothbard, Murray N. (2011a): "Ludwig von Mises and Economic Calculation Under Socialism". I *Economic Controversies*, 815–25. Auburn, Al: Ludwig von Mises Institute.
- Rothbard, Murray N. (2011b): "The End of So-

cialism and the Calculation Debate Revisited".
I *Economic Controversies*, 827–57. Auburn, AL:
Ludwig von Mises Institute.

Schulak, Eugen Maria, og Herbert Unterköfler
(2011): *The Austrian School of Economics - A
History of Its Ideas, Ambassadors, and Institu-
tions*. Oversat af Arlene Oost-Zinner. Auburn,
AL: Ludwig von Mises Institute.

Libertas arrangementer 2018

Hvad koster indvandringen?

Medlemsmøde med Thomas Gress, der har været med til at beregne udgifterne til indvandringen i Finansministeriet

Tid: **Mandag d. 15. januar kl. 17-19**

Sted: CEPOS

Tilmelding: <http://bit.ly/2yIbdyk>

Anarkisme og den østrigske skole

LIBERTAS konference: Skribenter fra LIBERTAS nr. 64 og 65 om anarkisme hhv. om den østrigske skole holder oplæg på baggrund af deres artikler

Tid: **Lørdag d. 10. februar kl. 13**

Sted: CEPOS

Tilmelding: <http://bit.ly/2iFX2jB>

De store kriser

LIBERTAS konference: Skribenter fra LIBERTAS nr. 66 om de store kriser holder oplæg på baggrund af deres artikler

Tid: **Lørdag d. 17. marts kl. 13**

Sted: CEPOS

Tilmelding: <http://bit.ly/2ztskSN>

Public choice

Adam Smith prisuddeling

LIBERTAS konference: Skribenter fra LIBERTAS nr. 67 om Public Choice holder oplæg på baggrund af deres artikler

Libertas uddeler Adam Smith prisen

Tid: **Lørdag d. 9. juni kl. 15**

Sted: CEPOS

Adam Smith middag

Tid: Lørdag d. 9. juni kl. 19

Sted: Annonceres senere

Penge

LIBERTAS konference: Skribenter fra LIBERTAS nr. 68 om Penge holder oplæg på baggrund af deres artikler

Tid: **Lørdag d. 10. november kl. 13**

Sted: CEPOS

Julefrokost

Tid: **Fredag d. 21. december kl. 19**

Sted: Annonceres senere

Vil du skrive i LIBERTAS?

Har du lyst til at bidrage til et af de kommende numre af LIBERTAS, så send en e-mail til redaktøren på: torbenmarkp@hotmail.com

LIBERTAS bringer såvel artikler inden for som uden for tema, debatindlæg samt anmeldelser af bøger og film m.m., men redaktionen påtager sig intet ansvar for materiale tilsendt uopfordret. Nedenfor er angivet de kommende temanumre af LIBERTAS.

Skrivevejledning

- Alle indlæg skal være skrevet i Word
- Kort resume på maks 100 ord
- Kort forfatterbiografi på maks 20 ord
- Artikler må meget gerne indeholde illustrationer, grafer og tabeller, der vedlægges separat som JPG-filer og i sort-hvid
- Noter som fodnoter, ikke slutnoter
- Der anføres kilder for alle direkte refererede eller citerede kilder
- Litteraturhenvisninger i teksten anføres med forfatternavn og årstal og evt. sidetal i parentes, eksempelvis: Friedman (1992, 56).
- Litteraturliste sidst i artiklen. Citeret litteratur anføres alfabetisk efter efternavn og dernæst årstal, jf.

Friedman, Milton (1990): "Bimetallism revisited," *Journal of Economic Perspectives*, 4, 85-104.

Friedman, Milton (1992): *Money Mischief. Episodes in Monetary History*. New York.

Kommende numre af LIBERTAS

LIBERTAS nr. 66. Februar 2018: **De store kriser - 30'erne og 00'erne**. Deadline: 5.2.18

LIBERTAS nr. 67. Juni 2018: **Public Choice**. Deadline: 10.5.18

LIBERTAS nr. 68. Oktober 2018: **Penge**. Deadline: 8.10.18

LIBERTAS nr. 69. Februar 2019: **Borgerlige regeringer**. Deadline: 28.1.19

LIBERTAS nr. 70. Juni 2019: **Liberalisme og den franske revolution**. Deadline: 6.5.19

LIBERTAS nr. 71. Oktober 2019: **Den amerikanske forfatning og Bill of Rights**. Deadline: 23.9.19

DEN SYNGLIGE HÅND

